

Jana Horváthová

Kapitoly z dějin Romů

Obsah

Úvodem	2
1. Původ Romů	5
2. Odchod z pravlasti	9
3. Příchod do Evropy a pojmenování Romů	11
4. Vývoj vztahů mezi Romy a Evropany	15
5. Doba vyhánění a pronásledování	20
6. Tradiční romská komunita	24
7. Jazyk a slovesnost	29
8. Řemesla, profese a zaměstnání	32
9. První pokus o asimilaci	37
10. Usazování v českých zemích	39
11. Genocida	43
12. Státem řízená asimilace	50
13. Po „sametové revoluci“	55
14. Struktura romského společenství u nás	63
15. Galerie osobností	66
A jedno zamyšlení navíc	79
Seznam vyobrazení	83

Materiál vznikl v rámci projektu Varianty, podpořeného programem Phare Evropské unie, realizovaného společností Člověk v tísni, společnost při ČT, o.p.s., 2001–2002.

© PhDr. Jana Horváthová, 2002

© Člověk v tísni, společnosti při ČT, o.p.s., 2002

Lektorovali:

PhDr. Hana Šebková, prof. PhDr. Ctibor Nečas, DrSc.

PhDr. Milena Hübschmannová, CSc. (1. a 2. kapitola)

Vydala společnost Člověk v tísni, společnost při ČT, o.p.s. v nakladatelství Lidové noviny.

Motto

*Prohlubujme to, co nás spojuje,
překonávejme to, co nás rozděluje,
uchovávejme to, co nás rozlišuje.*

Bernard z Clairvaux, 1091–1153,
francouzský teolog a mystik

Mizející kultura, Dušan Oláh, kresba černou propiskou.

Úvodem

*Cikán mívá černé oči,
chodí nocí zlou,
a kde nespí hodné dítě,
vezme si je ve své síti,
houpy, hou.*

*Pak je veze ve svém voze
v dálku nocí zlou,
špatně se mu v noci spinká
bez maminky, bez tatínka
houpy, hou.*

*Na kozlíku starý cikán,
koně letí tmou.
Přes bláto a přes kamení,
v povětrí se čertí žení,
houpy, hou.*

*Žáby spustí na močálu
smutnou píseň svou,
netopýři sametoví
probudí na věži sovy,
houpy, hou.*

*Když v postýlce hodné dítě
spí až do rána,
na řasách zavřených víček
tancuje mu andělíček,
tanáninky, tananá.*

Jaroslav Seifert
Ukolébavka

Tato něžná Ukolébavka předního českého autora je tak melodická, že opravdu děti uspává. Sama si z dětství vzpomínám, jak při slovech *tanáninky tananá* mi na řasách zavřených víček skutečně tancovali andělíčky; totiž hebounké doteky maminčiných prstů, které mě uspávaly.

Už od dětství hodné děti usínají s andělíčkem, zatímco ty druhé se obávají „vtěleného čerta“ – černého Cikána, který chodí nocí zlou a sbírá zlobivé děti. Jaroslav Seifert vykreslil obraz Cikána mistrně a jistě bez zlého úmyslu tak, jak jej známe od svých maminek a babiček a ty zase od svých maminek a babiček.

Ale romské matky své děti touto ukolébavkou neuspávají; určitě nejen proto, že ji neznají... Podobně romští rodiče nevypráví svým dětem o Karlu IV. ani o Janu Husovi, nejen proto, že dnešní děti už tyto postavy znají lépe... Vypráví nebo zpívají jim spíš o tom, jak kdysi žili se svými rodiči a prarodiči a co zase jim vyprávěli jejich předkové. A to je dobře, každý má mít své vlastní prožitky i vzpomínky. Jeden nedostatek tu přece jen je. Romské děti se ve škole běžně učí o českých dějinách a kultuře; děti neromské se však o tom, co prožívali dávní i méně dávní předkové jejich spolužáků – Romů, dosud mnoho nedozvídají. Je tomu tak patrně i proto, že literatura o romských dějinách teprve vzniká. Romové všechny své zážitky, zkušenosti, životní moudrosti získané po předcích předávali zase svým potomkům vždy jen ústně, nepoužívali písmo, nevytvářeli proto ani literaturu. Zato bohatství své kultury vkládali do řady písní, pohádek, pověstí, anekdot, pořekadel. Ústním podáním se ale dějiny od nejstarších dob tradovat nedají, a tak při snaze sestavit přehled dějinného vývoje romského etnika je třeba vycházet především z písemných pramenů, které jsou výhradně původu neromského. A to je jeden z největších problémů, s jakým se musí historici a romisté potýkat při bádání o dějinách Romů.

Po opuštění pravlasti byli Romové v každé společnosti jen jednou z menšin – skupinou, která nestojí v centru dění, ani ve středu zájmu autorů análů, kronik či jiných písemností dnes uložených v archivech. Písemné prameny se Romům věnovaly zpravidla jen tehdy, když způsobili něco, co se většinové společnosti nějak negativně dotýkalo. Nejčastěji šlo o překročení jejích pravidel, což se řešilo postihem (trestní a soudní spisy, náboženské texty apod). Kritické hodnocení Romů tak vychází ze samé podstaty pramenů, které jsou k dispozici. Ale známe i jiné reakce; zejména z děl umělců nejdnou zaznívá obdiv k Romům a jejich způsobu života. Romský živel pro tvůrce vždy představoval neutuchající zdroj inspirace.

Pokud bychom tedy chtěli sestavovat obraz Romů v minulosti striktně jen na základě kusých zmínek v archivních pramenech („žebrali, kradli, toulali se, mámili lidi, předváděli nepřístojnosti, byli chyceni a potrestáni“ apod.) bez snahy o čtení mezi řádky, vyvozování patřičných souvislostí a bez hledání i dalších informačních zdrojů, byl by tento obraz poněkud zploštělý. Poskytl by nám jistý přehled o tom, jak vnímala Romy dominantní společnost, ale ani náznak toho, co prožívali sami Romové. K tomu je třeba využít i celou oblast duchovní kultury Romů, která se odráží zejména v ústní lidové slovesnosti. Jako jediná z historických pramenů umožňuje pohled na romskou minulost z nitra etnika samotného a jako jediná také uchovala, i když spoře, kontinuitu romských dějin.

Jak ukazují průzkumy veřejného mínění, ani dnes nejsou Romové u nás vnímáni pozitivně. Může zaznít otázka: proč je soužití tak problematické, proč jsou Romové tak odlišní, bez ohledu na barvu pleti?

Fakticky se Romové ve své podstatě liší od ostatních lidí jen nevýrazně. Stejně se umí radovat ze života, nenávidět, milovat, dokážou být stejně obětaví jako sebestřední, stejně se bojí nemocí a smrti. Přesto veřejnost cítí odstup, možno říci přímo bariéru, která Romy od zbytku společnosti odděluje. Objasnění zdánlivě nepřekonatelných rozdílů hledejme v minulosti – v jejich historických osudech, nikoliv v Romech jako takových. Romové se jako etnikum formovali za jistých podmínek, v určitých historických souvislostech, které je více či méně ovlivňovaly. Všichni žijeme současností, očekáváme budoucnost, někdy se snažíme zabouchnout dveře za minulostí. To ale nikdy nejde úplně, protože život minulý nebo budoucí jsou jen body na jediné časové ose; současnost by nebyla možná bez minulosti. Poznání dějin tedy pro každé etnikum znamená především poznání sebe sama. Sebereflexe v dějinách je velmi podstatná zejména v době, kdy se z etnika vytváří novodobý národ. Na pravdivém poznání vlastní minulosti, ať již byla jakákoliv, buduje každý národ svoji současnost i budoucnost, je hlavním zdrojem jeho sebevědomí, s jeho pomocí si uvědomuje svoji nezaměnitelnou pozici mezi národy celého světa.

Je dobré mít svůj názor, vybudovaný navíc na pevném přesvědčení, které dává osobní zkušenost. Poctivě vystavěné názory mají však také spočívat na kvalitních základech, a ty se bez znalosti historických souvislostí obejít nemohou. Říká se, že „*Cikáni kradou a jsou s nimi jen problémy*“ – to jsou výroky, které v jiné formě zaznívají i z archivních pramenů, o jejichž podstatě a určení již byla řeč. Abychom ze staronových stížností vytěžili i něco nového, bude třeba pokusit se objasnit příčiny chování, které je tak často podrobováno někdy vskutku zasloužené kritice. Jak se vytvářelo „nepopulární etnikum“, jak vznikaly některé jeho pranýřované vzorce chování? Hledání zasutých kořenů dnešních jevů ale v žádném případě nechce a nemůže být omluvou pro současné nedostatky na straně Romů. Jde spíše o zpřehlednění zamlžené situace, ze které zdánlivě není východisko. V rámci objektivity však nutno uvést, že tzv. romský problém (jak se o něm často píše) není jen problém Romů samotných. Je to i problém společnosti, v níž žijí. Rovným dílem jej tvoří a umožňuje jeho další existenci.

Částečným dokladem existence zmíněné druhé půle tzv. romské otázky jsou krátké texty (citace), uvozující každou z 15 předkládaných kapitol. Citace, podobně jako báseň v úvodu, představují stereotypy (ustálené, automatizované a zjednodušené představy) v nazírání na romskou menšinu, které již od raného středověku pozvolna zapouštěly kořeny v myšlení ostatní společnosti. Stereotypy postupně vytváří pokřivený obraz skutečnosti; o jeho správnosti však zpravidla žádné pochybnosti nejsou. Zatímco u části uvedených výroků jejich autory

známe jménem, jiné jsou jen odposlechnutým sdělením anonymních příslušníků naší veřejnosti. Některé z citací možná budete znát nebo vám budou blízké, a to je důvod, proč ve čtení kapitoly pokračovat dál a zjistit tak, co s daným tvrzením není v pořádku.

Kapitoly neobsahují kompletní historii Romů, ale pokoušejí se načrtnout alespoň základní momenty a historické milníky života Romů v Evropě, zvláště pak na našem území. Na závěr je zařazeno jedno zamyšlení navíc. Krátce shrnuje obsah předchozích kapitol a na základě těchto nových informací přináší opravdu ještě něco navíc. Na konci každé kapitoly najdete přehled literatury doporučené k danému tématu. Jejím prostřednictvím získáte možnost studovat naznačenou tematiku mnohem hlouběji a seznámit se také s autory, kteří už řadu let přispívají k objasnění dějin Romů.

Než začnete postupně nahlížet do jednotlivých kapitol, zkuste porozumět sdělení, které k nám z 12. stol. promlouvá ústy Bernarda z Clairvaux a které chce být i mottem této knížky:

**Prohlubujme to, co nás spojuje,
překonávejme to, co nás rozděluje,
uchovávejme to, co nás rozlišuje.**

1. Původ Romů

„Cikáni byli vždycky společenská spodina, vždyť už i v té Indii patřili k nejpodradnějším lidem.“

(Všeobecně rozšířený názor.)

O původu Romů kolují dosud odlišné představy. Přitom již koncem 18. století bylo na základě jazykového srovnávacího studia prokázáno, že **Romové pocházejí z indického subkontinentu**. Badatelé se dodnes neshodli pouze na přesnější určení místa v Indii, odkud předkové Romů vyšli na svoji cestu směrem na západ.

Podstatnější než určení přesného místa v Indii jsou však možné důvody jejich odchodu. Pro jejich objasnění je třeba nastínit alespoň základní momenty z indické historie.

Na půdě Indie vznikla jedna z nejstarších světových civilizací – kultura dnes nazývaná podle dvou prvně objevených městských center (Mohendžodáro, Harappa) **mohendžodáro-harappská** (nebo **protoindická**). Existovala v povodí řeky Indu již ve 3. tisíciletí př. n. l. Vytvářela opevněná města, jejichž urbanistické členění znalo pravidelnou síť pravoúhle se křižujících ulic, patrové domy byly stavěny z pálených cihel a omítány. Většina z domů byla vybavena různými vymoženostmi, jež měly sloužit k všeobecnému pohodlí jejich obyvatel; např. každý dům měl svoji koupelnu i záchod, ty byly napojeny na důmyslný kanalizační systém. Nálezy popsanych tabulek svědčí o existenci písma, které však zůstalo dosud nerozluštěno. Je jisté, že vyspělou kulturu vytvořilo původní (preárijské) obyvatelstvo Indie dlouho před vpádem kočovných indoevropských kmenů (jinak známých jako Indoárijci nebo Árijci).

Někteří indologové a romisté se v poslední době přiklánějí k odvážné hypotéze, která předpokládá, že **předkové dnešních Romů náleželi k původnímu obyvatelstvu Indie**, jež bylo kolem poloviny druhého tisíciletí př. n. l. **podmaněno** již zmíněnými indoevropskými nájezdníky. Vítězné kmeny logicky usilovaly svoji vydobytou pozici co nejvíce upevnit a natrvalo potvrdit. Podmaněné obyvatelstvo se nacházelo na vyšší kulturní úrovni než nově příchozí, a tak dobyvatelé přijali místní vyspělou kulturu za svou, její tvůrce však potřebovali nějakým způsobem „zpacifikovat“, aby nemohli ohrozit pozice vítězů. Část domorodého obyvatelstva byla pobita v bojích, část zatlačena na jih do těžko přístupných pralesních oblastí. Zbývající populaci na podmaněném území Árijci ujařmili a postupně asimilovali – arijanizovali (kolonizace subkontinentu indoevropským Árijci neproběhla naráz, ale postupně – v několika vlnách, trvajících i celá staletí, se rozšiřovali na jih a východ země). Nejpodstatnějším nástrojem upevnění současné i budoucí moci dobyvatelů bylo **zavedení nového společenského systému, který jim zaručil horní místa na společenském žebříčku**. Tak byly položeny základy k dnes velmi složitému **kastovnímu systému**, jenž postavil mezi jednotlivé skupiny lidí nepřekonatelné bariéry.

Nejvyšší postavení zaujali sami tvůrce systému – Indoárijci. Termínem **arijah (árijec)** se označovali příslušníci dobytelských kmenů sami; teprve později se slovo stalo synonymem urozenosti. Árijové původně sami sebe dělili do tří základních stavů (stav = varna): na bráhmany (kněží, učence), kšatrije (bojovníky, vládcy), vajšije (obchodníky). Později do sociálního systému včlenili varnu čtvrtou – šúdry (řemeslníky, zemědělce), kterou reprezentovalo podrobené obyvatelstvo. Jak se panství Árijů v průběhu dalších staletí šířilo na jih a východ, naráželi dobyvatelé na další etnické skupiny a kmeny. Nově „objevená“ etnika se pak postupně stávala součástí společenského systému, a to pochopitelně součástí více okrajovou, než byli šúdrové. Varny se posléze rozpadají na další a další rodové (příbuzensko-profesní) skupiny – kasty (džáti).

Mezi samostatná etnika patřili z původních obyvatel i **Domové** (dnes existují v Indii tzv. domské kasty), **kterí jsou považováni za nejbližší příbuzné Romů**. Dokladem jejich někdejší samostatnosti etnické, ale i politické mohou být v okolí města Górahpuru (severovýchod Indie) rozvaliny starodávných domských tvrzí (např. Domdígarh), nebo město Domraon, které dle pověsti mělo být sídlem domských rádžů (dědičných vládců). V tantrické budhistické literatuře dokonce vystupuje postava domského krále – Heruky. Historici na základě těchto nálezů předpokládají, že Domové měli kdysi svůj stát a mohli tvořit i samostatné etnikum. Stát posléze zanikl a z podrobeného etnika se stala „nízká“ kasta – přesněji množina mnoha okrajových kast a podkast, což dokládá i současné postavení domských kast v Indii. Život a kultura dnešních indických domů dosud vykazuje mnoho shodných rysů s kulturou Romů. Příslušníci domských kast se i dnes věnují řemeslům, která jsou spjata s romskou tradicí (kovářství, kotlářství, košíkářství, výroba sít, práce s hlínou včetně výroby cihel, pěvecká, hudební a taneční produkce i jiné formy zábavy – předvádění cvičené zvěře, akrobacie, loutkoherectví, dále obchod s dobytkem a různé služby: rasů, pohřební, uklizečské). Romové se sice nikdy nevěnovali jednomu z typicky domských profesních oborů – rodové genealogii (zabývá se výkladem vývoje rodů), přesto mají s genealogií cosi společného. Indičtí domští genealogové poskytují ostatním (i vyšším) kastám službu uchovávání a prezentace rodové paměti ústní formou; při různých příležitostech jsou zváni, aby ve verších a za hudebního doprovodu zpívali o historii toho kterého rodu. Musí podržet v paměti velké množství veršů, ač jsou často negramotní. Srovnatelná disproporce mezi neznalostí písma, a tedy neexistencí literatury, ale zato velmi rozvinutou ústní lidovou slovesností, existuje i u Romů.

Předkové Romů nemuseli být vždy jen v postavení nízké a opovrhované sociální vrstvy, ale mohou mít za sebou již dosti dlouhou epochu života na nesrovnatelně důstojnější úrovni – možná jako samostatné etnikum s nikoli zanedbatelnou politickou mocí. V uvedené souvislosti pak už nezní neuvěřitelně, že předpokládaný autor staroindického eposu Rámájanam – Válmíkí – patřil podle pověsti k předkům domů (jeho příslušnost k některému předárijskému etniku je velmi pravděpodobná), tedy vzdáleně i dnešních Romů. Není bez zajímavosti, že jedna z domských skupin v současné Indii – Bálmíkové – odvozuje svůj původ právě od legendárního autora.

Kasta = džátí je endogamní rodová skupina se specifickou tradiční profesí. Hranice kasty jsou dány řadou předpisů a pravidel, která musí každý její člen dodržovat, nechce-li být ze skupiny

Poznáte, kdo je kdo?

Obr. 1 – Obyvatelé vesnice v indickém Rádžasthánu, 1998.

Obr. 2 – Obyvatelé romské osady v Muránské Dlhé Lúce, 1999.

vyloučen. Prostředky k obživě si obstarávají členové kasty vykonáváním určitého rodového řemesla či profese. Znamená to, že všichni dospělí příslušníci skupiny produkují stejné výrobky či služby. Provozování rodového řemesla tak vyvolávalo u některých kast nutnost územního pohybu; takto motivovaná migrace se nazývá **řemeslné kočovnictví**. Ke změně místa docházelo vždy, když se vyčerpala poptávka po daném výrobku a hledala se nová odbytíště. Z důvodů ekonomických docházelo také ke štěpení rodových skupin na další, které se vydávaly vlastní cestou za hledáním potenciálních zákazníků. Daný jev je možno pozorovat v Indii dnes stejně jako před mnoha staletími. Domové uvedeným způsobem zcela přirozeně migrovali do různých koutů Indie a dále se štěpili na podskupiny – podkasty (updžáti); postupně se domské skupiny mohly dostávat stále více na západ až za hranice indického subkontinentu. Směr cesty byl dán pravděpodobně i touhou nevracet se do oblastí pravidelně postihovaných hladomorem (např. v pouštním státě Rádžasthán), ale i snahou žít tam, kde pozice nejnižších společenských vrstev byla méně tíživá.

Existuje předpoklad, že Romové nikdy netvořili homogenní společenství. Jisté rozdíly mezi jednotlivými romskými skupinami se možná datují už od Indie; předkové Romů patrně příslušeli k řadě nejrůznějších domských kast a podkast. Každá z nich měla své specifické jméno – často dle provozované profese, které bylo pro její členy bližší než obecnější označení Dom. Teprve po opuštění indického kulturního prostoru a po příchodu do zemí s antropologicky odlišným obyvatelstvem výrazné rozdíly vzbudily u příslušníků domských skupin povědomí o společném původu. Tehdy se název Dom mohl stát pojmenováním celého postupně (a možná znovu) se tvořícího etnika.

V evropských podmínkách došlo ke změně skupinového názvu Dom na vlastní etnický název **Rom**. Srovnávací lingvistika změnu hlásky vysvětluje tím, že indické cerebrální hlásky **d, t, dh, rh** se vlivem evropských jazyků, které je nemají, mění v dialektech evropských Romů většinou v **r**, v Arménii v **l** (Lomové), v arabském jazykovém prostředí na předopatrové **d** (Domové). Z výše uvedeného vyplývá, že slovo Rom je z hlediska etymologického velmi staré, podstatně starší než pojmenování Cikán. Navíc **jméno Rom používali ke svému označení Romové sami** (Rom = muž, Romňi = žena, Roma = lidé, ve smyslu příslušníci skupiny, etnika) – **je to jejich vlastní název (autetnonymum), což o slovu Cikán (aletnonymum nebo-li exogenní etnonymum) říci nelze.**

Lidé z domských kast pravděpodobně nezaujímalí vždy tak nízké sociální postavení jako dnes. Příslušnost k nejnižším a opovrhovaným sociálním vrstvám byla nejspíše vyvolána zásadními politickými změnami na území Indie. Ostatně podobné osudové zvraty známe i z historie mnoha jiných a podstatně známějších etnik nebo státních útvarů. Připomeňme třeba vrchol a pád starověké říše římské, kulturní i politický rozmach Arabů v době jejich expanze z Asie a Afriky až do Evropy – na Pyrenejský poloostrov, několik staletí trvající obrovský respekt i strach Evropy z rozpínavých osmanských Turků, rozlohu a význam britské koloniální říše, její rozpad a konečně nečekáný nástup Spojených států amerických jako světové ekonomické i politické velmoci číslo jedna.

Zdá se, že různé lidské kultury procházejí v dějinách určitou křivkou vývoje; zatímco jedny mají už svůj vrchol navždy za sebou, na jiné teprve čeká a některé po menším vzepětí a dlouhé odmlce možná v tichosti sbírají síly k dalšímu a mnohem významnějšímu projevu. Otázkou je, v jakém stadiu svého vývoje jsou právě teď Romové – jako jednotné a samostatné etnikum doposud nevystupovali, od svého příchodu žili v evropském prostoru na společenské periferii – a tak není zcela vyloučeno, že na svůj vrchol teprve čekají...

Doporučená literatura:

Hübschmannová, Milena: K počátkům romských dějin. In: Černobílý život. Praha 2000, s. 9–13.

Hübschmannová, Milena: Domští hudebníci v Indii.

In: Romano džaniben. Časopis romistických studií, 3–4/1997, s. 11–27.

Kostić, Svetislav: Indické cerebrální hlásky a jejich vývoj v romštině.

In: Romano džaniben, 3–4/1997, s. 28–33.

Zbavitel, Dušan: Bohové s lotosovými očima. Praha 1986.

Zbavitel, Dušan: Bozi, bráhmani a lidé. Čtyři tisíciletí hinduismu. Praha 1964.

Zbavitel, Dušan: Oceán příběhů. Praha 1981.

Zbavitel, Dušan: Starověká Indie. Praha 1985.

2. Odchod z pravlasti

„V 10. století v Evropě už existovaly státní útvary s politickou strukturou (šlechta, kněží, měšťanstvo). Ve 12. století tyto státy už zaujímají dnešní podobu.

*Tehdy se v Evropě „zjevují“ **Cikáni, pro svoji nesnášenlivost vyhnaní z Indie...***

Nikdo jim nic nevyčítal. Jejich odměna?– Parazitický způsob života, absolutní nechuť k přizpůsobení se a agresivita.

...Podepsat se nemohu, protože nemám zájem skončit s kudlou v zádech nebo břitvou v krku.“

(Výňatek z anonymu předsedovi Společenství Romů na Moravě ing. Karlu Holomkovi, 1998.)

O indickém původu Romů není pochyb. Proč však předkové Romů pravlast opustili? Odpověď na tuto otázku, jak je patrné i z úvodní citace, již tak jasná není. Odborníci předložili několik verzí výkladu – hypotéz, které je třeba ještě dále ověřovat a podrobovat zkoumání.

Migrační pohyby domských kast, související s jejich monoprofesností, mohly vést tyto skupiny přes hranice Indie a dále. Podnětem k cestě na západ mohlo být i hledání lepšího žití v oblastech, které nejsou postihovány suchem a následnými hladomory (např. území mezi Indií a Pákistánem – úrodný Paňdžáb). Důvodem k odchodu mohl být i únik z území, kde se nejpřísněji dodržoval kastovní systém, což bylo v severní části indického subkontinentu. Cestu romských předků dále na sever a západ mohly iniciovat i vnější vlivy – vpády dalších expanzivních kmenů do Indie (od 6. stol. n. l. Mongolové, od 7. stol. Arabové) a neutuchající války s nimi. Zatím však žádná z těchto hypotéz nebyla označena jako jednoznačně správná nebo alespoň nejpravděpodobnější.

Odchod Romů z Indie je zahalen tajemstvím nejen v otázce příčin, ale i způsobu odchodu (naráz nebo postupně?) a jeho přesnějšího časového určení. K opuštění pravlasti došlo pravděpodobně někdy mezi **3. – 9. (10.) stoletím n. l.**

Obr. 3 – Putování, Dezider Fertö, dřevorezba.

O tom, kterými zeměmi Romové prošli, a přibližně jak dlouhé období v nich strávili, nás informuje opět srovnávací lingvistika – dle četnosti výskytu výrazů převzatých z místních jazyků v romských dialektech. Delší dobu se nepochybně zdrželi na území tehdejší perské říše (Írán) – téměř všechny romské dialekty obsahují slova perského původu (např. *zor* – síla, *grast* – kůň, *khangeri* – kostel, apod.). S přítomností předků Romů v Persii je spojována událost, kterou popisuje největší iránský básník Firdausí z počátku 11. stol. ve svém eposu Šáh náme (Kniha králů). Dle eposu perský panovník Bahram V. zvaný Gúr v 5. století n. l. pozval na svůj dvůr z Indie několik tisíc muzikantů – hráčů na loutnu (v eposu zvaných Luriové), aby obveselovali poddané. Po příchodu jim král dal k vlastní obživě zásoby obilí, dobytek a osly. Místo aby hudebníci obilí zaseli, všechno spotřebovali a záhy chtěli další. Na to jim král poradil, aby putovali dále. Luriové jsou obvykle s Romy ztotožňováni, ale i zmíněná legenda se řadí jen k neověřeným hypotézám o odchodu Romů z Indie.

Na svých dalších cestách se dostávají Romové do oblasti **Arménie**, kde se zdrželi nikoliv zanedbatelný čas; některé skupiny se zde dokonce trvale usadily. Jejich potomky jsou současní arménští Lomové (jiná varianta slova *Dom* – Rom, viz s. 7). Četné arménské výpůjčky v romštině je však třeba připsat na vrub vzájemným kontaktům i mimo Arménii. Romové se s Armény setkávali především na území Byzantské říše, kam Arméni prchali před Turky.

Všechny romské dialekty v hojné míře obsahují **slova řeckého původu**. Dokládají tím, že se Romové dosti dlouho zdržovali v řecké jazykové oblasti, která však byla mnohonásobně větší než území dnešního Řecka; náležela k ní celá Byzantská říše.

Z Malé Asie pokračují romské skupiny úžinou Bospor nebo Dardanely a přes Balkán do Evropy. Z hlavního proudu se po cestě patrně nepřetržitě odštěpovaly skupinky Romů, kteří již neměli chuť putovat dál; tak se vytvářely základy romského osídlení v zemích na západ od Indie. Nejnovější lingvistické výzkumy romských dialektů však naznačují i možnost, že někteří Romové se z Evropy znovu vraceli do Asie, anebo dokonce přicházeli do dříve nepoznané Afriky (možná v souvislosti s obnovením turecké expanze počátkem 15. století). Část z těchto migrantů se v daných oblastech trvale usazovala.

Doporučená literatura:

Fraser, Angus: Cikáni. Praha 1998.

Gilsenbach, Reimar: Weltchronik der Zigeuner. Frankfurt am Mein, Berlin, Bern, N.Y., Paris, Wien 1997.

Hübschmannová, Milena: Kdo jsou Romové. In: Nový Orient, 5/1972, s. 144–148.

Hübschmannová, Milena: Romština naznačuje původ Romů. Romština a indické jazyky.

In: Romové – O Roma. Tradice a současnost. Brno 1999, s. 9–13

3. Půchod do Evropy a pojmenování Romů

„Cikán není žádné hanlivé slovo... V určité době se začalo slovo cikán považovat za hanlivé, ačkoli v překladu z původního jazyka těchto lidí znamená lid a ačkoliv bylo v různých tvarech přejato do všech evropských jazyků.

Na slově cikán... však není nic hanlivého a tito lidé se tak označovali po staletí.“

(Ministr školství mládeže a tělovýchovy ČR Eduard Zeman, 1999.)

Romové přicházeli do Evropy přes Malou Asii a Balkán, tedy oblasti, které patřily k tzv. Byzantské říši. Přítomnost Romů v Byzanci, potažmo i na evropském kontinentu můžeme s velkou mírou pravděpodobnosti předpokládat minimálně od **12. století** (možná i podstatně dříve), ale nečekejme jednoznačné doložení této domněnky v historických pramenech. Pokud dobové písemnosti obsahují zmínky o lidu Romy připomínajícím, není zcela jasné, zda se skutečně o Romy jedná. Historické údaje z 12.–13. století, citované opakovaně různými autory jako zmínky o Romech, zůstávají nejisté.

Informace obsažená v kronice neznámého **mnicha z kláštera na hoře Athos v Řecku** kolem **roku 1068** se velmi pravděpodobně Romů skutečně týká. Pojednává o lidech zvaných **Atsinganoi** (Atsigános, Athinganoi), pohybujících se v oblasti Cařihradu.

Podle některých badatelů bylo slovo Athinganoi označením pro příslušníky cizí heretické sekty, která se v oblasti Malé Asie věnovala věštění a černé magii. Romové měli být s touto sektou omylem ztotožněni, neboť se stejně jako oni věnovali magii, vzhledem se výrazně odlišovali od místního obyvatelstva, a navíc přicházeli ze stejné oblasti. Pobytem na maloasijském území mohli Romové převzít některé prvky místní kultury a zvyklosti, které byly typické i pro sektu Athinganů. Je však také možné, jak míní někteří byzantologové, že termínem Athinganoi byli od počátku nazýváni právě Romové. Za sektu kacířů mohli být označeni církevními autoritami díky provozování z tehdejšího hlediska velmi nebezpečných, a proto odsuzovaných činností i praktik. Dle duchovních se měli lidé vyvarovat setkání s těmito heretiky, a především je neměli vpouštět do svých domovů, „neboť učí ďábelské věci“.

Atť již byli Romové skutečně Acingané, nebo byli v raném středověku s příslušníky cizí heretické skupiny jen omylem ztotožněni, již to nic nezmění na faktu, že **z označení Athinganoi – Atsigános vzniklo jedno z nejrozšířenějších pojmenování Romů v Evropě: Cikán** (německy Zigeuner, italsky Zingar, francouzsky Tsigan, maďarsky Cigány atd.). Podstatné je, že slovo Athingan mělo od počátku negativní zabarvení, kterého se nezbavilo ani při postupné přeměně na výraz Cikán. Pro vztah většiny k romské menšině je příznačné, že tímto **termínem byli Romové nazýváni svým okolím, aniž by jej sami vytvořili, nebo alespoň posléze akceptovali; s názvem Cikán se Romové beze zbytku neztotožnili nikdy.**

Podobně severští Inuité nikdy nepřijali označení Eskymáci – požírači syrového masa; nebo původní obyvatelstvo Ameriky, dělící se na řadu často nepřátelských kmenů, nepřijalo souhrnné označené Indiáni /které shodou okolností vzniklo také omylem – v důsledku Kolumbovy záměny nově objeveného amerického kontinentu za Indii/.

Jak naznačuje úvodní citace, neznalost správné terminologie ve vztahu k Romům přetrvává nejen u široké veřejnosti, ale nevyhýbá se, bohužel, ani vysokým státním činitelům. Přitom **citlivé respektování správného pojmenování je nikoliv nejdůležitějším, zato však nezbytným předpokladem k navázání rovnocenné a efektivní komunikace mezi majoritou a minoritami vůbec.**

Jednotlivé romské (subetnické) skupiny užívaly od nepaměti pro své členy jména vyplývající z jejich mateřského jazyka – romštiny (autetnonyma). Podobně jako u jiných národů i u Romů mívají tato slova význam většinou: člověk, muž, žena, v množném čísle lidé – ve smyslu příslušníci skupiny. Vlastních etnických názvů existuje u Romů celá řada, stejně jako je celá řada romských skupin a podskupin, z nichž některé uznávají pouze své úzké skupinové označení a obecnější název Rom neakceptují, anebo pro ně není tak důležitý.

Mnohočetnost romských skupin je patrně pozůstatkem diferenciací Romů do původních indických kast a podkast. Každá kasta užívala svoje speciální označení – často dle provozované profese – které bylo nadřazeno souhrnnému pojmenování kast s podobným statutem – jako bylo např. slovo *dom*. Dodnes se při seznamovacím rituálu Indové ptají především na příslušnost ke konkrétní skupině /kastě, podkastě/, která je rozhodující. Podobným způsobem bylo velkému množství národů obývajících Indii ještě donedávna cizí obecnější povědomí o indické sounáležitosti; to je produktem teprve moderní doby.

Některé romské kolektivity se nazývají pouze svým skupinovým jménem – jako *Sintí* (česky *Sintové*), *Manuša*, *Kale* apod. Příbuznost s ostatními romskými skupinami nepopírají, svůj vlastní název však nadřazují obecnějšímu termínu Rom. Vědomí shodné země původu, společných prvků kultury i historických osudů vytváří mezi těmito celky jisté vazby, dnes ještě posilované postupující integrací Romů do majority, a tedy i stíráním specifických rozdílů mezi jednotlivými skupinami romského etnika. V průběhu dějin se vědomí sounáležitosti udržovalo nejen díky vlastním shodným znakům antropologickým a kulturním, ale i vlivem trvale odmítavého postoje majority ke všem minoritním skupinám, jež kdysi přišly z Indie. **Jako červená nit dějinami Romů se táhne pohled většinové společnosti na romské skupiny jako na jediný a v podstatě homogenní „cikánský“ celek bez ohledu na jeho faktickou diferenciaci.** Naopak zase opozice vůči majority dodnes zůstává významným identifikačním faktorem Romů kdekoli na světě.

V podmínkách naší republiky není problém se jmény romských skupin příliš markantní, protože většina se hlásí k označení Romové – *Roma* (pouze menší skupinka německých Romů používá etnonymum *Sintí*). Slovo **Rom** tak zůstává jedním z nejrozšířenějších autetnonym. Ke stejným typům vlastních názvů patří již zmíněné skupinové jméno: **Sintové**, dále **Manušové** – jedna ze skupin francouzských Romů, někteří Romové ve Velké Británii si říkají **Romanichalové**, ve Španělsku **Kale** apod. (o dělení Romů do skupin u nás viz kap. 14, s. 63).

Vysvětleme nyní původ některých dalších názvů, kterých se Romům v průběhu dějin dostalo od majority. Například označení Romů v anglofonních zemích – **Gypsies** vzniklo ze slova Egyptians, Egypci, Egypci. Stejněho původu je také pojmenování Romů ve Španělsku – **Gitanos** (vznik ze slova Egypci, Egypci), podobně vznikla v minulosti i přezdívka pro Romy, jako např. ve slovenštině **Farahún** nebo v maďarštině Fáraó népe (faraónův lid), která má jednoznačně negativní konotaci. Je zřejmé, že všechny uvedené termíny mají nějakou souvislost s Egyptem.

Romové sice nepocházejí z této země, ale delší dobu se někteří z nich zdržovali v oblasti tzv. Malého Egypta, jak se nazývalo okolí města Méthoné (Modon) na Peloponésském poloostrově; zde vytvořili poměrně velkou a v pramenech vícekrát zmiňovanou kolonii. Po příchodu do střední Evropy domněnku o egyptském původu Romové ještě podpořili pověstí, jež měla doložit jejich křesťanské založení. Dle pověsti putují světem v rámci pokání, neboť odmítli poskytnout nocleh Marii s Josefem, prchajícím s malým Ježíšem do Egypta před Herodesem. Legenda o egyptském původu Romů byla bezpochyby podporována i tajemným propojením starověkého Egypta s okultismem a magií, jejímž provozováním byli Romové známí. Domněnka o egyptském původu

Romů se ujala v Evropě natolik, že středověkými prameny jsou Romové nejčastěji označováni buď jako Acingané, nebo Egyptané.

Romy na jejich prvotní cestě Evropou provázely i další pověsti spjaté s deklarací snah o křesťanské pokání. Jedna z nich praví, že romští kováři ukovali hřeby pro Ježíšovo ukřižování, a proto musí jejich potomci činit pokání. Je pravděpodobné, že „image“ křesťanských kajcníků mělo Romům pomoci vzbudit sympatie nebo alespoň jisté pochopení u bigotně založeného obyvatelstva. Existuje však i další verze legendy; podle ní naopak Romové vystupují jako dobří křesťané. Putují světem nikoliv z důvodu pokání, ale na počest Pána, který musel také opustit svůj domov, když prchal před Herodesem.

Není jednoznačné, zda Romové přicházejí do Byzance najednou, i když třeba ve výrazně sociálně a profesně strukturované vlně, anebo postupně – ve vlně trvajících i několik desetiletí. Nové poznatky ze srovnávací lingvistiky však vylučují dříve rozšířenou teorii, že šlo o více migračních vln ve významnějších časových intervalech. Pokusy o rekonstrukci jazyka, kterým tehdy předkové Romů mluvili (protoromštiny) dokazují, že to byl jazyk velmi jednotný a ke vzniku různých romských dialektů začalo docházet teprve poté, co Romové opustili Byzanc. Každopádně evropským prostorem se již Romové pohybují rozdělení do řady samostatných skupin.

Dále Evropou postupovali Romové podél toku řeky Dunaje směrem k Panonské nížině a do Uher. Ze 14. století se objevují historické zprávy, které potvrzují přítomnost Romů v Uhrách. Přímo v oblasti dnešního Slovenska (první historická zpráva o přítomnosti Romů na Slovensku je z roku 1322) se v 15. století pohybovaly romské skupiny, jejichž vůdci přijímali po vzoru dominantní společnosti pojmenování král nebo vojvoda (z toho se vyvinulo romské slovo *vajda* – starosta romské skupiny, osady). Jednalo se např. o skupiny vedené králem Sindelem, vojvodou Panuelem, Michalem a Ondřejem. Tato uskupení se postupně i dále dělila, ale patrně spolu stále udržovala spojení, předávala si informace, někdy i opisy průvodních listů neboli gletů. **Průvodní glety** byly vydávány zpravidla panovníkem a jejich držitelům měly zaručovat bezpečnou cestu územím vydavatele i volný návrat (předchůdci cestovních dokladů). V případě romských skupin šlo o ochranu na cestě konané v rámci pokání; listiny mohly obsahovat ustanovení zaručující veliteli skupiny – *vajdovi* – svrchovanou soudní moc nad všemi členy vlastní komunity.

Užívání titulů jako vévoda/vojvoda, hrabě, baron, král bylo v souvislosti s předáky romských skupin v minulosti poměrně časté. Pokud necháme stranou ne zcela vyloučenou, ale i tak spíše ojedinělou možnost, že v čele romské skupiny mohl stát Nerom – skutečný příslušník šlechty, pak uvedených titulů používali zejména romští vůdci vlastních skupin. Užívali jich výhradně v kontaktu s neromským prostředím, aby v něm vzbudili patřičnou vážnost a srozumitelnými výrazy přiblížili své postavení ve vlastní komunitě. Uvnitř skupiny však těchto termínů zpravidla neužívali. Rom označovaný jako baron nebo král byl člověk, který stál v čele skupiny (romsky: *vajda*, *mujalo*, *čhibalo* apod.), v jejím rámci byl relativně movitý a především požíval autority všech členů. Byl mluvčím skupiny ve styku s majoritou. Míval také hlavní slovo při rozhodování důležitých vnitřních záležitostí komunity, dohlížel na dodržování zvykových rodových pravidel – zákonů a rozhodoval o trestech pro případné viny – předsedal u romského soudu. U nás dnes volí svého představitele – „krále“ již jen Romové olašští, kteří jako jediní z našich Romů dosud zachovávají instituci romského soudu – v olašském dialektu romštiny: *krisi*.

Je jisté, že již ve 14. století existovalo u nás povědomí o existenci lidí zvaných Cikáni, neboť slovo se tu a tam objeví v historických záznamech, i když není jisté, zda je užito přímo v souvislosti s osobou romskou nebo pouze jako přezdívka pro Neroma.

Za první bezpečnou zmínku o Romech v českých zemích je považována zpráva ze Starých letopisů českých uváděná k roku 1416, dle okolností patrně patří až k roku následujícímu. Rok **1417** je tedy rokem, o kterém s jistotou víme, že **Romové již byli na našem území**. Pražský kronikář zaznamenávající počátky husitského hnutí píše stejně nelichotivě o táborech jako o v Praze přechodně přítomných Romech. Z roku 1417 máme jejich přítomnost potvrzenu také ze Znojma a o rok později z Chebu. Po tomto roce však zprávy o Romech na našem území mizí, a to přibližně na šest desetiletí.

V roce **1417** vystavil v jihoněmecké Lindavě Zikmund Lucemburský (tehdy římský a uherský král) průvodní list pro skupinu „cikánských křesťanských psanců“. V roce **1422** papež Martin V. vystavil glejt pro Romy vedené „vojvodou“ Ondřejem, aby po 7 let ochraňoval jejich putování v rámci přikázaného pokání. V témže roce je stejná skupina připomínána v severoitalské Bologni, jiná potom ve švýcarské Basileji.

V roce **1423** vydal Zikmund Lucemburský na Spišském hradě další průvodní glejt pro skupinu „vojvody“ Ladislava. Opisem listiny se brzy vykazovala i velká skupina vedená „králem“ Sindelem, což dokládá existenci spojení mezi skupinami. Romové putovali směrem na západ, to znamená, že pokračovali přes jižní Slovensko opět do českých zemí, ale i dále.

Velký pohyb romských skupin z Uher do střední a západní Evropy právě ve druhém desetiletí 15. století mohl být způsoben tlakem expanzivních Turků.

V 15. století přicházejí Romové do Francie. Zde vzniklo později dosti populární označení **Bohém**. Bohémiens byli totiž Francouzi nazváni Romové, neboť přicházeli z Čech, francouzsky la Bohême. Mnohem později slovo zobecnělo jako pojmenování lidí neuznávajících konvence, žijících svobodně. Často je výraz spojován s umělci a jejich způsobem života. Termín bohém, označující společenskou avantgardu, která bourá rigidní konvence, získal postupně lichotivý přídech a jeho spojitost s Romy byla pozapomenuta (alespoň v našich zemích).

Ještě v **15.** století pronikli Romové i do severní Evropy, a to ve dvou proudech. Západní prošel z Čech do Německa, Francie, Španělska, Holandska, Dánska a Norska, kam se Romové dostali asi až v **16.** století. Na Britských ostrovech jsou doloženi po roce 1500. Východní proud směřoval z východní Evropy přes Uhry a dnešní Slovensko do Polska, Finska a Švédska. Mnohem později přišli Romové na Ukrajinu a do Běloruska, na území Ruska se však v té době nacházela již část Romů, kteří sem přišli z Arménie a z Balkánu. Do Ameriky a Austrálie přicházejí Romové zároveň s ostatními přistěhovalci z Evropy.

Doporučená literatura:

Dějiny Byzance, autorský kolektiv pod vedením Bohumily Zástěrové, Praha 1992.

Fraser, Angus: Cikáni. Praha 1998.

Gilsenbach, Reimar: Weltchronik der Zigeuner. Frankfurt am Mein, Berlin, Bern, N.Y., Paris, Wien 1977.

Hübschmannová, Milena: Historeo znamená pátrám (úvahy o pramenech k romským dějinám).

In: Romano Džaniben, 1–2/95, s. 61–66.

Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc 1999.

Nečas, Ctibor: Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech. Olomouc 1997.

4. Vývoj vztahů mezi Romy a Evropany

„Archiválie popisují Cikány jako **lidi šeredného vžrústu, ošklivých vlasů a šeredné vůbec**.“

(O Romech ve Francii kolem roku 1419, uvedeno v knize – Angus Fraser: Cikáni, 1997.)

„Cikáni cestovali ve skupinách, přes noc tábořili na polích u měst, neboť příliš kradli a báli se, že by v městech byli uvězněni. Čítali na tři sta mužů a žen, děti nepočítaje, a **byli ošklivého vzhledu, černí jako Tataři**.“

(Cornerus, severní Německo, konec r. 1417.)

„Muži měli velmi tmavou pleť, dlouhé vlasy a vousy, ženy měly kolem hlavy plátno obmotané jako turban a nosily krátké košile, přes které měly na rameni připevňený hrubý přehoz, ženy a děti měly v uších náušnice. **Jejich nevidaný zjev měl pramálo společného s evropskou módou**.“

(O Romech ve francouzském Arrasu v roce 1421, uvedeno v knize – Angus Fraser: Cikáni, 1997.)

Zpočátku byli Romové v Evropě přijímáni s jistou dávkou blahosklonnosti a s pochopením pro „kající se hříšníky“. Po určité době se však vztah k Romům začal měnit. Co bylo příčinou změny?

ZINGARA VVLGO DICTA.

Obr. 4 – Romská matka s dítětem na rytině Heinricha Weigla z roku 1577.

Uvědomme si, že Romové přicházeli na evropský kontinent z tak vzdálené, a především odlišné kulturní oblasti, jakou byl Orient. Jejich zvyky, způsob projevu, odívání i celkový vzhled se musely v mnohém lišit od evropských. Pokusme si je představit: zjevná odlišnost exotických rysů a výrazně tmavá pigmentace kůže, vlasů, očí vůbec nezapadala do dobového ideálu krásy, jak nás mnohdy nevybíravě prameny informují. Nezvyklý a „odpudivý“ byl také oděv nově příchozích: hlavy omotané turbany, z pohledu gotické módy, v níž se kladl důraz na měkkou siluetu křehké ženské postavy, byla těla žen pokrytá hrubým beztvarym šatem pouze sepnutým na rameni. Přitom je zřejmé, že oděv a celkový vzhled poutníků nenesl jen stopy orientálních vlivů, ale po dlouhé cestě jistě i prachu a nečistot. K odlišnému vzhledu, jiným zvyklostem a mentalitě nutno přičíst i užívání nesrozumitelného jazyka.

Obecně lidský strach z neznámého, který v tomto případě jistě působil, naznačuje nepatrné srovnání: v evropských podmínkách byly a jsou považovány za uhrančivé oči hnědé, zatímco třeba právě v Indii tuto roli hrají oči modré – tedy vždy takové, které jsou vzácné, nezvyklé.

Momenty vnější nebyly zanedbatelné. Působily v rovině podvědomí, při vzniku případných sympatií, anebo spíše antipatií. Jistě dotvářely celkový obraz o nově příchozích, ale nerozho- dovaly jen samy o sobě.

Život středověkého Evropana do posledního detailu ovlivňovaly a určovaly náboženské normy, jež byly součástí církevní ideologie. A tak se musel po čase projevit skutečný vztah Romů k panu- jící křesťanské víře. Bez ohledu na možnost existence upřímného vztahu Romů k Bohu, **církví i jejím svěřencům** – obyvatelstvu dodržujícím přesně vymezené křesťanské zásady a praktiky – **se musel vztah Romů k víře jevit přinejmenším jako vlažný**. Evroptští Romové sami sebe pokládali většinou za křesťany, ale pravidelné a důsledné dodržování křesťanského ritu nepova- žovali za rozhodující, a patrně ani smyslu všech církevních příkazů dobře nerozuměli. Navíc příliš neuznávali prostředníka mezi sebou a Bohem – církev samotnou. Nevelká důvěra v církev se ještě prohloubila v dobách, kdy byli Romové odevšad vyháněni a kdy církví hlásaná křesťanská láska k bližnímu se Romů moc netýkala. Hledání pochopení a pomoci u církve nezaručovalo o nic větší úspěch než u ostatních obyvatel. Vztah Romů k církvi ilustrují mj. i humorná vyprávění obsa- žená v romské ústní lidové slovesnosti; jejich námětem často bývá: „jak nejlépe vyzrát nad farářem“ apod.

Náboženské představy Romů jsou možná dodnes alespoň vzdáleně ovlivněny prvky kultur, s nimiž se na svých cestách setkali; zcela nelze vyloučit ani souvislost s indickou kulturní a nábo- ženskou tradicí. V zemích, kde se Romové usazovali, deklarovali příslušnost k vládnoucí víře, kterou si přizpůsobovali dle svých představ a potřeb. Nedogmatické přejímání různých kulturních a náboženských prvků, eklektizmus, může korespondovat s rysem tolerance a otevřenosti někte- rých orientálních náboženských učení (hinduismus, buddhismus), která zpravidla nevystupovala nepřátelsky vůči věroukám zakořeněným v jiných částech světa.

Romové se vedle zjevné ledabylosti v dodržování křesťanských zásad ještě navíc vůbec neroz- pakovali zabývat něčím tak zapovězeným, jako byla tzv. černá magie. V pravém slova smyslu však o tzv. černou magii ani vždy jít nemuselo, jako spíše o praktiky dosud málo známé, a proto apriori považované za nebezpečné. Romové využívali zcela jistě i tzv. bílou – prospěšnou magii např. při léčení nemocných lidí, zvěře a dobytka. Podobně tomu bylo i s některými druhy zábavy v Evropě nezvyklými (tanec s hady, medvědy, krocení zvěře). V Byzantské říši přitom byla přísnými církev- ními hodnostáři zapovězena zábava vůbec (tanec, zpěv). Církevní představitelé se v obrovské říši obávali o svoji svrchovanou moc, proto jakékoliv projevy neposlušnosti pro ně znamenaly poten- ciální nebezpečí a zahrnovaly je pod termín kacířství. V podobném duchu na ně působili i Athingané, a tak představitelé církve opakovaně varovali domácí obyvatele, aby se vystříhali kontaktu s nimi: „*Napomínej ženy, aby se straniily těch, kteří věští z ovsa, tuláků a různých dalších kouzelnictví, amuletů a těch, kdo vodí medvědy nebo hady, ale nejvíce aby neuváděly do domů křesťanů athingany, jakožto ty, kdo učí věcem ďábelským.*“ (Patriarcha Athanasios I. poč. 14. stol.) Připomeňme, že to nebyla jen ortodoxní církev v Byzantské říši, ale dlouho poté i církev katolická, která měla podobnou tendenci považovat za satanské vše, co neznala nebo co bylo v rozporu s jejím výkladem světa, a co by tedy v důsledku mohlo oslabovat její vliv na věřící. (Viz životní osudy filozofa Giordana Bruna, astrofyzika Galilea Galileiho i dalších.)

Dalším momentem, který přispěl ke změně vztahu k Romům, byly **domněnky o jejich přísluhování nejprve mongolským (tatarským), později i tureckým nájezdníkům**. Mezi obyvatelstvem se šířily nepodložené zvěsti o špehování a zakládání požárů ve prospěch orien- tálních bojovníků. Příkladem může být událost, která se odehrála v našich zemích v roce

1541. Tehdy zachvátil Prahu rozsáhlý požár, zničil mimo jiné i vzácné zemské desky. Dílo zkázy bylo bez jakýchkoliv důkazů přičítáno Romům. Událost svědčí o dovršení emotivní změny chování ve vztahu k příslušníkům romských skupin. Již o čtyři roky později, v roce **1545**, vydává český král Ferdinand I. **mandát o vypovídání Romů ze země**. Z hlediska historického nebylo a není možno domněnky o přísluhování Tatarům či Turkům potvrdit ani vyvrátit. Pokud se někteří Romové skutečně přiklonili na stranu tureckého protivníka (což by při nedobrych vztazích s majoritou nebylo zase nic tak překvapivého), pak je jisté, že tak nečinili příslušníci všech romských skupin. Někteří z nich naopak věnovali svůj um a sílu straně protiturecké. Zejména Romové mistrně ovládající kovářské řemeslo byli využíváni panovníky či feudály (např. v Uhrách) při výrobě zbraní jako puškaři, kopiníci, výrobci řetězů, dělových koulí apod., a tím přímo nebo nepřímo přispívali ke zdaru protitureckých bojů. Z našich zemí známe jiný případ, který dal jméno jednomu z našich šlechtických rodů. V roce 1481 dostal Jan ze Slupska od uherského a českého krále Matyáše Korvína jméno Cikán jako projev uznání za to, že velel „zástupům“ Romů sloužícím v královském vojsku a spolu s nimi proti nepříteli „udatně si vedl“.

Slovo Cikán je součástí rodového jména i dalších šlechtických rodů: Cikánové z Rottensteina, Cikánové z Libína, Cikánové z Čermné, kteří mají dokonce hlavu snědého Cikána ve svém rodovém erb. Jméno Cikán se používalo jako přezdívka i jako skutečné rodné jméno, někdy dokonce s nádechem jistého uznání. V době husitské užíval purkrabí rožmberského hradu Vildštejna přezdívky Cikán, a to za způsob, jakým se choval při obléhání hradu Janem Žižkou z Trocnova. Na přelomu 15. a 16. stol se toto slovo objevuje i jako rodné jméno měšťanů nebo dokonce vlivných osob, jako byl např. Sixt Cikán, čáslavský purkrabí. Mikeš Cikán byl v r. 1478 purkmistrem v Hostinném. Za těmito přezdívkami a jmény však nehledejme skutečné etnické Romy, spíše jejich existenci chápeme jako projev určité oblíbenosti kuriózního jména i poněkud jiného nazírání na Romy, než jaké se mělo uplatňovat v následujícím období. O relativně dobré obeznámenosti s Romy v prostředí českých zemí svědčí i využívání slova cikán při tvorbě pomístních názvů, jako jsou části obcí, dříve neosídlené lokality, pole, louky, lesy, vrchy apod.

Nikoliv nepodstatnou příčinou ochladnutí místního obyvatelstva ve vztahu k Romům byl zřejmě **parazitický způsob života** některých z nich. Romové byli na svých cestách zprvu obdarováni almužnami, ty však nemohly být trvalým řešením jejich situace. Bez držby půdy nebo bez stálého zázemí pro řemeslnou práci bylo zajištění obživy pro celou rodovou skupinu dosti obtížné.

Mezi romskými skupinami v různých částech Evropy vždy existovaly určité rozdíly. Některé se jen bezcílně potulovaly, jiné provozovaly rodové řemeslo spjaté s územním pohybem. Zatímco u bezcílně se toulajících Romů bylo parazitování na cizím majetku hlavním a stálým zdrojem jejich obživy a pravděpodobně zahrnovalo i skutečné kriminální delikty, u kočovných řemeslníků a živnostníků se jednalo o příležitostné drobné krádeže, pytláctví a hlavně žebrotu v dobách, kdy zisky z prodeje vlastních produktů byly mizivé. Ani provozování řemesel totiž nemohlo být u Romů zdrojem dostatečných příjmů. **Romové – jako nově příchozí – nepatřili do již vytvořené ekonomické struktury daných zemí a vždy v ní působili více či méně jako cizí prvek.** Řemeslná výroba ve městech byla kontrolována a soustředována výhradně do cechů (chránily své členy především proti konkurenci). **Vzhledem k tomu se romští řemeslníci, produkující mimo cechovní organizace, mohli v takto uzavřeném hospodářství uplatnit jen okrajově; mohli se věnovat pouze drobným službám a výrobě doplňkového řemeslného sortimentu,** čímž nekonkurovali místním výrobcům. Také proto setrvali dlouho u kočovného způsobu života, aby stále hledali nová odbytíště pro nevelký sortiment svého zboží. Vykonanou práci a výrobky pak směňovali většinou jen za „živobytí“ (odměnu

v naturáliích) nikoli za peníze. Vedle řemeslné činnosti se Romové tradičně věnovali i obstarávání zábavy pro druhé. Na její provozovatele a aktéry bylo dlouho zvykem pohlížet s jistým despektem a opovržením.

Například herci často působili při kočovných divadelních spolcích. Postavení herců v tehdejší společnosti bylo velmi nízké; k popularizaci a téměř glorifikaci herců i jiných profesí na poli zábavy přispěl až vynález filmu a ještě více televize. Masová obrazová média společenský status těchto profesí radikálně změnila a spojila do jedné kategorie s názvem showbiznys.

Někteří příslušníci romských skupin ve snaze o přežití doplňovali zdroje své obživy pytlacením na polích i v lesích, stejně jako krádežemi drobných hospodářských zvířat přímo ze selských dvorů. **Zřejmá souvislost mezi příchodem romské skupiny na obecní pozemek a následnými ztrátami drůbeže, plodin případně jiných movitých statků hrála velkou roli při formování antipatií venkovského obyvatelstva k romskému etniku jako jednodílnému celku, ač takový Romové nikdy netvořili.**

Historické prameny vzácně dokládají, že **tam, kde se Romům podařilo ekonomicky začlenit** do místního hospodářství, neměli důvod využívat parazitnictví k vlastní obživě. **Na ostrově Korfu** (od r. 1386 pod benátskou nadvládou) se od poloviny 14. století trvale usazuje řada Romů, kteří z obhospodařované půdy odvádějí dávky v penězích i naturáliích. Jejich každoroční dávky postačily k vytvoření samostatného léna. Léno získalo název po zde usazených Romech – feudum acinganorum a existovalo až do 19. století. **Nezastupitelné místo v ekonomice zaujímal Romové** i v jiné části jižní Evropy – **v rumunských knížectvích Moldavsku a Valašsku**, jež ležela na křižovatkách důležitých obchodních cest. Následkem turecké expanze byly obchodní tepny přerušeny, někdejší centra blahobytu chudla a k tomu bylo ještě třeba hledat nové zdroje pro vedení vleklé války s Turky. V dané situaci přišla vhod levná pracovní síla – Romové – navíc disponující zvláštní zručností při zpracování kovů (jako kováři, zámečníci, cínaři, schopní např. vyrábět zbraně apod.). Pro ekonomiku uvedených zemí byli Romové takovým přínosem, že bylo třeba je zde držet násilím – postupně došlo k jejich tuhému znevohnění. Romové se stali majetkem nejprve panovníka, církve a klášterů, časem i bojarů. Byli zcela zbaveni osobní svobody; stali se bezprávnou součástí majetku svých pánů, který mohli tito kdykoli prodat nebo směniti. S definitivní platností bylo „cikánské otroctví“ zrušeno v roce 1856; úplné právní svobody se zde Romové dočkali až o osm let později – v roce 1864.

Příklady včleňování Romů do hospodářských struktur majoritních společností existuje s postupem doby více. **Např. na Slovensku**, kde se Romové od 15. století pozvolna usazovali, tvořili již na přelomu 19./20. století neodmyslitelnou součást slovenského agrárního hospodářství, i když ve vztahu k majoritě museli akceptovat svoji podřízenou pozici. Poskytovali obyvatelstvu specifické výrobky i služby, a zaplňovali tak jistou mezeru ve stávající nabídce. O významu Romů pro slovenský venkov svědčí např. i fakt, že žádná etnická skupina nevystupuje ve slovenské lidové písni tak často, tak plasticky a mnohdimenzionálně jako Romové. Podobná situace se pozvolna vytvářela i na jihovýchodní Moravě, kde v meziválečné době již větší část Romů žila usedle nebo polousedle, přitom řada z nich se postupně zapojovala do většinové společnosti (viz doporučená literatura: Krekovičová E., Toncrová M.; o integrovaných moravských Romech blíže v kap. 10, s. 39.)

Po výčtu faktorů vyvolávajících u místních obyvatel nedůvěru, pocit ohrožení i strach z nově přichozících Romů závěrem připomeňme, že **uvedené jevy na obou stranách spoluvytvářely komunikační bariéry, přerůstající postupně v trvalé nepochopení a následně i otevřené nepřátelství.**

Doporučená literatura:

Augustini ab Hortis, Samuel: Cigáni v Uhorsku 1775. Bratislava 1995.

Daniel, Bartoloměj: Dějiny Romů. Olomouc 1994.

Fraser, Angus: Cikáni. Praha 1998.

Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha 2001.

Kostic, Svetislav : Jak je starý Bůh Romů. In: Romano džaniben, 4/1995, s. 39–41.

Krekovičová, Eva: Obraz cigána v ľudovej piesni. In: Neznámi Rómovia. Bratislava 1992, s.173–183

Nečas, Ctibor: Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech. Olomouc 1997.

Nečas, Ctibor: Jazyková výpověď o moravských a slezských Romech. (Přehled pomístních jmen s lexikálními jednotkami Cikán a cikán). Bulletin Muzea romské kultury, 8/1999, s. 39–42.

Nečas, C.: Národní jméno Cikán, resp. obecně rozšířené slovo cikán v moravských a slezských toponymech. In: Český lid. Časopis pro etnologická studia, r. 87, 2000, č. 1, s. 67–70.

Rozhovor s Karolem E. Sidonem, vrchním rabínem v České republice. In: Romano džaniben, 1 – 2/2000, s. 3–11.

Toncrová, Marta: Reflexe Cikána v lidových písních českých zemí.

In: Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů. Brno 2001, s. 37–48.

Toncrová, Marta – Uhlíková, Lucie: Svůj je svůj, cizí je cizí. Lidová rčení, pořekadla a přísloví ve světle etnických stereotypů. In: Český lid, r. 87, 2000, č. 2, s. 97–105 (Romové od s. 101).

Uhlíková, Lucie: Několik poznámek ke vzniku a zániku etnických stereotypů.

In: Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů. Brno 2001, s. 49–56.

5. Doba vyhánění a pronásledování

V seznamu zvěře uštvané na honu jednoho francouzského vévody počátkem 18. stol. je vedle rozličných druhů zvěřiny uvedena také „jedna složená Cikánka s malým kojencem“.

(Uvedeno v knize – Frank Arnau: Člověk mimo zákon.)

Počátky vyhánění a pronásledování Romů spadají do konce 15. století. Postupně se stalo běžnou praxí téměř v celé Evropě. Signálem pro změnu postoje církevních i světských feudálů byla patrně exkomunikace Romů z církve pařížským arcibiskupem v roce **1427**. Důvodem bylo nedodržování křesťanských zásad. V roce **1492** – po vyhnání Arabů ze Španělska – jsou spolu s Židy vyháněni již i Romové. V letech **1496–1498** se postupně usnází sněm Svaté říše římské národa německého na tom, že Romové mají být vyháněni a pronásledováni. Jejich přítomnost má být pod hrozbou pokuty oznamována. Každému dopadenému hrozil trest smrti; posléze bylo vyhlášeno, že kdo „cikána“ zabije, nedopouští se vraždy a nebude trestán.

V 16. století dochází k zesílení protiromské represe, Romové začínají být vyháněni z většiny evropských zemí. **Změna souvisí mj. s rozvojem sociální a hospodářské struktury těchto zemí** a jejich dalším uzavíráním před cizími výrobci – potenciálními konkurenty. Pro ilustraci uvedme příklad etnika, které má jinak s Romy společného jen málo. Židé – stejně jako Romové – přicházejí do Evropy jako cizinci a cizinci zůstávají; pogromy i jiné represivní akce namířené proti Židům známe také z většiny evropských zemí. Přitom vysoce kultivovaní Židé na rozdíl od Romů neiritovali domácí obyvatele „rozličnými nepřístojnostmi“ včetně žebroty a drobných krádeží. Mimo to, že hovořili vlastním jazykem, měli svoji literaturu i vlastní víru, spočívalo jejich skutečné nebezpečí pro místní lidi v něčem jiném – byli velkou konkurencí pro domácí řemeslníky, kupce, finančníky i příslušníky dalších profesí. Evropské národy se konkurentů pokoušely zbavit jejich vytěsněním; pozorujeme snahu vyloučit ze společnosti „cizorodé skupiny“. Mezi takové patřili i Romové, kteří byli navíc s postupujícím časem stále více nepopulární ještě z několika dalších důvodů.

Počátky protiromské represe se u nás datují rokem **1538 a spadají na Moravu.** V uvedeném roce se moravský zemský sněm usnesl, že do dvou týdnů mají být Romové z území Moravy vykázáni. Usnesení měl provolávat zvláštní posel ve všech moravských městech a městečkách. **Z celého Českého království** měl pak Romy vypovídat již dříve zmíněný mandát českého krále a císaře Ferdinanda I. (1526–1564) – z roku **1545**. Ten však ještě upozorňuje, aby se psancům neškodilo na těle. Mandátem z roku **1549** císař znovu připomíná platnost předchozího. Ke zpřísnění došlo v roce **1556**; při dopadení měli být muži mučeni, poté trestáni na hrdle, ženy a děti neměly být topeny, jak se dělo do té doby, ale využívány k práci. Nařízení svědčí o zpřísnění ze strany panovníka, stejně jako o tom, že někteří místní obyvatelé uplatňovali ve vztahu k Romům, a to i ženám a dětem, nevybíravé násilí, které muselo být shora korigováno.

Nařízení namířená vůči Romům se však nedodržovala vždy a všude stejně důsledně. Období relativního klidu se střídala s neklidnou a pro Romy nebezpečnou dobou, zejména bezprostředně po vydání nových restriktivních opatření. Také proto se vydávání mandátů s podobným obsahem častěji opakovalo. Období relativního klidu mohlo rázem skončit i tehdy, pokud Romové z jakéhokoliv důvodu vyprovokovali u místních nelibost.

Pro ilustraci dobového naladění ve vztahu k Romům popíšeme událost, která se odehrála v roce 1578 v Prostějově. Byl zde zatčen romský pár podezřelý ze žhářství. Při vyšetřování s pomocí mučidel „doznali“, že se na Moravě pohybují i další Romové škodící z tureckého pověření. Tak bylo pochyťáno 169 Romů, kteří se stejným způsobem „přiznali“ k řadě zločinů. Pět z nich bylo popraveno. Mezitím byl nalezen skutečný viník, a popravy byly zastaveny. Neprávem obvinění romští muži byli odesláni na galeje – veslování na galérách – nebo na práce v řetězech; údajně proto, aby se nechtěli mstít za prožitá příkoří. Ženy s dětmi byly vypovězeny ze všech císařských zemí pod pohrůzkou trestu smrti v případě návratu a byly vyvedeny na polské území. Takové štěstí už ale neměla skupina Romů ve stejném čase v Brně obviněná ze žhářství a následně i popravená. Objektivně vzato, požáry ve středověku nebyly nic neobvyklého, města byla z velké části stavěna jen ze dřeva. Romové patřili k podezřelým ze žhářství, protože oheň stále potřebovali ke svému přežití, navíc popuštěná uzda fantazie místních lidí jim přisuzovala i magické schopnosti využití tohoto živlu. Zatím Romové, díky svému dennodennímu nakládání s ohněm, měli s jeho zvládnutím mnohem větší zkušenosti než jejich okolí. Prameny zmiňují i případ města Mohelnice, které bylo v roce 1662 zasaženo požárem. Právě díky svým zkušenostem s ohněm dokázali Romové požár zlikvidovat a město zachránit.

V době třicetileté války se na naše území opět vracejí romské skupiny, neboť válečný konflikt znemožnil důsledný postup vůči nim. O to přísněji byli Romové stíháni později. K radikální změně dochází za vlády císaře Leopolda I. (1657–1705); v roce **1697** vydal císař mandát, jímž prohlásil Romy na celém rakouském území za „psance“ (lidi, jejichž pobyt je na daném území nelegální, nemají zde proto ani žádná práva). Po jeho vyhlášení mohl být romský psanec na setkání kýmkoliv beztrestně zabit jako škodná zvěř; někde se pořádaly na Romy doslova štvance. Pokud se s Romy nevypořádalo po svém již obyvatelstvo samo, ale padli do rukou vykonavatelů zákona, byli trestáni – muži popravou, ženy a větší děti při prvním chycení odřezáním jednoho z uší nebo jeho části. Na záda jim bylo vypalováno potupné znamení jako doklad již jednou přestoupeného zákona. Zpravidla došlo i na mrskání kolem šibenice. Poté následovalo povinné podepsání hrdelního reversu – prohlášení, v němž se dotyční zavazovali, že se do země již nevrátí, a kdyby přece, budou popraveni. Nakonec byli v doprovodu stráží vyvedeni za hranice města. Menší děti se měly předávat na „převýchovu prací“ do „dobrých křesťanských rodin“, které by projevily o takovou pracovní sílu zájem. Jen pokud by se zájemce nenašel, měly děti opustit zemi se zbývajícími propuštěnými ženami původní skupiny. Romové ale na svých dětem lpěli i tenkrát, a tak se pro ně vraceli...

Z roku 1724 je znám případ, kdy Romové na Třeboňsku podplatili rodinu, aby jim vrátila jejich děti, které jí byly svěřeny. Dotyční Romové však byli chyceni a popraveni, podplacení pěstouni byli posláni na nucené práce.

Od roku 1706 se postupně u hranic Českého království i jinde povinně vztýčovaly **výstražné tabule** proti vstupu Romů včetně vyobrazení trestů za nerespektování zákona (viz obr. č. 5). Později došlo ještě ke **zpřísnění postihu pro místní obyvatele, kteří Romům poskytovali pomoc nebo úkryt**. Romové se do českých zemí totiž stále vraceli, a to i v době tvrdých protiromských postihů. Znamená to tedy, že nemohli být tak neúspěšní při hledání pomoci a útočiště v dobách, kdy jejich pobyt nebyl legální ve značné části Evropy. Podobně jako existovaly a existují velké rozdíly mezi Romy samotnými, byly rozdíly patrné i mezi obyvatelstvem domácím, stejně jako je tomu i dnes. Je jisté, že se našli lidé, kteří poskytovali Romům – zejména v tuhých zimách – jídlo, ošacení, někdy i přístřeší, nebo alespoň mlčeli o jejich přítomnosti před představiteli státní moci a správy.

K dalšímu zpřísnění došlo za vlády císaře Karla VI. (1711–1740), který reskriptem z roku **1717 zopakoval nařízení svých předchůdců a dále vymezil postihy za poskytování pomoci, úkrytu a potravy pronásledovaným Romům** (vrchnost, úředníci – peněžitá pokuta, krčmáři, mlýnáři, poddaní – práce v okovech). Dekretem z roku **1721** císař **nařídil při opakovaném**

Obr. č. 5 – Výstražné tabule s ukázkou trestů, které Romům hrozily při nerespektování zákazu vstupu na daná území.

dopadení trestat na hrdle také ženy – stětím mečem, nebo oběšením; nedospělým mladíkům mělo být odřezáno druhé ucho. K pronásledování bylo možno použít i vojsko. Z důvodu efektivnějšího postupu proti „škodlivé sběři cikánské“ **v roce 1726 v dědičných českých zemích sjednotil trestání romské potulky**. Tehdy dosáhlo pronásledování Romů u nás svého smutného vrcholu. Protiromský teror patří k nejtemnějším stránkám českých i evropských novověkých dějin.

Naznačenou situaci může částečně přiblížit stručný náčrt soudního procesu, který se odehrál v Náchodě v letech 1726-27. Vystupují v něm čtyři romské dívky, které se provinily potulováním proti opakovaně publikovaným císařským a královským patentům. Jejich vina – příslušnost k „cikánům“, kterým byl pobyt v zemi zakázán – byla nesporná. Hátě bylo 17 let, Felixe 15 a Cecílii 12 let. Všechny tři se narodily v Čechách. Každá z nich měla uřezaný kus pravého ucha, což dokládalo, že byly již jednou chyceny za stejný přečin. Rozsudek tentokrát určil, že Hátě i Felixe bude uříznuto levé ucho. Odřezané uši se měly přibít na šibenici, dívky měly být následně mrskány a po podepsání hrdelního reversu vypovězeny ze země. Cecílie měla být předána do neromské rodiny, kde by byla „přidržena“ při nějaké práci, pokud by o ni měl někdo zájem. Rodina se našla. Starší Felixe po vykonaném trestu někam skutečně mizí, Hátě v okolí Náchoda zůstává a čeká na Cecílii. Ta prchá od rodiny a tvrdé práce, ale zároveň i jistoty života, aby se skrývala se svojí družkou v lesích a byla v neustálém ohrožení. V lese se k nim připojuje třetí dívka, šestnáctiletá Mařena. Po půl roce skrývání byly všechny tři dívky chyceny a uvězněny opět v Náchodě. Nejstarší Hátě při projednávání důvodu jejich opakovaného pochybení uvedla: „*Vždyť jsme to hned pravily, že z České země pryč nepůjdeme, my se nemáme věru kam podít.*“ Mařena byla sirotek, též měla již kus pravého ucha uříznut a vypověděla, že neví, proč je vězněna, když nic neprovedla. Konečný rozsudek zněl: Hátě se odsuzuje k smrti stětím mečem, Cecílie a Mařena k odřezání zbytku pravého ucha, mrskání a k stvrzení hrdelního reversu.

Popsaným způsobem postupovala proti Romům většina evropských zemí, a tak se romské skupiny mohly pohybovat pouze v bludných kruzích – na daném území jen tak dlouho, než byly dopadeny.

Jiná byla situace v zemích pod tureckou nadvládou, která příliš nerozlišovala mezi podmaněným obyvatelstvem; všichni poddaní včetně Romů usedlých i kočovných museli platit daně a poskytovat vojenskou podporu. K vyhánění Romů v těchto zemích nedocházelo, přesto ani tady nežili Romové v klidu – válečný konflikt zde v podstatě neutuchal. V některých oblastech pod tureckou nadvládou navíc Romové nebyli ušetřeni ani skutečné represe. Turci se totiž do vnitřních záležitostí zemí příliš nevměšovali a některá území byla nadále pod správou vlastní šlechty, jež k sobě vážala romské rodiny formou velmi tuhého nevolnictví, o kterém právem možno hovořit jako o otroctví (viz o situaci v Moldavsku a Valašsku blíže na s. 18).

Majoritní společnost představovala v této době úhlavního nepřítele Romů. Za vypjaté situace se formovaly vztahy mezi nimi a dominantními společnostmi, anebo spíše majoritou jako celkem, protože politické hranice zemí nebyly díky obdobnému přístupu příliš podstatné. **Tak byly položeny základy hluboké nedůvěry mezi většinovou společností a romskou minoritou, tehdy se začaly budovat pevné základy vzájemných patologických vztahů.** Za dané situace se také konstitovala romská komunita jako rodovými svazky pevně provázaná skupina, v níž fungují mnohé sociální instituce tak, aby byla soběstačná a na svém okolí nezávislá. Vlastní komunita byla v podstatě jediným důvěryhodným místem, kde Romové mohli nalézt ochranu, pomoc a lásku. Byla jejich domovem na cestách.

Doporučená literatura:

Alfaro, Antonio, Gómez: Velký proticikánský zátah. Španělsko: všeobecné uvěznění Cikánů v roce 1749. Olomouc 1999.

Hancock, Ian: Země utrpení. Dějiny otroctví a pronásledování Romů. Praha 2001.

Hanzal, Jiří: Pronásledování Cikánů na Moravě a jejich vypovězení ze země v r. 1578.

In: Vlastivědné listy severní Moravy, 2/1978, 1/1979.

Málek, Jiří: Případ cikánských děvčat potrestaných v Náchodě r. 1726.

In: Sborník prací východočeských archivů 6, 1986.

Marušiaková, Elena – Popov, Veselín: Ciganite v Osmanská imperija. Sofia 2000.

Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc 1995.

Nečas, Ctibor: Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech. Olomouc 1997.

Pěkný, Tomáš: Historie Židů v Čechách a na Moravě. Praha 2001.

Procházková, Eva: Perzekuce romských kočovníků v českých zemích v 18. stol.

In: Sborník archivních prací 42, 1992. Židé – dějiny a kultura. Židovské muzeum v Praze. Praha 1997.

6. Tradiční romská komunita

„Romové přece nikdy nedodržovali žádný řád, byli vždycky naprosto svobodní, na ničem a na nikom nezávislí, nic takového neznají.“

(Diskusní příspěvek jednoho z posluchačů přednášky Muzea romské kultury v Brně, 1994.)

Romská komunita, ať již žijící kočovně či usedle v osadě, byla tvořena většinou rodem nebo vícegenerační rozšířenou rodinou. Rodová skupina měla svoji **hierarchii** a řídila se souborem **zvykových etických norem – nepsaných zákonů**. V čele stála osoba s přirozenou autoritou a navíc také schopná vytvářet komunikační most mezi vlastní skupinou a neromským okolím (*vajda, mujalo, čhibalo, krisinako manuš, angluno Rom, šeralo Rom*). O důležitých otázkách však „*vajda*“ většinou nerozhodoval sám, nýbrž spolu se všemi muži a často v přítomnosti ostatních členů komunity. Zvláštní postavení měli ve skupině **starí lidé**; pro své životní zkušenosti a moudrost získanou věkem se těšili velké vážnosti. (Viz přísloví: *Šun le phuren, bo chale buter maro sar tu*. – Poslouchej staré lidi, protože snědli víc chleba než ty.) Především pak některým **starým ženám** byly připisovány schopnosti komunikovat s transcendentálními silami přírody i vesmíru. Ženám, které tyto schopnosti spojovaly se sběrem léčivých bylin i s provozováním magie, se říkalo *phuri daj* (doslova babička, stařenka, ale výstižnější je překlad českým výrazem „vědma“), nebo také *drabarři* (kořenářka, věštkyně) apod.

Romská skupina obklopená nepřátelským prostředím musela být naprosto soběstačnou a akceschopnou jednotkou, která se v případě ohrožení dokáže urychleně přesunout do bezpečí.

Obr. 6 – Život kočovných Romů se vždy řídil jistým řádem, který pamatoval i na děti a jejich potřeby, matka s dítětem ze skupiny kočovných cínovačů, Bulharsko 1998.

Tento způsob obrany byl možný pouze u dobře fungujícího kolektivu. **Anarchie, kterou majorita odnepaměti romským skupinám přisuzovala, by tuto obranyschopnost neumožnila. Romské komunity naopak dodržovaly v některých ohledech přísný morální kodex, nad nímž bděli nejen představitelé osady, ale prakticky všichni její členové. Veškeré dění ve skupině se totiž odehrávalo veřejně, před zraky všech a za jejich spravedlivého dozoru.** Jednání každého jednotlivce bylo neustále kontrolováno a podrobováno obecnému soudu. Soukromí v českém pojetí Romové neznali a dodnes do všech podrobností úplně nechápou. Člověk sám neznamenal nic, sílu nacházel i čerpal z kolektivu, ve kterém měl své pevné místo a byl nedílnou součástí tohoto fungujícího mechanismu. Dodržování rodových pravidel – zákonů mělo velký význam – věřilo se, že jejich důsledné respektování zaručí celé skupině ochranu před „nečistými silami“, jinými slovy před zlem a neštěstím v jakékoliv podobě. Překročení zákona a následné nepotrestání viníka by proto znamenalo ohrožení celé skupiny.

Výše naznačené představy souvisejí s **lidovou vírou Romů**, o níž byla již částečně řeč (viz s. 16). Náboženské představy Romů ve středoevropském prostoru v sobě spojují prastaré vlivy orientálních kultur s modifikovanými prvky křesťanské víry. Podstatnou součástí víry Romů tvořily animistické představy, které vysvětlovaly vznik nemocí a veškerého zla působením nečistých sil. Pozůstatky vlivů z původní vlasti Romů – Indie – je možno hledat v přísných **normách na úpravu a konzumaci jídla**; v indické kultuře vycházejí z požadavku tzv. **rituální čistoty jídla**. Ten ovšem známe i odjinud (např. v židovské tradici je rituálně čistý pokrm označován přívlastkem „košér“). Romský způsob dodržování zásad přípravy a konzumace pokrmů se však skutečně asi nejvíce blíží indické kulturní tradici. Za nečisté pokrmy byla Romy považována jídla připravovaná v nádobách, které nebyly určeny výhradně k vaření (např. se v nich pralo prádlo apod.), nebo pokrmy, které přišly do kontaktu s ženským oděvem – především sukní, jež byla sama o sobě považována za nečistou.

Pro **ženu** platily přísnější normy než pro muže, vůbec na ni byly kladeny vyšší nároky. V některých romských skupinách měly ženy na starosti nejen péči o děti a vaření, ale doslova obživu celé rodiny, zahrnující vedle přípravy stravy i její obstarání. (Srovnejme s dnešní schopností romských dívek již kolem desátého roku věku připravit jídlo pro celou rodinu, starat se o domácnost apod. Viz přísloví: *Ajsi romňi kempel, savi maro anel*. – Správná žena umí obstarat chleba.) Zatímco navenek byl garantem rodiny a její cti muž, po ženě se požadovalo, aby byla vzorem morálky uvnitř rodiny. Měla přece ve svých rukou budoucnost rodu – vychovávala děti. Ženě se nepromíjely žádné větší odchylky od normy, především musela být věrná svému muži. **Prostituce u romských žen byla jevem velmi výjimečným, což souvisí s tradičně přísným pohledem na ženu a s nutností její morální čistoty.** (Za komunismu dochází k jevu odlišnému, viz kap. 12, s. 52). Zatímco u ženy se nevěra vůbec nepřipouštěla, u muže tak přísně hodnocena nebyla. (Viz přísloví: *Muršes šaj jel šel piraňa, aľe romňi hin les ča jekh*. – Muž může mít sto milenek, ale ženu jedinou.) Naopak u muže byla velmi důležitá jeho čest – *paťiv*. (Viz přísloví: *Paťivalo Rom mek the andre bokh te merel, paťiv na bisterel*. – Poctivý Rom nezahodí čest, i kdyby hlady umíral). Přičemž pojetí cti u Romů nebylo shodné s pojetím cti u majority; čest byla pro člena romské skupiny naprosto nepostradatelná, Rom zbavený cti by byl v komunitě odsouzen v lepším případě k věčnému posměchu. *Paťivale Roma* – Romové, kterým čest nechyběla, ji střežili velmi bedlivě, aby o ni nepřišli. Ve stejných intencích jednali skoro „diplomaticky“ s jinými Romy, aby se jejich cti byť jen náhodou nedotkli třeba neuváženým slovem. Také proto je otevřená a přímočará kritika vůči vlastní osobě Romy vnímána jednoznačně negativně – jako útok. V romské komunitě nebylo nutno souhlasit se vším a se všemi, ale **pro bezkonfliktní soužití byl podstatný způsob i takt, s jakým se odlišné názory sdělovaly.**

Obr. 7 – Obřadní stříbrná konvice zdobená výjevy ze života Romů patřila k symbolům moci vůdce romské skupiny stejně jako „vajdovská“ hůl, klobouk, řetěz nebo velké stříbrné kulovité knoflíky (průměr 5–7cm), které se nezapínaly, ale pánskou vestu či kabát pouze zdobily a naznačovaly moc i postavení jejich nositele.

Obr.8 – Stříbrný „vajdovský“ řetěz se zavěšenými mincemi. Ženy nosily stříbrné nebo zlaté dukáty ve vlasech, na krku, hrudi nebo přišité na oděvu.

Přísně se sledovala konzumace určitých druhů masa. Podle tohoto hlediska Romové mezi sebou vždy rozlišovali. Například Romové tzv. čistí, ve smyslu „rituálně čistí“, pro které bylo koňské či psí maso tabu a také v jiných ohledech dodržovali přísnou osobní hygienu i čistotu svých příbytků, se nazývali *žuže Roma*. Romové požívající koňské maso byli považováni za horší sortu – tzv. *degeša, dubki*. (Naopak pro koňské handlíře byl kůň milované zvíře, představoval pro ně zdroj obživy). Jedlíci psího masa byli též hanlivě označováni jako *rikoňara* (od slova *rikono* – pes, viz přísloví: *Andre bokh chas the rikones*. – Z hladu sníš i psa.) či *pšara*. *Žužo Rom* by nepřijal jídlo od *degeše*, i když vztahy s touto skupinou mohly být korektní i laskavé. Vytvoření partnerského vztahu mezi členy skupin na odlišné úrovni bylo však vyloučeno.

Krádež uvnitř komunity byla věcí nepřipustnou, ale i nevídanou. **Majetek všech členů se totiž považoval za společný** (pokud v osadě někdo něco potřeboval, zpravidla o to nežádal slovy: „půjč mi – *de man kejčen*“, ale jen: „dej mi – *de man*“). Romové tradičně nelpěli na materiálních statcích částečně i proto, že šatstvo i další věci denní potřeby dostávali obnošené a použité od okolního obyvatelstva. Zpravidla se příliš nezabývali jejich údržbou; po dosloužení je vyhodili a snažili se získat další použité kusy. Při neustálém územním pohybu nebylo možno shromažďovat a převážet z místa na místo předměty nikoliv nezbytné; Romové se naučili nevázat se na věci, a tedy o ně ani příliš nepečovat. Každý předmět byl po dosloužení svému

účelu odhozen jako nepotřebný. Určitou výjimku tvořil **rodový šperk**, kterému byla přičítána ochranná, léčivá i magická moc či spojení s předky. U hudebníků zase přecházely z generace na generaci **hudební nástroje**. Přesto v případě nouze byly i rodinné památky směněny za životně důležitější potravu.

Komunita plnila také velmi důležitou **funkci sociální** – platila zde zásada solidarity s jakýmkoliv způsobem handicapovanými členy – především s nemocnými, sirotky, ale týkala se i peněžité pomoci potřebným. Na svých cestách se Romové někdy ujímali i neromských tuláků, bezprizorných dětí, zkrátka těch, které majorita vytěsnila na svůj okraj, a tak se ocitli v podobné situaci jako Romové.

Viz přísloví: *Rom čores pritul'inel, mijel Rom, mijel gadžo*. – Rom se ujme chudáka, ať je to Rom, nebo gádžo. Nebo: *Rom predživel but pharipen, vašoda les hin jilo sakoneha*. – Rom prožil mnoho těžkostí, proto má s každým soucit. Odborníci poukazují na jistou podobnost tohoto tradičního rysu romské kultury s hinduistickou zásadou **ahinsá** – znamenající cílenou ochranu všeho živého, neublížování živým. Srovnej přísloví: *Sako džido vodí kamel te dživel: dživ a mukh te dživel*. – Každý živý tvor chce žít: žij a nechej žít. Nebo: *Te dikhes bokhale manušes, de les te chal – či hino lačho, či nalačho*. – Vidíš-li hladového člověka, dej mu najíst, ať je dobrý nebo špatný. Nebo: *Abo avreskero čhavo, abo miro, te chal kamen so duj*. – Cizí dítě, moje dítě, jist chtějí obě.

Člověk, který se provinil proti platným pravidlům, byl souzen radou starších mužů (nebo všemi dospělými muži) osady a potrestán. Nejtěžším trestem bylo jeho vyloučení ze skupiny, což vedle citové frustrace a bezprizornosti znamenalo především stav ohrožení, neboť jedinec nemohl očekávat pomoc ze strany nepřátelsky se projevující majority.

Rodové ústně tradované zákony byly vytvořeny na ochranu skupiny před okolními vlivy nejen přírody, ale i dominantních společností, proto se z pochopitelných důvodů uplatňovaly pouze uvnitř komunity. Krádeže a jiné projevy parazitismu páchané na Neromech byly považovány naopak za přínos skupině. **Život na úkor majority, jejíž přístup k Romům byl restriktivní a represivní, se tak postupně od středověku stával pro Romy běžným a přirozeným.**

Zvyky a zásady však nebyly všude stejné, odlišovaly se u každé širší rodiny, v každé osadě (Viz přísloví: *Keci vatri, ajci sikhli'ipen*. – **Kolik osad, tolik zvyklostí**. Nebo: *Šel vatri, šel Roma*. – Sto osad, stokrát různí Romové.) Mezi jednotlivými skupinami či osadami existovaly někdy i značné rozdíly; začaly se prohlubovat především poté, co někteří Romové upouštěli od kočování a zejména v oblasti Uher se již od 15. století pozvolna usazovali v trvalých sídlištích.

V romštině existuje jedno slovo, které v sobě shrnuje všechny výše popsané zásady a mnoho dalších, jejichž znalost a respektování bylo podstatné pro každého člena romské komunity. Určovalo způsob chování každého jednotlivce jak k příslušníkům vlastní skupiny, tak i k příslušníkům jiných příbuzných skupin, tedy romského etnika obecně. To slovo zní **romipen** a zkráceně se překládá jako romství, nebo také romské tradice, kultura. *Romipen* bylo a dodnes zůstává významným identifikačním faktorem Romů kdekoli na světě, i když jeho konkrétní vymezení a obsah se postupně mění. Zatímco v minulosti k *romipen* neodmyslitelně patřil jazyk a dávné zvyky tradované po předcích, dnes, kdy některé tradice zanikají a řada Romů romsky neumí, se jako významný identifikační faktor jeví např. pocit romské sounáležitosti, vědomí příslušnosti k romskému etniku. K *romipen* dosud patří i jisté zásady chování Romů k sobě navzájem, které zpravidla byly společné většině romských komunit. Viz přísloví: *Amaro romipen – amaro baripen*. – **Naše romství je naše hrdost**.

Díky kočovnému způsobu života se z **materiální kultury** Romů mnoho nedochovalo. Navíc, jak již bylo uvedeno, většinu předmětů denní potřeby dostávali Romové od členů majority, i když

si je po svém upravovali a přizpůsobovali. Nejvíce informací o Romech je však dodnes ukryto v **kultuře duchovní**, především v jazyku a mnoha jeho slovesných útvarech.

Doporučená literatura:

Etnologické rozpravy, r. 8, 2/2001 (monotematické číslo věnované romské kultuře).

Horváthová, Emília: Cigáni na Slovensku. Historicko-etnografický náčrt. Bratislava 1964.

Hübschmannová, Milena: Goďaver lava phure Romendar. Moudrá slova starých Romů. Praha 1991.

Hübschmannová, Milena: Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací rituál.

In: Romano džaniben, 1–2/1996, s. 19–24.

Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit. Olomouc 1993

Lacková, Elena: Ľudové liečenie olašských Rómov východného Slovenska v minulosti.

In: Slovenský národopis, r. 36, 1/1988, s. 203–209.

Lacková, Elena: Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou. Ufířom tel bachtař čercheň. Praha 1997.

Liégeois, Jean-Pierre: Rómovia Cigáni Kočovníci. Bratislava 1995.

Neznámi Rómovia. Zo života a kultúry Cigánov-Rómov na Slovensku. Sestavil Arne Mann, Bratislava 1992.

Romano džaniben. Časopis romistických studií. Vychází od roku 1994.

Slovenský národopis, r. 36, 1/1988 (monotematické číslo – věnované romské kultuře).

Stojka, Peter: Pátiv. Úcta – zdvořilost. In: Romano džaniben, 3/1996, s. 35–38.

Stojka, Peter: Soudci a soudy u Olašských Romů. In: Romano džaniben, 1–2/1996, s. 120–128.

Šóka, Milan: Rómsky klenot – symbol moci. In: Pamiatky a múzea, č. 4/1993, s. 14–15.

Šóka, Milan: Gombíky rómskeho vajdu. In: Pamiatky a múzea, č. 4/2000, s. 71–72.

Žlnayová, Edita: Postavenie a úloha ženy-matky a muža-otca v romskej rodině. In: Romano džaniben, 1–2/1996, s. 29–41.

7. Jazyk a slovesnost

„Je romština vůbec regulérní jazyk?

Má nějakou gramatiku, není to jenom taková hantýrka?“

(Často kladená otázka.)

Příslušníci kočovných romských skupin nepoužívali písmo, protože neměli příležitost se mu naučit – po celá staletí nenavštěvovali školy. Ačkoli u nich neexistovala literatura, přesto vytvořili svéráznou a v jistém smyslu i bohatou kulturu. Její přínos světu mj. můžeme hledat v oblasti **folkloru, ať již slovesného, hudebního, písňového či tanečního**. Prostřednictvím ústní lidové slovesnosti si Romové z generace na generaci předávali veškeré vědomosti a poznatky.

Romština patří k větvi jazyků indických, přesněji novindických. Novindické jazyky včetně romštiny stojí na současném stupni vývoje, na jehož počátku byl sanskrt – jazyk nejstarších indických literárních památek. Z hlediska lingvistického je romština jazykem nesmírně cenným, neboť konzervuje vývojové stadium mezi staršími formami indických jazyků (tzv. prákrty) a dnešními indickými jazyky (jako je hindština, paňdžábština, bengálština atd.). Romský jazyk byl také v 18. století klíčem k odhalení indického původu Romů.

Romština se dělí na řadu příbuzných dialektů. Všechny postupem doby, po kterou Romové žijí usazeně na daných územích, přebraly do své slovní zásoby výrazy z jazyků většinových společností. I dnes je však zjevný společný původ romských dialektů a Romové z celého světa se při dobré vůli mohou stále ještě dorozumět.

Vzdělávání a výchova romských dětí neprobíhaly systematicky a plánovitě, ale děti se všemu potřebnému učily tím, že se účastnily veškerého denního života dospělých. Již od útlého věku se musely podílet na zajišťování potravy a dalších sebezáchovných aktivitách. Součástí světa dospělých, kterého dětem nebylo bráněno se účastnit, bývala vyprávění rozličných příběhů ze života s prvky mýtické symboliky, nadsázky i reality. Jedná se především o slovesný útvar romsky zvaný **paramisa** – **pohádky**. Pohádky byly pro malé posluchače velkou školou, děti měly možnost se na jejich základě dozvídat životní moudra dospělých, a především do sebe vstřebat a pochopit etické normy skupiny. Vyprávění ze života zaujímala hodnotící stanoviska k činům aktérů příběhů; buď se chovali *paťivales* – čestně, nebo mohlo být jejich chování hodnoceno jako *pre ladž* – pro ostudu. Zpravidla v každé komunitě byl jeden nebo více Romů, který byl obdařen přirozeným vypravěčským talentem, říkalo se mu *paramisarís* – vypravěč pohádek. Takový člověk byl schopen hodiny dlouze

Obr. 9 – Víla Trávnice, Dušan Oláh, akvarel.

a poutavě vyprávět příběhy z minulosti, hrdinské skutky své či předků, příběhy ze života, v nichž se bez jasných hranic prolínala skutečnost s fantazií. Romské pohádky jsou cenným informačním zdrojem nejen o Romech samotných, o jejich mentalitě, ale v mnohém naznačují i jejich historické osudy. **Námětem pohádek nebývá tak často jako u jiných národů honba za poklady a princeznami, ale spíše únik před zlem a uhájení holého života s pomocí vlastní chytrosti, ba přímo vychytralosti a mazanosti.**

Dalším útvarem frekventovaným v romské lidové slovesnosti byly tzv. **pherasa**, neboli **pherasune paramisa** – žertovná vyprávění, humorky, anekdoty, nebo žertovné pohádky. Teprve v nedávné době naše přední romistka a indoložka dr. Milena Hübschmannová sesbírala a vydala **god'aver lava** – moudrá slova, přísloví, z nichž některá jsou velmi stará, zatímco jiná vznikla teprve nedávno.

Veškerou tíhu života na cestách, na samotném okraji společnosti; bolest i radost ukládali Romové do **hudby a písní**, které je provázely celým životem. Byly a jsou součástí všech jejich rodinných oslav – obřadů stejně jako každodenního života. (Viz přísloví: *Lačhi gillí, so pes rovel opre*. – Dobrá je písnička, při které se člověk může vyplakat. Nebo: *Andre gillí, šaj pes phenel savoro*. – Písni můžeš vypovědět všechno.) Zcela odlišný repertoár hrávali romští muzikanti na zakázku Neromů a jiný sami pro svoji potřebu. (Viz přísloví: *Gadžeske bašavav andro kan, Romeske andro jilo*. – Gadžovi hraju do ouška, Romovi do srdce). To také dokládá, že Romové neznalí not (jako „šumaři“) byli schopni zahrát nejen svoje vlastní – romské melodie a písně, ale i hudbu známých autorů – tzv. „klasiku“.

Obr. 10 – Vzpomínka z osady, Dušan Oláh, kresba černou propiskou.

Romský jazyk představuje pro velkou část našich Romů stále jazyk mateřský, i když stav romštiny není uspokojivý. Desítky let, kdy byl tento jazyk komunistickou propagandou považován za hantýrku a Romové byli přesvědčováni o škodlivosti jeho předávání vlastním potomkům (viz s. 51–52), napáchala neodčinitelné škody. Vlastní jazyk mnoho Romů zapomnělo, českému se odposlechem naučilo nedokonale a jako většina cizinců ovládají i oni jen jeho hovorovou a někdy přímo slangovou verzi. Řada Romů navíc mluví česky s použitím akcentu typického pro romštinu, což je na veřejnosti terčem obecného posměchu.

Odborníci zjistili, že Romové, kteří chtěli mluvit na své děti pouze česky, a přitom český jazyk sami dobře neovládali – hovořili tzv. romským etnolektem češtiny (projevuje se např. romskými vazbami v českých souvětích apod.), a nenaučili své děti dobře ani česky, ani romsky. Naopak děti, které odmala vnímaly romštinu jako svůj první – mateřský jazyk a relativně dobře se mu naučily, měly pak lepší předpoklady pro zvládnutí dalšího jazyka na stejné úrovni, jazyka českého.

„Učitelé dětí indických emigrantů v Anglii doporučují rodičům, aby na své děti mluvili jen rodným jazykem. Mají k tomu dva důvody: pokud dítě ovládá dobře mateřský jazyk, naučí se snadno ve škole cizímu. Nebude se učit nestandardní angličtinu od svých rodičů.“ (Viz doporučená literatura: Balabánová, Helena.)

Romské osobnosti spolu s odborníky – romisty však již od roku 1990 udělali jistý kus práce pro to, aby romština nezanikla a předala své hodnoty v podobě **rozvíjející se původní romské literatury** i dalším generacím. Připomeňme, že romská literatura vzniká i přesto, že **psanou formu svého mateřského jazyka se Romové neměli možnost nikdy a nikde naučit.**

Doporučená literatura:

Balabánová, Helena: Praktické zkušenosti se vzděláváním romských dětí. Praha 1995.

Davidová, Eva: Čhajori romaňi. Romská dívenko. Výbor z romské písňové poezie. Praha 1999.

Hübschmannová, Milena: Romština naznačuje původ Romů. Romština a indické jazyky.

In: Romové – O Roma. Tradice a současnost. Brno 1999, s. 9–13.

Hübschmannová, Milena – Jurková, Zuzana: Romane gila. Zpěvník romských písní. Praha 1999

Hübschmannová, Milena: Godaver lava phure Romendar. Moudrá slova starých Romů. Praha 1991.

Hübschmannová, Milena: Z cikánského folkloru. In: Dějiny a současnost, r. 4 1962, č. 9, s. 16–18.

Hübschmannová, Milena: Pojem „učit se“ v romštině. In: Romano džaniben, 3/1995, s. 35–40.

Hübschmannová, Milena – Šebková, Hana – Žigová, Anna: Romsko-český a česko-romský kapesní slovník. Praha 1991.

Hübschmannová, Milena: Romské pohádky. Praha 1973.

Hübschmannová, Milena: Slovesná tvorba slovenských Romů. Přehled jednotlivých žánrů.

In: Slovenský národopis, r. 36, 1/1988, s. 80–91.

Hübschmannová, Milena: Jak jsme sbírali romská přísloví. In: Neznámi Rómovia. Bratislava 1992, s. 155–162.

Lacková, Elena: Rómske rozprávky. Romane paramisa. Košice 1992.

Manuš, Erika: Pekloneberáj. Bít, nebo být? Vyprávění nejen cikánská. Praha 2001.

Müller, František: Humoresky ze života cigánů a pytláků na Luhačovicku a Bojkovicu.

Zámek Nový Světlov a Muzeum v Bojkovicích. 1979.

Stojka, Peter – Davidová, Eva – Hübschmannová, Milena : Dúral me avilem. Z dálky jsem přišel.

Výbor z olašské písňové poezie. Praha 2000.

Šebková, Hana: Romská humorná vyprávění. In: Romano džaniben, 1–2/1994, s. 41–60.

Šebková, Hana, Žlnayová, Edita: Romaňi čhib. Učebnice slovenské romštiny. Praha 1999.

Voříšková, Marie: Zpívající housle. Pohádky. Praha 1991.

Vzpomínky Romů na své dětství a výchovu v rodině. In: Romano džaniben, 3/1995, s. 41–44.

8. Řemesla, profese a zaměstnání

„Cikáni jenom kradli, sami nic nevyrobili, v těch sbírkách můžete mít akorát to, co nakradli.“

(Obslužný personál budovy, v níž dočasně sídlilo Muzeum romské kultury, v reakci na shlédnutí části sbírkového fondu muzea, 1997.)

Romské skupiny, podobně jako jejich indičtí předkové, příslušníci rozličných domských kast, se věnovaly v rámci svých rodových uskupení provozování určitých řemesel. Indické kasty jsou typické svojí monoprofesností, proto život spjatý s územním pohybem byl pro některé z nich více méně nutností. Už bylo uvedeno, že kočování, které je iniciováno monoprofesní orientací skupiny, se nazývá **řemeslné kočovnictví**, a odlišujeme jej tak od bezcílné **potulky**, jež se však některých romských skupin týkala také.

Obr. 11 – Romští kováři stejně jako jejich indičtí předkové pracovali v sedě na zemi. Za povšimnutí stojí kovářova vesta zdobená stříbrnými knoflíky. (Jožka Kubík, prastrýc legendárního horňáckého primáše.) Velká nad Veličkou 1914.

Mezi řemeslně kočující patřili hlavně Romové věnující se kovozpracujícím činnostem: **kováři, kotláři, cínovači, brusiči, opraváři deštníků, dráteníci, ale také výrobci dřevěného nádobí, vřeten a koryt**. S kovářstvím úzce souviselo pálení dřevěného uhlí.

Provozování kočovných živností bylo spjato i s jinými profesemi. Romové se tradičně živili **akrobacií, předváděním cvičené zvěře** (především medvědů nebo opic), **loutkoherectvím** i **herectvím** (spíše než klasickou činohru Romové provozovali divadlo syntetické – spojení mluveného slova s hudbou a tancem). Dodnes se Romové uplatňují také v cirkusech a lunaparcích.

Obr. 12/13 – Romští výrobci kotlů v minulosti a dnes
(první – poblíž Varšavy, 1868, litografie Wojciecha Gersony a druhá – Bulharsko, 1998.)

Pauperizované skupiny (podobně jako jednotlivci z řad Neromů) provozovaly tzv. **potulku** a v jejím rámci se mohly žít **podomním prodejem zboží** (zelenina, ovoce, smaltované nebo kameninové nádoby, obnošené šatstvo a jiné), nebo **sběrem** různých surovin (staré hadry, kosti, peří, železo a jiné). Ženy si přilepšovaly nárazovým provozováním **magie – hádáním z ruky nebo karet**, zaříkáváním. Ženy také **sbíraly a prodávaly lesní plody**, houby i léčivé byliny. V rámci potulky se provozovalo i **handlování s koňmi**, i když handlíři, zabývající se nákupem a prodejem koní (vzácně i prasat), patřili k nejbohatším Romům. Za prodej koně totiž získávali peníze, nikoliv naturálie jako za produkty většiny ostatních romských řemesel. Koňští handlíři ovládali řadu způsobů, jak dočasně upravit nemocného nebo nezuživého koně, aby vypadal silně a zdravě. K léčbě koní používali ověřené praktiky; jejich „veterinárních“ znalostí využívali i místní sedláci nejen k léčbě koní, ale i dalších hospodářských zvířat.

Romské skupiny však již ani zdaleka nezachovávaly tak vyhraněnou monoprofesnost jako kasty v Indii. Ekonomické poměry **postupující industrializace** z drobných výrobců činily stále větší nuzáky, kteří se snažili uživit různými způsoby. V rámci komunity se Romové mohli věnovat i několika druhům činností; jeden člověk zpravidla využíval k vlastní obživě střídavě několika profesí dle klimatu i vegetace v závislosti na ročním období; v zimě např. pletl z proutí, v létě vykonával pomocné nádenické práce v zemědělství (u sedláků), na stavbách, vedle toho zhotovoval buď přímo v sedě na zemi, nebo ve své skromné dílně drobnější kovářské výrobky. To vše mohl doplňovat nárazovou hudební činností – Romové např. platili za výhradní muzikanty na slovenských svatbách i pohřbech.

Obr. 14 – Brusič nožů, Frýdek-Místek, kolem 1960–70.

Obr. 15 – Zejména na východním Slovensku se někteří Romové (ze skupiny původně rumunských *Rudarů*) žijí výrobou a prodejem dřevěného nádobí, koryt a příborů, Podčičva 1995.

Obr. 16 – Na Balkáně Romové stejné skupiny mimo uvedený sortiment zhotovují navíc i vřetena, 1998.

Viliam Šarközi, nar. 1939, je umělecký kovář ze západoslovenské obce Dunajská Lužná. Pochází z rodiny, v níž kovářské řemeslo má hluboké kořeny, na práci svého otce i příbuzných vzpomíná: „...Dali si výrobky do pytle a prodávali je většinou za potraviny. Za fazolí, kukuřici,... co dostali. Za peníze málo, protože věděli, že když přijdou domů, žena s dětmi čekají hladově. V první řadě je chtěli nakrmit... Z peněz, které otec jako kovář vydělal se dalo jen živořit, ne žít. A když byla práce, museli jsme dělat všichni. Cikánská matka mnohdy držela v náručí malé dítě a přitom tahala kovářské měchy... Pamatuji si, měl jsem pět šest let a už jsem musel drtit uhlí. Jestli jsem chodil do školy?...Propadl jsem hned v první třídě. Když jsem i chodil do školy, mnohdy jsem musel zůstat doma a pomoci otci, protože nejdůležitější bylo uživit rodinu.... Tu v obci jsme se vždy prosadili jen poctivou prací. Nikdy tu nebyly rozpory mezi Romy a starousedlíky. Naši Cigáni nekradli. Odjakživa chodili pomáhat sedlákům při sklizni. Sbírali brambory, a když nasbírali deset pytlů, ten další, jedenáctý byl jejich. Naše matky a otcové pomáhali sedlákům při zabíjačkách a vždycky za to něco dostali. Otec jako kovář udělal sedlákovi háky na slaninu nebo jiné věci.“ A dnes: „Já a můj bratr jsme dělali vnitřní ohradu kolem fontány na Šafárikově náměstí v Bratislavě, vyšší oplocení dělali moji bratrance, dělal jsem na restaurování Morového sloupu, v Mirbachově paláci všechny mříže, v Mozartově domě všechny mříže a schodiště... Zkrátka skoro vše, co je v Bratislavě z kovu, dělali anebo opravovali naši Cigáni. O tom se nemluvalo. Velcí páni odevzdali práci, a o nás se nevědělo...“ (Viz doporučená literatura, Horváthová, Agnes.)

Obr. 17 – Výroba nepálených cihel – valků. Krásnohorské Podhradie, 1999.

K tradičním romským profesím řadíme i **košíkářství** – výrobu z proutí (koše, metly, dnes i luxusní proutěný nábytek) nebo z příbuzných organických materiálů (kukuřičné šustí, rákos, sláma – opálky, rohožky apod.)

Vedle kovu a dřeva byla pro Romy částečným zdrojem obživy i **hlína** – jako materiál v přírodě lehce dostupný. Provozovali jednak **hrnčířství**, jednak **výrobu cihel nepálených** (valků, tzv. vepřovic), v menší míře i **pálených**. Zejména ženy chodily hlínou **vymazávat chlebové pece, podlahy, proutěné stěny**, po vesnicích **nosily obklady** s hlínou k léčbě revmatických **onemocnění** (muži pomáhali **při výstavbě domů z nabíjené hlíny**).

Romové usazující se postupně v neromském prostředí přejímali a provozovali i další činnosti, které již nevycházely z jejich starých tradic, ale po kterých byla poptávka. Ženy se věnovaly **výrobě štětek a kartáčů** z prasečích štětín či koňských žíní, zhotovovaly lana, pletly provazy, tkaly šňůrky (odtud na Slovensku tzv. cigánske tkanice), vázaly **rohožky** z kukuřičného šustí nebo ze zbytků látek, z nichž zhotovovaly i **koberce** apod. Pracovaly často také jako pomocnice na poli i v domácnostech sedláků. Muži sloužili u sedláků jako pacholci, bývali obecními pastýři, ale i hrobaři, přijímali nárazovou práci jako pomocní dělníci na stavbách, v lesích, kamenolomech, na železnicích i jinde.

Usedlí Romové provozující činnosti, jež přinášely užitek domácímu obyvatelstvu, se začali rychleji než ostatní integrovat do venkovské společnosti. Majoritou byli totiž přijímáni daleko lépe než kočovní, a především byli v nesrovnatelně lepší ekonomické situaci. Na nejvyšší úroveň se postupně vypracovali Romové z významných hudebnických rodů, zejména díky společenské poptávce po originálním hudebním projevu v perfektním provedení. Tak bylo právě romským **hudebníkům** jako prvním umožněno usazovat se mezi Neromy. Hudebníci v rámci romské komunity také vždy patřili k nejlépe hodnoceným osobám. (Viz přísloví: *Lavutaris avre charakteriha dživel sar degešis*. – Hudebník žije podle jiných zásad než buran. Nebo: *Lavutaris řikasko pařiv na čhinel, bo džanel pařiv*. – Hudebník nesáhne nikomu na čest, protože ví, co čest znamená.)

Přítomnosti romských hudebníků si všímají již kronikáři na sklonku středověku. Nejstarší známá zpráva o romském muzikantovi v Evropě je z roku 1489: romský hudebník hrál na loutnu manželce uherského krále Matyáše Korvína, královně Beatrix. V roce 1525 český a uherský král Ludvík Jagellonský několikrát rozkázal

Obr. 18 – Výroba šňůrek, Slovensko, přibl. 1905–1911.

Obr. 19 – Ze zbytků látek romské ženy zhotovují rohožky a předložky, Klenovec 1999.

odměnit romské muzikanty za hru na cithaře (hudební nástroj harfového typu). Uherská šlechta na svých panstvích usazuje romské hudebnické rodiny již od 16. století a poskytuje jim i některé výhody, většinou však oplátkou za jistá omezení podporující jejich asimilaci. V 18. a 19. století bylo ve vládnoucích vrstvách uherské společnosti dokonce módou mít romské muzikanty. Většina z kvalitních romských hudebníků, jejichž věhlas často přesahoval hranice Uher, pocházela ze Slovenska. (Více o osobnostech hudebníků v kap. 15, s. 66.)

Někteří romští hudebníci se díky své hudební praxi stali i znalci hudebních nástrojů, a přestože nebyli vyučení v oboru, **opravovali zejména smyčcové hudební nástroje** pro hudebníky ve svém okolí. I toto řemeslo, ač u Romů mnohem méně časté než profese muzikanta, přecházelo z otce na syna. Dodnes u nás i na Slovensku působí několik romských houslařů, kteří nejen opravují, ale také staví nové hudební nástroje.

Úryvek z rozhovoru s houslařem Aloisem Horváthem z Brna: In: Romano hangos, r. 1, 7/1999: „Jak ses dostal k opravování smyčcových hudebních nástrojů? *Už jako dítě mě otec brával do své dílny a učil mě poznávat dřevo. Někdy jsem tam jen tak seděl a pozoroval, jak pracuje. Občas mi ale dovolil, abych mu s něčím pomohl... Bylo mi asi tak pět šest let... Tatínek byl v oboru vyučený? Ne, ale měl obrovský cit pro práci se dřevem, uměl s ním zacházet a stejně tak s houslemi. Nevím, kde se to v něm vzalo. Myslím, že my Romové obecně máme dobrý cit pro umění a tatínek tyto své předpoklady navíc uměl rozvíjet. Když opravil nějaké housle, nebylo na nich ani poznat, že byly rozbité... Všechno nářadí a pomůcky, které ke své práci potřeboval, si vyrobil sám... Ty sám jsi už nějaké nástroje postavil? Ano. Vyrobil jsem např. tři violy, které jsou teď v muzeu hudby tady v Brně (hudební oddělení Moravského zemského muzea, poznámka autorky).“*

Doporučená literatura:

Bársony, Michal: Tradícia rómských remesiel. Bratislava 1993.

Daniel, Bartoloméj: O starém romském kovářství. In: Bulletin Muzea romské kultury, 1/ 1992, s. 4–7.

Daniel, Bartoloméj, Dějiny Romů. Olomouc 1994, s. 114–124.

Davidová, Eva: Cesty Romů. Romano drom 1945–90. Olomouc 1995, s. 48–60.

Davidová, Eva – Jurková, Zuzana: Hudba a písňový folklor Romů.

In: Romové – O Roma. Tradice a současnost. Brno 1999, s. 59–64.

Horváthová, Agnes: Minulosť a súčasnosť kováčstva v Dunajskej Lužnej. In: Romano džaniben, 1–2/1999, s. 12–16.

Horváthová, Emília: Cigáni na Slovensku. Bratislava 1964.

Mann, Arne: Prvé výsledky výskumu rómskeho kováčstva na Slovensku. In: Neznámi Rómovia. Bratislava 1992, s. 103–116.

Mann, Arne: Rómovia a tradičné formy ich obživy. In: Pamiatky a múzea č. 4/2000, s. 66–70.

Medvěďáři. In: Romano džaniben, 3/1996, s. 5–25.

9. První pokus o asimilaci

„Překážkou pozitivního procesu přirozené asimilace cikánů je nadměrné, romantické zdůrazňování jejich tradic, tzv. folkloristických zajímavostí nebo specifických cikánských znaků.“

(Úvod ke knize Marie Máchalové: Lidé mezi lidmi. Praha 1961.)

První pokus začít skutečně řešit problémy spjaté s Romy učinila osvícená panovnice **Marie Terezie (1740–1780)**. Pochopila, že popravky za potulku a honění Romů z jedné země do druhé situaci nezlepší. Ve svém novátorském přístupu k Romům císařovna nebyla ani tak motivována humánními aspekty, jako spíše racionalizací a z ní vyplývajícím pragmatismem. Z politicky, ekonomicky i kulturně nesourodé habsburské říše zamýšlela vybudovat centralizovaný a jednotný stát, v němž budou pozice i úkoly každého jednotlivce přesně určeny a jejich naplňování bude moci být také pravidelně sledováno. Marie Terezie však potřebovala ke změně přístupu k Romům určitý čas, došlo k ní až ve druhé půli její dlouhé a v mnohém přínosné vlády. Dekretem z roku **1749** ještě panovnice nařizovala dopadené Romy vypovídat ze země; při případném návratu měli být podrobeni známým trestům: mrskání a vypalování cejchu, poté museli podepsat hrdelní revers. Při třetím návratu ženy i muži propadli hrdlem. V markrabství moravském byl uvedený dekret v roce 1751 zpřísněn – Romové měli být zmrskáni na pranýři již po prvním vstupu na moravské území. Na základě obecně formulovaných císařských výnosů mohly jednotlivé země vydávat nařízení, podle kterých krajští hejtmané organizovali provádění tzv. **vizitací**. Vojsko ve spolupráci s místním obyvatelstvem při nich systematicky prohledávalo těžko přístupné oblasti a hledalo, zda se tam neukrývají Romové.

V roce **1751** Marie Terezie vydala nový protiromský dekret, podle něhož měli být vyhošťováni a trestáni za potulku již pouze cizí Romové, kdežto domácí měli být zasláni do svých rodišť, která se o ně měla postarat. (K poslední popravě za potulku u nás došlo v roce **1763**). Teprve od počátku šedesátých let přistoupila Marie Terezie k programu asimilace a usazování Romů. Projekt začala realizovat v Sedmíhradsku a především v oblasti Uher. Cílem byla přeměna Romů na řadové rolníky; součástí byla proto i změna zaběhnutého pojmenování. Místo slova cikán se např. v Uhrách mělo užívat neutrální označení – Novomaďar, novorolník nebo novoosadník, romská příjmení se nahrazovala běžnými jmény neromskými. V souvislosti se zamýšlenou asimilací se Romům pod hrozbou mrskání zakazovalo používat jejich mateřský jazyk – romštinu, nosit specifický oděv. Romským kolektivitám se také zakazovalo mít svého starostu – *vajdu*. Byly zapovězeny v podstatě všechny odlišnosti, které by utvrzovaly etnickou identitu Romů; pro zamýšlenou asimilaci byly nepohodlné i nevhodné.

Romové byli povinně usazováni v nově budovaných koloniích, velký důraz se kladl na to, aby řádně vyznávali katolickou víru, pravidelně navštěvovali bohoslužby a vůbec řídili se zásadami katolické víry. Zvláštní řešení existovalo pro tzv. nemanželské děti mezi sedmým a dvanáctým rokem. Jednalo se o děti oficiálně nesezdaných párů, které měly být odebírány z vlastních rodin a předávány k převýchově do „řádných rodin“. (Za „konkubinát“ byli rodiče většinou odsuzováni k fyzickému trestu v podobě ran holí nebo karabáčem).

„Nesezdaných párů“ byla mezi Romy naprostá většina, protože Romové jen výjimečně absolvovali úřední postup běžný při uzavírání sňatků v dominantní společnosti – církevní sňatek. Fakticky ovšem většina romských dvojic – dle kritérií majority tzv. nesezdaných – zahájila společný partnerský život teprve po **absolvování tradičního romského obřadu**, který jejich partnerství „posvěcoval“. Tuto funkci mohl plnit sám o sobě např. obřad *mangavipen* – zasnuby, požádání o ruku, po kterém s jistým časovým odstupem mohl ale nemusel následovat *solach* – manželský slib, nebo se mohla uskutečnit rovnou *bijav* – svatba. Buď jeden z těchto obřadů, nebo jejich kombinace byly obdobou neromského sňatku, ovšem s podstatným rozdílem, že o uskutečnění svazku nebyl učiněn žádný úřední záznam, a majorita jej tedy nebrala na

vědomí. Romští manželé byli běžně řazeni do kategorie lidí žijících „na hormádce“, které provázel příděch společenského opovržení nebo alespoň lehkého posměchu. Přesto „nesezdání“ romští partneři spolu žili zpravidla tak dlouho, dokud je smrt nerozdělila, a vzájemně se označovali: můj muž – *miro rom*, moje žena – *miri romňi*, což ukazuje, jaký význam svému svazku přikládali).

Velký důraz kladla panovnice na povinnou školní docházku, ale i na zlepšení hygienických podmínek. Po dlouhé době represí tak přinesl její program do života Romů i řadu pozitivních momentů.

V realizaci programu usazování a asimilace Romů pokračoval syn Marie Terezie a nástupce na císařském trůně **Josef II. (1780–1790)**. Jeho přínosem pro naše země v tomto směru bylo zejména usazování Romů na Moravě – na pozemcích konfiskovaných rušeným církevním řádům a klášterům – na statcích tzv. náboženského fondu. V roce **1784** rozhodl Josef II. o usazení romských rodin celkem v 18 moravských a 2 slezských obcích. Usazovací akce Josefa II. ale neměla zásadní vliv na vznik stálého romského osídlení na Moravě, k němuž však skutečně došlo a patří k významným událostem v dějinách našich Romů (viz kap. 10, s. 39). Z původních 20 obcí, do nichž byli Romové usazeni z císařského podnětu, zůstali trvale usazeni pouze v 5 z nich a postupně vytvořili základy pro vznik romských sídlišť (osad, táborů). Opravdu velké tábory vznikly jen v Bohusoudově u Jihlavy a v Oslavanech u Brna. Ty byly srovnány se zemí až v souvislosti s vyhlazováním Romů za druhé světové války.

Zůstává smutnou skutečností, že i v době, kdy se již uplatňoval novátorský přístup k Romům, stále se ještě tu a tam uskutečnily nespravedlivé popravy Romů. Tak tomu bylo např. v roce 1782 na území dnešního Slovenska. V tzv. Hontianském procesu bylo přes 170 Romů obviněno z kanibalismu, mučením donuceno k nepravdivému doznání a 40 z nich i popraveno. Přítrž dokonání hromadné popravy byla učiněna teprve poté, když se domněle zavražděné osoby našly živé a zdravé.

Násilné a leckdy necitlivé postupy byly příčinou, proč změny zaváděné osvícenými panovníky neměly dlouhého trvání; zpravidla nepřežily jejich vládu. Navíc asimilační program se neprováděl se stejnou intenzitou ve všech částech habsburského soustátí. Čechy nezasáhl vůbec, Moravu jen okrajově. Zato v Uhrách skutečně inicioval usazení velké části Romů.

Někdy v této době **vzniká termín *Rumungro***, mn. č. *Rumungri*, který dnes u nás i na Slovensku používají olašští Romové k označení neolašských Romů. Termín vznikl spojením dvou slov *Rom ungro* – Rom uherský a zprvu byl určen opravdu pouze Romům v Uhrách, kteří se jako jedni z prvních trvale usazovali. Usazující se Romové byli v očích kočovných olašských Romů poníženi; Olaši vnímali usazení jako ztrátu nezávislosti, vítězství majority nad Romy, jejich pokorenění. Usedlí Romové se po usazení skutečně částečně snažili přizpůsobit svému novému okolí, přejímali z něho řadu vnějších znaků i zvyků. Olašští Romové naopak nejdéle ze všech Romů u nás setrvali u kočovného způsobu života – až do realizace jeho zákazu v roce 1959; i poté udrželi a dodnes udržují řadu ze svých tradičních zvyklostí. Ve vztahu k ostatním Romům, a tím více Neromům žijí dosti izolovaně. Termínem *Rom ungro* – *Rumungro* začali Olaši později souhrnně a s jistým opovržením nazývat i všechny ostatní – neolašské Romy.

Doporučená literatura:

Augustini ab Hortis, Samuel: Cigáni v Uhorsku 1775. Bratislava 1995.

Mann, Arne: Romský dějepis. Praha 2001.

Mann, Arne: Rómovia na Spiši (na základě súpisov z 18. storočia). Etnologické rozpravy, r. 8, 2/2002, s. 18–22.

Nečas, Ctibor: Romové v České republice včera a dnes. Olomouc 1995.

Nečas, Ctibor: Výsledky josefinského pokusu o usazení moravských Romů. In: Nový Mars Moravicus

(sborník příspěvků věnovaných k sedmdesátinám Prof. Dr. Josefu Válkovi). Brno 1999, s. 351–357.

Šalomon, Pavol: Cigáni z Abovskej a Turmianskej stolice v období osvietenstva. In: Neznámi Rómovia. Bratislava 1992, s. 73–77.

10. Usazování v českých zemích

„... nemůžeme se stále vymlouvat na to, že Romové jsou tisíce let diskriminováni. Dlouhou dobu jim ale styl života nevadil: kočování a podobně...“

(Milan Knížák, MF Dnes, 22. 1. 2002, s. 8.)

„Romové mají kočování v krvi, s tím se nedá nic dělat...“

(Všeobecně rozšířený názor.)

V různých oblastech českých zemí se pro usazení Romů vytvořily odlišné předpoklady; na Moravě díky souhře některých okolností byly podmínky pro usazování Romů podstatně lepší než v sousedních Čechách. Zde zůstávali Romové ještě v 19. století neusazeni; odtud byli vyhošťováni a z trestu zasíláni na vojenskou službu do Uher.

Již koncem 17. století se na Moravě mohou výjimečně usadit první Romové povolání z Uher. Kladnou roli v počátcích tohoto procesu sehrály zejména představitelé některých šlechtických rodů. Před rokem **1698 povolal hrabě Kounic** ze svého uherského panství v oblasti Györu na své uherskobrodské panství **rodinu romského kováře Štěpána Daniela**, aby se zde věnovala výrobě doplňkového kovářského sortimentu. Tak v době nejkrutějších protiromských represí poskytl Kounic na svém panství ochranu romské rodině. **Privilegium však nebylo učiněno proto, že rodina byla romská, ale z toho důvodu, že mohla nabídnou požadované služby.** Vrchnost počítala s tím, že dojde k oddělení kováře od širší rodové komunity a k jeho následné asimilaci. Kovářská rodina totiž dostala povolení k usazení výměnou za jistá omezení: nařizovalo se jim nenosit romský oděv a nemluvit romsky, žít výhradně usedlým způsobem života co nejvíce napodobujícím život příslušníků dominantní společnosti.

Později docházelo k usazování dalších romských rodin z Uher na panství Uherský Ostroh, které patřilo Lichtenštejnům. Romové se usazovali i v dalších oblastech jihovýchodní Moravy. Tolerované převážně kovářské rodiny se však z ekonomických důvodů stále vracely k řemeslnému kočovnictví; pro svůj nevelký kovářský sortiment si tak zajišťovaly lepší odbyt. Uzemní pohyb se posléze stal důvodem pro vyhoštění některých z romských rodin zpátky do Uher. Ani uvedená okolnost však již zásadně nemohla zvrátit fakt, že **v oblasti jižní a jihovýchodní Moravy byly položeny základy pro trvalé usazení a integraci** romských skupin, které se v dalším období jen prohlubovaly.

Již bylo uvedeno, že **tereziánské reformy nijak výrazně situaci v usazování Romů na Moravě neovlivnily; větší podíl na něm mají sami Romové, usilující od počátku 19. století získat trvalá sídliště** právě na úrodném moravském území. Kočovný život nebyl žádnou romantickou idylou, nesl s sebou řadu nevýhod, nejistot a každodenních problémů. Kdyby to bylo možné, někteří Romové migrující v nevelkém okruhu několika obcí, by bývali rádi už i dříve napevno zakotvili v jedné z nich, alespoň po dobu mrazivých zimních měsíců.

V každé lidské komunitě jsou vždy určití lidé vyzrálejší, moudřejší a prozíravější než jiní, najdeme je i mezi tehdejšími Romy. Takoví si uvědomovali, že život v kočovném voze nedává předpoklady k tomu, aby jejich děti prožily život na jiné – lepší úrovni. Z vlastní vůle se proto rozhodli změnit zavedené poměry tím, že se usadí a pokusí se najít své místo ve většinové společnosti. Dominantní společnost se však k podobným snahám Romů nestavěla příliš přátelsky,

nejvíce překážek kladli obyvatelé obcí, na jejichž území se Romové chtěli usadit. Nedokázali se totiž pružně vyrovnat s představou, že by jejich sousedy byli nepopulární Romové, přizívající se čas od času na jejich polnostech a hospodářstvích; nedokázali se ze dne na den zbavit hluboce zakořeněných stereotypů v nazírání na Romy. Ale ani „osvícení“ Romové, o kterých je řeč, nebyli v této počáteční době připraveni a schopni žít harmonicky se svým neromským okolím.

Romové usilující o usazení museli mnohdy absolvovat zdoluhavou cestu provázenou řadou nepříjemností a konfliktů. Zdrojem velké síly a odhodlání vytrvat v započaté cestě bylo pro ně jistě i to, že **se ke změně odhodlali sami – na základě vlastního přesvědčení. Svých „výdobytků“ si potom uměli také náležitě vážit.**

Mezi Romy a samosprávami obcí se mnohdy odehrávaly letité spory o jejich usazení. Pod tlakem místního obyvatelstva **vznikaly romské osady většinou v „bezpečné“ vzdálenosti od vlastní obce** – na odlehlých okrajích vesnic, periferiích měst nebo na sporných katastrálních územích, ke kterým se žádná z obcí nechtěla hlásit. Obyvatelé romské osady zpravidla nepřislušeli do domovského svazku nejbližší obce; obecní představenstva se všemožně snažila obcházet zásady o přidělování domovského práva. Jeho udělení totiž s sebou neslo také povinnost obce postarat se (včetně sociálního zaopatření) o své, tedy i nejchudší členy. **Jako bezdomovci Romové neměli povinnost a vlastně mnohdy ani možnost navštěvovat školu.** Na druhou stranu o ni většinou nejevili valný zájem, protože neměli reálnou naději na uplatnění školních znalostí při zajišťování obživy. Negramotní Romové, špatně ovládající češtinu, neměli předpoklady zapojit se do společnosti, a tak se z romských osad vytvářely izolované jednotky – romská ghetta.

Ještě v době první Československé republiky nebyl problém vzdělávání dětí z romských osad zcela vyřešen, o čemž svědčí dopis, který zaslal v roce 1923 Jan Daniel z Petrova (o. Hodonín) prezidentu Masarykovi. Žádá jej o zajištění školního vzdělání a výchovy romských dětí: *„Vážený pane President, neračte naši prosbu oslyšet a zastaňte se našeho nešťastného národa, který je každým opovrhován, posuzován a dokonce i zvířetem nazýván. Proto s největší jistotou obracíme se na Vás, neboť nemáme žádného, kdo by se o nás jen trochu zajímal a obzvláště těch malých dětí cikánských, které nemají žádné výchovy a jsou tělesně i duševně zakrnělé a proč? Protože do školy choditi nemohou...“* Podobně Romové z romského tábora u obce Svatobořice (o. Kyjov) si v roce 1930 stěžují v petici zasláné na Ministerstvo sociální péče: *„Bydlíme v dřevěných boudách, které nám v zimě vítr a sníh boří nad hlavou. Každou zimu jest nás velká část omrzlých. Lepší domy si postaviti nemůžeme, poněvadž není zde místo a ani by to nebylo dobře tábor zvětšovatí. Naše děti nechodí do školy, ani je žádný ničemu neučí. Povalují se po poli a po silnici a budou z nich lidé horší a neuvědomělejší než my. Prosíme, aby nám bylo umožněno odstěhovati se buď jednotlivým rodinám, neb i více rodinám společně, tam kde by jsme měli nějakou práci a kde by jsme mohli alespoň trochu jako lidé bydleti. A aby alespoň naše děti byly jednou na tom lépe než my.“* Jednání o vytvoření „cikánské jednotřídky“ přímo v osadě zůstala po celou dobu první republiky bezvýsledná. Dříve uvedený dopis J. Daniela byl však jedním z podnětů, které vedly k otevření první „cikánské školy“ u nás – v roce 1926 v Užhorodě na Podkarpatské Rusi. Postupně a velmi pozvolna vznikaly i školy další (Košice, Levoča, Štítňik); jejich nevýhodou byla segregace romských dětí a nemožnost navazování přirozených kontaktů s ostatními dětmi.

Na jižní a jihovýchodní Moravě vznikají romské tábory – osady – s větší intenzitou od druhé poloviny 19. století (počet obyvatel tábora – osady se pohyboval od 30 do 100 osob). Mezi jejich tvůrce patřily rody moravských Romů nejčastěji nesoucí příjmení: **Daniel, Holomek, Herák, Malík, Kýr, Ištván, Kubík** i další. Naproti tomu v Čechách kočovali nebo se v malých skupinkách postupně usazovali Romové s příjmením: **Růžička, Janeček, Vrba, Serynek, Procházka** a s dalšími, často typicky českými jmény.

Obr. 20 – Integrovaní moravští Romové přejímali od svého okolí i způsob odívání. Matka s dítětem z Hroznové Lhoty, okres Hodonín, kolem r. 1898.

nebo vynikající a známé osobnosti, jakou byl např. vyhlášený primáš Jožka Kubík (1907–1978) z horňácké obce Hrubá Vrbka.

Vedle usazených Romů se však na území Moravy dosud pohybují také **polokočovní Romové** (kočují sezónně – v létě kočují, na zimu se vrací do trvalých sídlišť) a především **Romové kočovní**. Zejména od druhé poloviny 19. století přichází na naše území z Haliče a Uher větší počet tzv. olašských Romů, pro které byl kočovný způsob života typický.

Přívlastek olašský vznikl ze slova valašský, odvozeného z názvu rumunského knížectví Valachie. Odtud i ze sousedního Moldavska odchází po zrušení „cikánského otroctví“ řada osvobozených Romů, kteří směřují do střední i západní Evropy, v tomto prostoru se ovšem neusazují, ale pokud mohou, kočují.

V izolovaných romských osadách přetrvávaly nadále negativní jevy související s všudypřítomnou bídou a nemožností dodržovat zásady hygieny – hlad a nemoci. Preventivní lékařská péče se osadám vyhýbala a Romové sami vyhledali lékaře spíše výjimečně, pokud byli s to nabídnout odměnu za provedené služby.

I když byly podmínky pro usazení Romů na Moravě ve srovnání s Čechami příznivější, ani zde neprobíhalo bez problémů. Romové, kteří chtěli změnit dosavadní způsob života, museli k uskutečnění těchto změn vynaložit velké úsilí. Podstatné však bylo jejich

Již v této době se daří některým Romům pronikat přímo do obcí, kde se stávají bezprostředními sousedy místních neromských obyvatel. Děti Romů žijících v obci **již musí povinně navštěvovat školu, jejich rodiče jako právoplatní, i když chudí obyvatelé obce mají sami zájem dobře vycházet se sousedy, kteří jsou jejich potenciálními zákazníky či zaměstnavateli; postupně zanechávají také drobných krádeží**. Po trvalém usazení začínali moravští Romové navazovat nejprve ekonomické, posléze sousedské a někdy i přátelské vztahy s obyvateli obce. O změně vztahu místních k jejich romským sousedům svědčí dnešní vzpomínky vesnických obyvatel na předválečné – „**naše Cikány**“. Dobře je znali, proto je už odlišovali od anonymního „cikánského celku“, jenž jim do té doby splýval. **V předvečer druhé světové války postoupila integrace trvale usazených moravských Romů do velmi slibného stadia. Z moravských Romů se rekrutovali v rámci republiky první Romové s výučním listem, středoškoláci, a dokonce od počátku třicátých let 20. stol. i vysokoškoláci** (JUDr. Tomáš Holomek, 1911–1988)

vlastní přání a rozhodnutí, že něco měnit chtějí. Potom byli schopni za takové cíle i vytrvale „bojovat“, jak sami se sebou, tak také se svým okolím.

Usazování a integrace Romů v oblasti jihovýchodní Moravy byla velkým úspěchem jak pro Romy samotné, tak i pro okolní společnost, ale nebyla zadarmo. Romové za ni museli „zaplatit“ jistou daň – **integrace probíhala ruku v ruce s vynucenou asimilací.** Tolerování romských rodin ze strany moravské šlechty bylo podmíněno striktním příkazem upustit od etno-kulturních specifik. Také později jednotlivci z řad Romů poznávali, že jejich přijetí „gadžovskou“ obcí bude snazší a rychlejší, pokud se jí co nejvíce přizpůsobí po stránce vnější i vnitřní (oděvem, chováním apod.). Asimilace – ať už dobrovolná či nikoliv – zůstávala jedinou cestou, jak se tehdy Rom mohl začlenit do majoritní společnosti; nesla však s sebou i negativa. **Došlo třeba ke zprerhání vazeb s původní rodovou komunitou, na kterou pak už nebylo možno zpětně působit, např. ovlivňovat její budoucí vývoj pozitivnějším směrem.** Na základě dnešních poznatků z oblasti sociologie i psychologie možno říci, že **asimilace není nejvhodnější cestou k úspěšnému zapojení Romů do většinové společnosti.**

Doporučená literatura:

Hanzal, Jiří: Romové tolerování na Moravě v letech 1698–1784. In: Časopis Matice moravské 114, 1995, s. 25 – 46.

Holý, Dušan: Mudrosloví primáše Jožky Kubíka. Praha 1984.

Horváthová, Jana: Kdo byli čeští Romové? In: Černobílý život. Praha 2000, s. 46–64.

Machačová, Jana: K akulturaci romské menšiny na Moravě v meziválečném období: analýza vzpomínek

Rudolfa Daniela. In: Slezský sborník, r. 94, 1996, č. 4, s. 278–294.

Machačová, Jana: Vývoj zákonodárství a Cikáni v českých zemích 1848 – 1918. In: Slezský sborník, r. 92, 1994, s. 12–21.

Málek, Jiří: Přehled historie Cikánů v českých zemích do r. 1848. In: Zpravodaj KSVIEF 1987.

Málek, Jiří: Ke vztahům českého a cikánského etnika v první polovině 18. stol. In: Český lid, r. 68, 1981.

Nečas, Ctibor: Asimilační tendence usedlých moravských a slezských Cikánů v období kapitalismu.

In: Zpravodaj KSVIEF 1987. č.3. sv. 3, s. 48–72.

Nečas, Ctibor: Obyvatelé cikánských táborů na Moravě (demografická charakteristika podle sčítání obyvatelstva r. 1930). In: Časopis Matice moravské, 96/1977, s. 313–333.

Nečas, Ctibor: Demografická charakteristika moravských Romů z počátku 20. století.

In: Historická demografie 10, 1986., s. 191 – 212.

Pavelčík, Jiří: „Cikáni“ na jižní a jihovýchodní Moravě. In: Slovácko, r. XLI, 1999, s. 183–197.

Štampach, František: Dítě nad propastí. Dítě toulavé, tulácké a cikánské, jeho záchrana, výchova a výučba.

Košice, Plzeň, 1933.

11. Genocida

„A zdá se, že tato zkušenost (že Romové milují své děti) mohla by být vodítkem, jak postupovati proti cikánskému nebezpečí. Ortel jest nadmíru krutý, avšak poměry a zatížení veřejnosti cikánským zlem jest ještě krutší. A nevím, je-li demokraticky opodstatněné, lidem bez povinností přisuzovati práva občanů, povinnostmi přetížených. **Nechte je vymřít! Prohlašte, že jakmile objeví se cikán v území ČSR, budou mu nejen vzaty děti, ale znemožněno další jejich plození!** A tím okamžikem stane se pro cikány republika více obávanou, než kdyby na každé křižovatce stála šibenice.“

(Janeček, Jindřich: Jak čelit zločinnosti. Přednášky z nauky o mravně vadných. Praha 1928, s. 152.)

„**Cikánské čtvrti na Slovácku mizejí.** Po očistě Slovácka od Židů zbavovány jsou nyní obce cikánských čtvrtí, jež byly namnoze přítěží vesnic a městeček. V tomto týdnu **jsou cikáni přesídlováni z kraje** a cikánské čtvrti jsou prázdné.

Kraj si oddechne, neboť ubude drobných krádeží a jiných nepřístojností v obcích.“

(Deník Venkov, 9. 3. 1943, reakce na hromadné deportace protektorátních Romů do koncentračního tábora v Osvětimi.)

První Československá republika byla státem demokratickým a jistě srovnatelným s evropskými demokraciemi té doby. Ale stejně jako západoevropské státy i ona v otázce Romů spíše jen hledala možnosti, **jak společnost před Romy chránit, než aby napomáhala k jejich začleňování do svého rámce.** S využitím francouzského a výjimečně přísného bavorského vzoru byl u nás vytvořen **Zákon o potulných cikánech** vyhlášený v roce **1927** jako zákon č. 117.

Zákon vznikl v poněkud rozjitřené době, kdy byly medializovány dva procesy s „cikánskými zločinci a kanibaly“. Ve východoslovenské Moldavě nad Bodvou se devatenáctičlenná skupina mladých Romů skutečně dopustila loupežných vražd, nikoli kanibalismu; v jižních Čechách existovalo podezření, že v kraji časté krádeže má na svědomí organizovaná skupina „cikánů“. Ze 158 zadržených osob však bylo Romů jen 22, z nichž pouze 5 bylo vinných. Ani uvedené zjištění nezabránilo agrárnímu listu Venkov v dalším šíření protiromských nálad.

Zákon si nebral na mušku Romy jako takové, ale v souvislosti s jejich kočovným a potulným způsobem života, který s sebou nesl řadu dalších společenských problémů, např. těžko identifikovatelnou kriminalitu. Už ze samotného názvu zákona je zřejmé, že měl postihovat především Romy kočovné, ve svých důsledcích ovšem skýtal prostor pro diskriminaci Romů všech.

Slovo „cikán“ nebylo v této době vnímáno pouze etnický; vedle etnických Romů byli mezi „cikány“ řazeni i lidé žijící podobným způsobem života, tedy obecně lidé bez stálého domova a „práce se štítící“: tuláci, zloději i podvodníci rozličného původu. „Cikány“ však byli nadále nazýváni i relativně integrovaní a usedle žijící moravští Romové, které takové spojení poškozovalo. Nelze proto souhlasit s tvrzením, že slovo cikán nemělo v této době negativní konotaci.

Dle nového zákona se měli kočovní Romové starší 14 let napříště prokazovat **cikánskými legitimacemi** namísto občanských. Vedle osobních údajů obsahovaly např. i otisky prstů nositele. Rozhodování o přidělení občanské nebo cikánské legitimace záviselo na libovůli obecních rad a zastupitelstev. V některých případech tak dostávali cikánské legitimace i Romové žijící na území obce usedle, aby jim jako usazeným nemusela obec po určité době udílet domovské právo. Jsou známy případy, kdy se Romové nechtěli smířit s evidentním oddělením od ostatní společnosti; legitimace záměrně likvidovali nebo „ztráceli“. Ojedinele někteří lidé projevili nesouhlas s přidělením cikánské legitimace písemně a dožadovali se práva na vystavení legitimací občanských. Tehdy přicházely na řadu rodokmeny i nápadně tmavá pigmentace dotyčných, které měly zdůvodnit oprávněnost přidělení „cikánských“ průkazů totožnosti.

Vůdci romských kočovných skupin museli s sebou nosit **kočovnické listy**, do nichž zástupci obcí potvrzovali souhlas s pobytem na obecním území a stanovili jeho délku. **Do lázeňských a velkých měst i rekreačních oblastí byl pro kočovné Romy vstup zakázán, což označovaly tabule u cest** (viz obr. č. 21). Řada dalších obcí v celém prostoru českých zemí se průběžně snažila rozšířit zákaz vstupu také na svá území, ale úřady jim v tomto požadavku příliš vstřícné nevycházely, protože by tím prakticky znemožnily jakýkoliv pohyb Romů.

Neusazeným Romům měly být dle ustanovení zákona **odebírány děti** pro „nemožnost poskytování náležité péče“ vzhledem ke kočovnému životu. Jejich další výchovu měly převzít

Obr. č. 21 – Tabule zakazující vstup „potulných cikánů a tuláků“ do určitých oblastí na území Československé republiky v letech 1927–1947.

buď jiné rodiny, nebo výchovné ústavy. Toto nařízení se příliš důsledně neprovádělo, neboť jeho realizace byla velmi obtížná. Jednak se skupiny zdržovaly na jednom místě dosti krátce, jednak překážkou byla i nechuť neromských rodin přijmout mezi sebe romské děti a konečně panovala také obava před pomstou samotných Romů. Přesto bylo řádově několik desítek romských dětí vlastním rodičům navždy odebráno.

Realizace Zákona o potulných cikánech přinesla samotným Romům i jistá **pozitiva**, patří mezi ně např. zavádění zdravotních i veterinárních opatření, do té doby směrem k Romům a kočovníkům vůbec nevídaných.

Od druhé půle třicátých let se počet Romů u nás postupně zvyšoval. Docházelo k přesunu

nům Romů z hitlerovského Německa, později i z Rakouska „anšlusem“ připojeného k říši a konečně po uzavření mnichovské dohody přicházeli i Romové z odtržených Sudet. Živelný příliv Romů do země vyostřil již tak nedobrou vztah místního obyvatelstva k tomuto etniku, **averze vzrůstala zejména na venkově**, kde byl nejvíce citelný a evidentní drobný parazitismus nově příchozích. Protiromské nálady podněcovala a přživovala soudobá nejsilnější politická strana – Strana českého venkova (agrárníci). Na stránkách jejího periodika – deníku Venkov vycházely příspěvky s titulkem jako: „Cikáni, metla venkova“, „Co s cikánským neřádem“ apod.

V Německu mohli Romové pociťovat jisté nebezpečí prakticky již od roku **1933**, kdy vyšlo nařízení říšského prezidenta o ochraně lidu a státu před tzv. gaunerskou populací, mezi níž byli uvedeni i „Cikáni“. Od roku **1937** existoval v Německu při Říšském ústavu zdraví Výzkumný ústav pro rasovou hygienu a biologické vyšetřování obyvatelstva, který měl pochybným výzkumem podložit oprávněnost fašistických rasistických teorií. Na tomto pracovišti probíhal i výzkum Romů a Sintů, prováděný dr. Ritterem a dr. Evou Justinovou. Tak zvané **asociální chování** některých **Romů**, nazývané dobovou terminologií také „cikánský způsob života“, **bylo označeno za dědičné**. Vzhledem k tomu bylo pro nacisty důležité určit antropologické znaky tzv. cikánské rasy, aby mohla být posléze dobře identifikována a dokonale izolována od ostatní vyhovující společnosti, už bez ohledu na způsob života konkrétního „cikánského“ jednotlivce. Od roku 1936 byli říšští Romové nuceně koncentrováni v tzv. „cikánských táborech“ v Berlíně-Marzahnu, Frankfurtu nad Rýnem-Dieselstrasse (1937), v rakouském Lackenbachu (1940), pruském Královci

(1941) a na jiných místech, kde měli čekat na další fázi tzv. procesu konečného řešení cikánské otázky, jehož vyústěním měla být likvidace nevyhovujícího etnika.

Vláda druhé pomnichovské republiky se vážně zabývala myšlenkou nucené koncentrace Romů v pracovních táborech. Bezprostředním podnětem k urychlení chystaných protiromských opatření byla petice zaslaná předsedovi vlády Rudolfu Beranovi představenstvem slovácké obce Svatobořice, jež se po léta soudila se sousedním Kyjovem o domovskou příslušnost zde usdlých Romů. Petice z 5. 2. 1939 končí slovy: „*Mnoho se mluví v rozhlase a píše v denních listech, že se musíme v novém státě přizpůsobit nutnosti. V otázce cikánské jest nejvýše nutno učiniti okamžité zákonité opatření, jiné než otisky palců v cikánských legitimacích. Byla-li až dosud špatnou politika humanity, musíme nastoupiti cestu jinou. I nám nesmí býti vytýkáno, budeme-li chtíti kmen národa malého očistiti od takových parazitů, jako jsou Cikáni.*“ Vláda druhé republiky však již nestihla návrhy změn realizovat.

Dne 15. 3. 1939 došlo k okupaci našeho území nacisty a **byl vytvořen Protektorát Čechy a Morava**. Již o den dříve byl ze Slovenska, zbaveného jižních oblastí, vytvořen formálně samostatný stát – Slovenská republika.

Je jisté, že i bez předchozí horlivosti některých českých občanů by se stejně v protektorátu postupně uplatnila všechna protiromská opatření, jaká se již dříve realizovala v říši. Protektorátní Ministerstvo vnitra vyhlásilo **na podzim roku 1939 trvalé usídlení kočujících osob**. Tento krok měl zpřehlednit situaci a vytvořit jasnou představu o tom, kolik osob bude podléhat pozdější nucené koncentraci a „konečnému řešení“. O počtech a rozmístění dotyčných lidí měla poskytnout představu evidence kočujících osob, která podchytila asi **7000 kočovníků**; převážnou většinu z nich tvořili Romové. Pro ty, kteří neuposlechli nařízení o usazení, byly **v létě roku 1940** otevřeny **kárné pracovní tábory** (dle dobové terminologie byly určeny doslova „osobám štítícím se práce“) v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu. **Kárné pracovní tábory na rozdíl od „cikánských táborů“, jež později na jejich místě vznikly, byly určeny pouze pro dospělé muže, kteří zde odpykávali trest prací a poté byli propuštěni. Romové tvořili v kárných pracovních táborech přibližně jen jednu pětinu z celkového počtu zde internovaných.**

Obce měly v této době vytvářet Romům předpoklady pro jejich usazení. Ve skutečnosti však někdy působily opačně, tak aby k usazení na jejich katastru nedošlo. Návrhy na zařazení osob do kárných pracovních táborů sestavovala představenstva obcí, proto se stávalo, že do nich byli zařazováni Romové jen pro svoji nepohodlnost.

„Obce se obávají, že mnoho Cikánů trvalým usazením v obci může se stát jejich domovskými příslušníky, a proto se všemožně brání, aby Cikáni do obce nepřislušející se v ní trvale usazovali. Takové obce často místo aby zákaz kočování Cikánů podporovaly a jim v té či oné obci umožnily usazení, všemožně působí k tomu, aby Cikány z obcí vypudily.“ (Dobový tisk, viz doporučená literatura, Nečas, Ctibor: Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–45, s. 27.)

Na jaře 1942 (9. 3.) vydala protektorátní vláda **nařízení o preventivním potírání zločinnosti**, které zavádělo preventivní policejní vazbu pro zločince a osoby, „jež ohrožovaly veřejnost svým asociálním chováním“. Mezi asociály již byli výslovně uvedeni „Cikáni a osoby žijící po cikánsku“. Zatčení a uvěznění mohli lidé být preventivně – aniž by se dopustili nějakého kriminálního činu;

stačilo být přistižen mimo úředně přikázané místo, což se u Romů, zvyklých často navštěvovat své příbuzné, stávalo nezřídka.

Je zřejmé, že slovo „asociál“ mělo dle nacistické terminologie širší význam, než má dnes. Postihovalo nejen lidi, kteří nemají pochopení pro potřeby jiných a žijí na úkor společnosti, ale také třeba Romy, kteří řádně pracovali, jen se bez povolení vzdálili z místa pobytu.

Policejní preventivní vazba se vykonávala v donucovacích pracovnách v Praze, Pardubicích a Brně, stejně tak i v bývalých kárných pracovních táborech, které byly mezitím změněny na sběrné.

Otevřený postup vůči Romům jako nevyhovující „rase“ začíná po začlenění protektorátních úřadů do aparátu okupantů a vůbec v souvislosti s radikalizací po atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. **V létě 1942 (10. 7.)** vydal generální velitel neuniformované protektorátní policie **výnos o potírání cikánského zlořádu**. Součástí výnosu byl i **soupis** veškeré romské populace včetně dětí ze smíšených manželství. Tato evidence již zahrnovala osoby romského původu bez ohledu na jejich způsob života, dosažený stupeň vzdělání nebo míru integrace do společnosti. **Všechny osoby nad 14 let** podchytené soupisem se měly napříště prokazovat již **jen cikánskou legitimací. Občanské legitimace byly proto odňaty a zaměněny za cikánské i Romům usedlým. Popsaným způsobem byli všichni Romové včetně míšenců v protektorátu označeni a izolováni od ostatní společnosti.**

Evidované osoby byly rozděleny na dvě skupiny. První – menší a ze společenského hlediska poněkud problémovější skupina – byla i s celými rodinami ihned odeslána do nově otevřených tzv. **cikánských táborů v Letech a Hodoníně** (viz obr. č. 22).

Na rozdíl od předchozích typů internačních táborů, které byly na těchto místech před tím (zprvu kárný pracovní, poté sběrný), byl tzv. cikánský tábor (otevřen v létě 1942) určen nikoliv jen pro dospělé muže, ale pro celé romské rodiny, tedy včetně dětí a např. i těhotných žen. Tábory měly sloužit jako místa koncentrace Romů před jejich odsunem ke „konečnému řešení“ – do osvětimského vyhlazovacího tábora. Ubytovací možnosti obou protektorátních tzv. cikánských táborů byly brzy po jejich otevření hrubě překročeny, také proto zde byly životní podmínky nesrovnatelně horší, než tomu bylo v předchozích typech táborů. Dozor vykonávali čeští četníci, z nichž někteří jednali s vězni obzvláště hrubě a surově; velitel letského tábora Josef Janovský navíc část potravin určených pro vězně zabavoval ve svůj prospěch. Všichni vězňové Romové museli pracovat (v kamenolomu, na stavbě silnice, v lese), táborový řád od této povinnosti nikoho neosvobodil; děti měly pracovat „podle svých sil a schopností“. Těžká práce, nedostatečné přiděly jídla a vůbec otřesné životní podmínky způsobily, že v „cikánském táboře“ letským i hodonínském vypukly epidemie břišního a skvrnitého tyfu. Řada Romů tak zahynula ještě před jejich plánovaným odsunem. Jako první umíraly zejména děti, které trpěly podvýživou a celkovou slabostí. V průběhu jara a léta 1943 byla většina zbývajících táborových vězňů v několika transportech deportována do Auschwitz-Birkenau; tzv. cikánské tábory mohly být poté zrušeny (viz obr. č. 22 a 23).

Větší – relativně bezproblémová část Romů byla prozatím ponechána v klidu, ale zároveň již v tichosti probíhaly přípravy k jejich pozdější koncentraci. Rozhodnuto o nich bylo **v prosinci 1942 – výnosem říšského vůdce SS Heinricha Himmlera o deportacích cikánů a cikánských míšenců do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau** (Osvětim-Březinka), kde byl k tomu účelu vytvořen speciální rodinný tzv. cikánský tábor. **Od jara 1943 do července 1944 byla postupně deportována naprostá většina Romů z protektorátu do největšího komplexu koncentračních táborů.** V této fázi již byli deportováni také Romové, kteří se spořádaně

Obr. 22 – Vězeňkyně a pacientky táborové nemocnice v „cikánském táboře“ v Hodoníně u Kunštátu, 1942.

živil vlastní prací a ani jinak nečinili společnosti žádné problémy. Rozhodujícím hlediskem pro zařazení do transportu v případě dětí ze smíšených manželství byly vnější znaky: barva očí, vlasů a odstín pleti.

Někteří **Romové, zejména z řad integrovaných moravských Romů, učinili v této době ještě poslední pokus o svoji záchranu.** Zejména mladé dívky se vdávaly za neromské partnery v domnění, že se tak vyhnou deportacím. Do transportů však musely nastoupit bez ohledu na národnost manžela, stejně jako děti ze smíšených manželství, pokud byly dle shledaných antropologických znaků označeny za „cikány“.

Jen mizivé procento Romů z protektorátu bylo deportací ušetřeno. Jednak to byli Romové, kteří včas uprchli do zahraničí nebo se v protektorátu úspěšně skrývali, jednak Romové, kterých se zastala jejich domovská obec, zaručila se za ně a z deportačních seznamů je „vyreklamovala“. Šlo však pouze o jednotlivé a vzácné případy (např. primáš Jožka Kubík a někteří členové jeho rodiny, ale jen s podmínkou, že nebudou mít potomky). Jak napovídá úvodní citace – části české veřejnosti odsun Romů vyhovoval, byl pro ně řešením letitého problému. Součástí veřejnosti byli také lidé realizující nařízení okupantů, zejména četníci. V nelehké situaci, v níž se české četnictvo v době protektorátu nacházelo, vedle otrocké poslušnosti nacistickým diktátorům nelze pominout ani individuální hrdinství některých z nich, kteří nezištnou pomocí osobně přispěli k záchraně blíže neurčeného počtu romských životů.

V „cikánském táboře“ osvětivského koncentráku Romové rychle umírali vlivem nelidských životních podmínek, hladu a nemocí. Vybraní Romové byli podrobováni zřudným pokusům, dr. Mengele dával pro své pavědecké výzkumy přednost těhotným ženám a dvojčatům. V létě

Obr. 23 – Pamětní deska na hřbitovní zdi v Černovicích na Blanensku, práce nevidomé Boženy Přikrylové, 1998.

romství ať již ze strachu z opakování nedávných zážitků, či pro lepší budoucnost svých potomků. Za dané situace dochází k postupné asimilaci velké části přeživších českých Romů s většinovou populací. Tak byl završen proces integrace českých Romů do společnosti, který se v předvečer druhé světové války úspěšně rozvíjel.

V komplexu osvětimských koncentračních táborů nalezlo svoji smrt téměř 20 000 Romů z celé Evropy. **Celkový počet romských obětí druhé světové války se odhaduje na půl milionu osob.**

Na území **Slovenské republiky** nedocházelo k systematickým deportacím Romů do koncentračních táborů, i když perspektivně se nimi počítalo také. Ze strany Hlinkových gard byli Romové vystaveni neustálé **šikaně a perzekuci**. Jen v přísně vymezený čas mohli navštěvovat města, svá obydlí museli odklidit z blízkosti veřejných komunikací až do vzdálenosti dvou kilometrů. Vzhledem k tomu Romové stěhovali své osady na hůře přístupná místa – do lesů, strání apod. Po roce 1941 byli romští muži zařazováni do tzv. pracovních útvarů (např. v Hanušovicích nad Toplou, později v Dubnici nad Váhom a jinde). Po obsazení Slovenska německou okupační armádou v září 1944 v souvislosti s porážkou SNP došlo za domnělou či skutečnou spoluprací s partyzány **k masovým popravám a mučení romského obyvatelstva i k vypálení řady romských osad včetně jejich obyvatel.**

Z oblastí jižního a jihovýchodního Slovenska, které byly v době války přičleněny k Maďarsku, byli Romové transportováni do koncentračního tábora v Dachau.

roku 1944 – v souvislosti s postupující frontou – byli práce schopní Romové deportováni do koncentračních táborů hlouběji v německém vnitrozemí. **Staří lidé a matky s dětmi** byli jako práce neschopní ponecháni v táboře a v noci **ze 2. na 3. 8. 1944** společně **zlikvidováni v plynové komoře (zahynulo přes 3000 Romů).**

Většina Romů deportovaných do Osvětimi z protektorátu své věznění nepřežila (kolem 5000 obětí). Po válce se vrátili do Čech a na Moravu, jež stále považovali za svůj domov, pouze jednotlivci z někdejších velkých rodin. Skupina **českých Romů**, do níž řadíme i Romy žijící na Moravě, byla jako celek **zlikvidována**, a právem je v této souvislosti možno hovořit o **genocidě**. Výrazně zdecimována byla také skupina německých Romů-Sintů. Romští navrátilci z táborů smrti již po válce zpravidla nenacházeli mnoho ze svých blízkých, Romové přicházející k nám tou dobou ze Slovenska byli na jiné společenské i kulturní úrovni, proto navazování kontaktů s jinými Romy bylo spíše nereálné. Navíc někteří z romských svědků holocaustu chtěli popřít svoje

Romové se také aktivně zapojovali do boje proti fašismu. Jak v českých zemích, tak i na Slovensku hledali Romové záchranu před perzekucí útekem k partyzánským jednotkám. Z nejnámějších romských partyzánů uvedme alespoň dva: vězeň uprchlý z tzv. cikánského tábora v Letech u Písku – **Josef Serinek** (1900–1974), známý jako „**černý partyzán**“, se stal členem velitelského štábu lesního oddílu Čapajev – prvního na Českomoravské vrchovině. **Antonín Murka** (1923–1989), vězeň uprchlý z tzv. cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu, se přidal k partyzánské brigádě Jana Žižky z Trocnova, operující v oblasti Valaška. Řada romských bojovníků, kteří padli nebo se s nasazením vlastního života podíleli na obraně vlasti, však dodnes zůstává anonymních.

Závěrem zopakujme, že **Romové byli nacisty programově likvidováni jako nevyhovující etnikum, jehož údajná patologičnost tkvěla v antropologickém základu. Z toho důvodu byl při deportacích „cikánů a cikánských míšenců“ do koncentračních táborů způsob života konkrétních Romů již nepodstatný.**

Doporučená literatura:

- Co mi doma vyprávěli. Rodinné příběhy Romů z druhé sv. války vyprávěné romskými dětmi. Praha 2000.
- Fings, Karola – Heuss, Herbert – Sparing, Frank: From „Race Science“ to the Camps. The Gypsies during the Second World War. Paris, Hatfield 1997.
- Holý, Dušan – Nečas, Ctibor: Žalující píseň. O osudu Romů v nacistických koncentračních táborech. Brno 1993.
- Kamenec, Ivan: Holocaust na Slovensku – porovnanie osudov rómskych a židovských obyvateľov.
In: Neznámý holocaust. Příspěvky ze semináře v Písku 13. 5. 1995. Praha 1995, s. 64–70.
- Kerrick, Donald – Puxon, Grattan: Cikáni pod hákovým křížem. Olomouc 2000.**
- Kladivová, Vlasta: Konečná stanice Auschwitz-Birkenau. Olomouc 1994.**
- Lhotka, Petr: Romové a nacistická rasová teorie. In: Lidská práva proti rasismu. Brno 2001, s. 243–257.**
- Lužica, René: Výskum perzekúcií Cigánov/Rómov na Slovensku v rokoch 1939–1945.
In: Etnologické rozpravy, r. 8, 2/2001, s. 23–29.
- Ma bisteren. Nezapomeňme. Historie cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu (1942–43).
Muzeum romské kultury, Praha 1997.
- Nečas, Ctibor: K diskriminaci Cikánů v buržoazním Československu.
In: Sborník prací pedagogické fakulty UJEP v Brně 76, 1981.
- Nečas, Ctibor: Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939–1945. Brno 1981.
- Nečas, Ctibor: Nemůžeme zapomenout. Našti bisteras. Nucená táborová koncentrace ve vyprávění romských pamětníků. Olomouc 1994.
- Nečas, Ctibor: Pronásledování Cikánů v období Slovenského státu. In: Slovenský národopis, r. 36, 1/1988, s. 126–136.
- Pape, Markus: A nikdo vám nebude věřit. Dokument o koncentračním táboře Lety u Písku. Praha 1997.
- Sommer, Karel: V bludném kruhu. (Realizace zákona o potulných cikánech v praxi). Slezský sborník 1999/1, s. 21–37.
- Šalamon, Pavol: Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu obyvateľov k Cigánom.
In: Slovenský národopis, r. 36, 1/1988, s. 147–155.
- Šípek, Zdeněk: Cikánské legitimace v Čechách v meziválečném období. Český lid 76, 1989.
- Téma: Holocaust. Informační materiál pro učitele k výuce na základních a středních školách. MŠMTV ČR, Praha 2000.

12. Státem řízená asimilace

*„Měl jsem možnost před lety do cikánské problematiky nahlédnout a **tvrdím, že nikdy se nenacpalo do cikánů tolik prostředků jako za komunistů, a byly to peníze vyhozené do kanálu.**“*

(Anonym předsedovi Společenství Romů na Moravě Karlu Holomkovi, 1998.)

„V živelné pomoci, kterou se vyznačovaly počátky snah o povznesení úrovně cikánského obyvatelstva v prvních letech po osvobození Československa, byl sice správný základ, ... ale zároveň byly někde – takřka romanticky – konzervovány prvky, jež jsou činitelem oddalujícím plně splynutí cikánů s ostatním obyvatelstvem. To se týká jazyka, cikánštiny, a tzv. cikánského folkloru, dále kočovnictví...“

(Úvod ke knize Marie Máchalové: Lidé mezi lidmi, Praha 1961.)

Euforie z vítězství nad fašisty spojila na čas většinou společnost s romskou menšinou. V této době bylo ještě živé povědomí o válečných osudech Romů, svědectví vydávali navrátilci z koncentračních táborů i spolubojovníci z partyzánských jednotek.

Oblast Čech a Moravy byla v době těsně po válce prakticky bez Romů. Jednotlivci z řad Romů vracějící se z koncentračních táborů se postupně roztrousili mezi ostatním obyvatelstvem, se kterým posléze splynuli. Romové **přicházející od konce války ze Slovenska** byli příliš odlišní od relativně integrované skupiny českých Romů. Jejich zvyky, způsob odívání i života byl v mnohém dán životem v izolovaných osadách na okrajích slovenských obcí. Značně byly jistě poznamenány také konzervativním prostředím výrazně agrárního slovenského venkova, které samo o sobě bylo na hony vzdáleno realitě českých a moravských více či méně průmyslových aglomerací.

Tak se po válce setkávali lidé z nejrůznějších kulturních prostředí a učili se spolu žít, což obecně přinášelo jisté sociální konflikty a napětí. K migracím Romů ze Slovenska na naše území

Obr. 24 – Kopáči, Ján Bartoš-Biskup, dřevořezba.

docházelo od roku 1945 až do rozdělení federace; někdy byly přesuny plánovány, jindy probíhaly živelně. V době poválečné se jen o samovolnou migraci nejednalo; přesuny obyvatel byly přímo vyvolány a dále podporovány najatými **náboráři**, kteří vyzývali k obydlování vysídleného pohraničí, **agitovali nové pracovní síly** pro obnovu válkou zničeného průmyslu i pro budování nového těžkého průmyslu. Hlavně do těchto míst – průmyslových center a pohraničí – přicházeli Romové hledající práci, ale i možnost lepšího bydlení, než jakou jim skýtal jejich původní příbytky v osadách.

Vznikalo tak husté osídlení Romů v Ostravě, na Kladně a vůbec v oblasti bývalých Sudet, jen menší počet Romů přichází na jižní Moravu, dříve Romy relativně hustě osídlenou, větší počet Romů později přilákaly pracovní příležitosti hlavního města Prahy.

Během čtyřiceti poválečných let odešla ze Slovenska velká část Romů mladší a střední generace. Někteří se opět vraceli, jiní zde zůstali trvale usazeni, i když spojení s příbuznými na Slovensku nepřerušili, a tak se mohlo zdát, že neustále migrují. Pohnutkou k odchodu do Čech byla především touha vymanit se z bídneho prostředí izolovaných romských osad, které neslibovaly o mnoho lepší život, než jaký vedly předchozí generace Romů.

Stát v této době uplatňoval vůči Romům v podstatě stejnou politiku jako před válkou. Stále byl v platnosti Zákon o potulných cikánech, v roce **1947** dokonce Ministerstvo sociální péče vypracovalo návrh vládního usnesení, podle něhož měli být Romové bez trvalého pracovního poměru **nuceně soustředěni v pracovních táborech**. Návrh byl jinými resorty označen za nehumánní a neprošel.

Po **Únoru 1948** se Romové poprvé stávají de iure rovnoprávními členy společnosti, což jim zaručila ústava. Zákon o potulných cikánech však zůstává v platnosti i nadále, a to až do roku 1950. V roce **1952** byla vydána směrnice s názvem **Úprava poměrů osob cikánského původu**, která kladla hlavní důraz na převýchovu a „postupné zbavování cikánů následků zaostalosti jako dědictví kapitalistického režimu...“. **Od druhé poloviny padesátých let** se státní orgány začínají intenzivně zabývat tím, jak do budoucna řešit tzv. cikánskou otázku. Jsou konzultovány dva radikálně odlišné přístupy: etnický a asimilační. V duchu stalinské národnostní politiky byla nakonec Komunistickou stranou Československa (dále jen KSČ) dána přednost **státem řízené asimilaci**. V říjnu **1958** schválil socialistický parlament **Zákon č. 74 o trvalém usídlení kočujících osob**. Zákon se realizoval v roce 1959 formou policejních akcí ne nepodobných raziím. Ze dne na den musela být odmontována kola kočovných vozů, Romové měli povinnost usadit se tam, kde byli právě zastíženi – obce jim měly poskytovat náhradní ubytování. Zákon velmi necitlivě zasáhl především skupinu olašských Romů. Kočování tvořilo součást jejich tradic, a náhle měli svůj způsob života navždy změnit. Jistě i dnes se setkáváme s důsledky násilného přechodu – nedobrovolné usazení realizované formou nátlaku totiž působilo jako **kriminogenní faktor**.

Z koncepce státem řízené asimilace vyplývala snaha **zařadit Romy mezi ostatní obyvatelstvo, postupně smazat všechny rozdíly**, které je odlišovaly od ostatních. Zvyky Romů byly považovány za projevy retardace, jazyk někdy dokonce za „hantýrku“. Dokladem může být soudobý způsob psaní slova *cikán*, ignorující příslušnost k etniku; nebo médii oblíbené eufemistické slovní spojení „občan cikánského původu“. **Specifika Romů byla potlačována**, docházelo k systematickému odnárodňování Romů, aby tak mohli být lépe zařazeni. Nepřirozenými a násilnými akcemi, které směřovaly k destrukci staletími vyzrávajících hodnot, se u Romů vytvářelo velmi nebezpečné **morální vakuum**. Vlastní hodnoty byly hanobeny, a tak se jich

postupně Romové sami, navíc i s pocitem studu, vzdávali. Na nátlak školských pracovníků **přestávali rodiče mluvit na své děti romsky**, což jim mělo zaručit úspěch ve škole. Oprávněnost tohoto požadavku se však v praxi neprokázala (viz blíže na s. 30–31).

Česká duchovní kultura byla Romům dosti vzdálená a pochopitelná asi jen o něco málo více, než je členům majority srozumitelná a známá kultura Romů. Z toho důvodu Romové podrobovaní asimilačnímu rozkladnému tlaku přejímali od majority daleko rychleji znaky vnější – zjevné, tedy především prvky materiální kultury, na jejichž základu chtěli mnozí z nich demonstrovat svůj postup na společenském žebříčku. Materiální vybavenost romských domácností vzrůstala, zatímco po stránce duchovní ulpěli Romové na povrchu „gadžovské“ společnosti. Zesměšňované, a proto rychle mizející, tradiční romské hodnoty byly plynule a neuvědoměle nahrazovány negativy odpozorovanými ze sousedního – převážně dělnického, někdy i vysloveně sociálně patologického prostředí. Zejména v průmyslových centrech a oblastech hnědouhelných pánví tyto sociální vrstvy neměly být vzorem k napodobení. (Viz přísloví: *Te gadžo sikhlílahas le Romestar leskero lačo, Rom na sikhlílahas gadžestar leskero nalačo*. – Kdyby byl gádžo ochotný učit se od Roma to, co je v něm dobré, neučil by se Rom tak ochotně od gádže jeho špatnosti. Staří Romové také říkali: *Te kames varekas te prekerel, hoj te avel sar tu, dikh peršo pre tute andro gendalos, sar dičhos avri*. – Chceš-li někoho přizpůsobit svému obrazu, podívej se napřed do zrcadla, jak vypadáš.)

Romové odnepaměti soběstační a na společnosti nezávislí v této době začínají poprvé využívat nové nabídky, vyplývající z překonávání izolace a těsnějšího, ale bohužel i násilného zapojení do společnosti. Využívají např. možnosti odkládat děti do dětských domovů, ženy sklouzávají k obstarávání prostředků k obživě tradici se vymykající prostitucí. Důsledkem vykořeněnosti Romů a dalekosáhlých sociálních změn v jejich komunitách je patrně i páchání některých dříve u Romů nevídaných kriminálních deliktů.

Dalším ze zásadních kroků státu, jež ovlivnily osudy Romů u nás, byla především **od roku 1965 realizovaná likvidace nežádoucích romských soustředění a následný rozptyl jejich obyvatel.** Nedařilo se však časově propojit likvidaci romských osad s rozptylem, který pak probíhal značně živelně. Důsledkem byla nekontrolovatelná migrace Romů ze Slovenska na naše území. Ve větších městech začala vznikat nová izolovaná soustředění Romů, dnes podobná ghettům (Chánov u Mostu, Luník v Košicích, sídliště Černé město u Rimavské Soboty apod.). Při likvidaci starých romských sídlišť navíc docházelo k velmi negativnímu jevu: zároveň s likvidací osad a rozptýlením jejich obyvatel na různá místa republiky **zanikaly i rodové komunity, které byly zárukou jistého morálního řádu pro své členy.** V komunitě funkční systém sociálních institucí nebylo možno za nových podmínek udržet. **Anonymita velkoměst znemožnila vzájemný dohled nad dodržováním tradičních zvyklostí.** Rozptyl provázela i další negativa, jako například necitlivé **usidlování Romů z odlišných prostředí a skupin vedle sebe**, např. do jednoho panelákového bloku. Tak se na jedné chodbě mohli ocitnout Romové ze skupiny tzv. *žuže Roma* i ze skupiny *degešů*. Výrazné rozdíly mezi jednotlivými Romy i existence meziskupinových bariér, např. v podobě uplatňování specifických rodových pravidel, znemožnily harmonické soužití ve společných sídlištích. Při adaptaci na nová bydliště pak přistupoval i další problém, a tím byla praktická neznalost některých vymožeností civilizace a jejich použití (splachovací záchod, plynový sporák apod.). „Novodobé romské osady“, které se vytvořily v městských čtvrtích a na sídlištích není možno přirovnávat k tradiční romské komunitě – fungující společenské jednotce, která vznikala dlouholetým přirozeným vývojem. Manipulativní sestěhování nejrůznějších Romů na jedno místo bylo výrazem absolutního nepochopení a neznalosti romské kultury.

Právě v tomto období došlo k největší morální devastaci Romů jako svébytné etnické skupiny. Základem pro chybný postup byla záměrná **klasifikace Romů jako příslušníků sociální, přesněji sociálně – patologické skupiny obyvatel, nikoliv skupiny etnické**, jež má právo na pěstování a rozvoj svých specifík. Specifika kulturní i etnická pak byla považována za nežádoucí projevy retardace.

Asimilační tlak způsobil neodčinitelné škody, v rámci objektivitu je však třeba uvést, že přinesl i **pozitiva**. Ta se týkala zejména důrazu na odstraňování negramotnosti a zvyšování kvalifikovanosti Romů, poskytování Romům dříve běžně nedostupné zdravotní a sociální péče.

Koncem šedesátých let, v době obrodného procesu, dostali Romové u nás poprvé šanci podílet se na řešení otázek s nimi spjatých. V rámci Národní fronty vytvořili romští představitelé vlastní organizaci **Svaz Cikánů-Romů (1969–1973)**, s jejíž pomocí chtěli konstruktivně přispívat k řešení tzv. cikánské otázky ve státě. Činnost svazu byla založena **na principech rovnoprávného a bezkonfliktního soužití majority s romskou menšinou, která se nechce asimilovat, ale naopak deklaruje pozitivní etnická specifika a dále je rozvíjí**. Takový způsob integrace Romů do společnosti však byl pro KSČ, vstupující do fáze normalizace, nepřijatelný. Administrativním zásahem byl svaz v roce 1973 zlikvidován a Romové zase na dlouho ztratili možnost ovlivňovat řešení vlastních problémů.

Od počátku sedmdesátých let byla státem řízená asimilace nahrazena mírnější **konceptí společenské integrace**. Cíl zůstal stejný – zařadit, asimilovat, jen forma jeho realizace již neměla být tak násilná, neboť se navíc ukázala i jako neúspěšná. K vyrovnání s majoritou mělo dojít **cestou materiálních a sociálních výhod** pro „občany cikánského původu“. Dle této koncepce byly Romům přednostně přidělovány byty, získávali zvýšené sociální dávky, speciální účelově vázané příspěvky apod. Ač jsou sociální výhody dodnes uváděny jako příklad romské nevďčnosti, právě tento „ochranářský“ přístup Romy nejvíce **paralyzoval – otupil totiž jejich odvěkou soběstačností a nezávislost**. Skutečné problémy Romů navíc materiální výhody samy o sobě vyřešit nemohly, pouze je zastíraly. Podstatu naznačeného problému dobře vystihuje stará lidová moudrost: **„Chceš-li pomoci potřebnému, nedávej mu ryby, ale nauč ho je chytat.“**

Ve srovnání s minulými desetiletími byla koncepce společenské integrace Romů jistým postupem vpřed. V **omezené míře** mohli Romové pěstovat prvky své kultury, v rámci zájmové činnosti zakládat folklorní soubory apod. Již od sedmdesátých let se objevuje změna přístupu k Romům i v terminologii. Slovo **Cikán** se již píše s velkým písmenem, posléze se užívá spojení **Cikán-Rom**, které alespoň z části bere na vědomí vlastní romské ethnonymum. **Jako svébytná etnická skupina však Romové prakticky nebyli před rokem 1989 uznáni, nadále byli bez dalších souvislostí považováni jen za skupinu sociálně retardovanou, kterou je třeba převychovat dle vzoru majority.**

Skutečné postavení Romů si tehdy u nás uvědomovala jen hrstka inteligence; především ti, kteří s režimem odmítli spolupracovat, a tak jej dále legitimizovat. Signatáři Charty 77 – Václav Havel a dr. Ladislav Hejzlan – vydali dne 13. 12. 1978 prohlášení č. 23, které se věnuje právě romské otázce. Z něho vybíráme: *„Postoj veřejnosti kolísá mezi lhostejností a rasismem. Projevy rasismu a segregacionismu se množí a budou se množit. Cikáni-Romové, kteří jsou nejbezprávnější skupinou obyvatelstva v Československu, ve všeobecných představách k obětem nezákonností nepatří, to je naopak výsadou „slušných lidí“. Bude-li mlčení o těchto věcech pokračovat, může dojít k tragickému paradoxu: Cikáni-Romové splynou v obecném povědomí – povědomí občansky lhostejných konzumentů právě tak jako v povědomí občanů zasazujících se o zákonnost – se společenskými zlořády a nakonec*

je ještě budou represivní orgány, které nesou hlavní vinu na tom, jak dnes Cikáni-Romové v Československu žijí, chránit před lidmi, kteří budou proti týmž orgánům prosazovat zákonnost a humanitu. A stará židovská úloha se dožije reprízy v novém obsazení, reprízy, která už vlastně začala.

... V duchu zásad Charty 77 navrhujeme, aby veškeré dosud utajované informace o Romech byly soustavně uveřejňovány, aby protizákonné zásahy proti Romům a jejich kulturním a organizačním činnostem byly přešetřeny a projednány v souladu s platným právním řádem... Bez pravdivého odhalení závažnosti problému, bez zásadní právní úpravy a bez skutečné účasti Romů samotných na rozhodování o věcech, které se jich týkají, jsou pokusy o řešení otázky romské menšiny u nás iluzorní. Tato otázka už není pouze otázkou menšinovou, ekonomickou nebo sociální, ale čím dál více se stává otázkou svědomí celé společnosti."

Neopominutelnou kapitolou nedávné historie Romů zůstávají také **sterilizace** romských žen za úplatu, prováděné někdy i bez jejich vědomí a souhlasu. Tuto čerstvou kapitolu v historii Romů je však třeba ještě podložit solidním historickým výzkumem.

Doporučená literatura:

Davidová Eva: Cesty Romů. Romano drom 1945–1990. Olomouc 1995.

Ferková, Ilona: Jak přicházeli Romové po válce do Čech. In: Romano džaniben, 1-2/95, s. 89–102.

Gjuričová, Jitka: Na okraji. Romové jako objekt státní politiky. Praha 1999.

Grulich, Tomáš – Haišman Tomáš : Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–58. In: Český lid, r. 73, 1986, č. 2, s. 72–85.

Haišman, Tomáš : Cikáni-Romové v Československu v posledních 43 letech: Hledali jen oni sami sebe?

In: Český lid, r. 76, 1989, č. 1, s. 33–9.

Hübschmannová, Milena: K jazykové situaci Romů v ČSSR. Sociolingvistický pohled. In: Slovo s slovesnost 37, 1976.

Jurová, Anna: Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945. Bratislava 1993.

Lhotka, Petr: Vznik Svazu Cikánů-Romů v ČSR. In: Bulletin Muzea romské kultury, 9/ 2000, s. 43–50.

Nečas, Ctibor: Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech. Olomouc 1997.

Prečan, Vilém: Charta 77. 1977–1989. Od morální k demokratické revoluci. Dokumentace. Bratislava 1990, s. 217–224.

Sommer, Karel: Živelné přesuny osob cikánského původu do ostravského regionu v poválečném období a na počátku 50. let. In: Slezský sborník, r. 95, 1997, č. 3, s. 186–196.

Vítalos, Blažej: Spomienkové rozprávania na likvidácie rómskych osád a bývanie v panelových bytoch.

In: Etnologické rozpravy, r. 8, 2/2001, s. 100–106.

Zákon č.74/1958 o trvalom usídlení v ČSR a jeho smernice. Romano džaniben 4/94, s. 41–51.

13. Po „sametové revoluci“

„Nejsem rasista, ale Romy nemám rád.“

(Všeobecně rozšířený názor.)

Stejně jako koncem 60. let i v závěru let 80. se Romové spontánně připojili k demonstracím proti režimu, neboť věřili, že také pro ně svobodná společnost přinese nové šance. Okamžitě deklarovali své etnoemancipační snahy, jejichž důsledkem byl v prvních letech po převratu vznik většího počtu romských politických stran. Dosud Romové neměli své zástupce v zákonodárných sborech (s výjimkou krátkého období na počátku 70. let). V prvních volbách v roce 1990 bylo zvoleno na zkrácené funkční období (1990–92) celkem 10 romských poslanců do FS, SNR a ČNR.

Později došlo k **zakládání organizací i na jiném než politickém základu**, především vznikala sdružení směřující k uchování a rozvoji romské kultury. Mezi takové patřil **Kulturní svaz občanů romské národnosti** nebo **Svaz romských autorů a spisovatelů**, který začal vydávat původní romskou literární tvorbu. V Praze vznikla **Matice romská – romské křesťanské sdružení, Nadace Dženo na obnovu a rozvoj tradičních romských hodnot** (vydává časopis *Amaro Gendalos*). **Společenství Romů na Moravě** má ústředí v Brně (vydává noviny *Romano hangos*), ale pobočky i na jiných místech Moravy. V Helsinském občanském shromáždění (HCA) se vyčlenila **Romská sekce**, která v Brně vytvořila **Centrum Romů pro východní a střední Evropu**. Ve Valašském Meziříčí pracuje **Demokratická aliance Romů v ČR** (vydává časopis *Kereka*). V západních Čechách působí **Regionální sdružení romských představitelů** (jinak také Grémium).

V roce 1992 byla založena **Nadace dr. Rajka Djuriće**. Jejím cílem je zlepšení životních podmínek Romů v České republice, a to především prostřednictvím kultury a vzdělávání. V roce 1998 nadace otevřela v Kolíně soukromou **Romskou střední školu sociální**; studenti z řad Romů se zde připravují na práci sociálních pracovníků ve vlastních komunitách, státní správě nebo sociálních zařízeních. Od roku 1997 studují Romové i na **Evangelické akademii v Praze**, kde se pro absolventy základních škol každoročně otevírá dvoustupňový dálkový studijní obor – sociální činnost v prostředí etnických minorit. Po prvním stupni jsou studenti kvalifikováni pro výkon funkce romský asistent; druhý stupeň je ukončen maturitní zkouškou, která opravňuje k výkonu funkce romský poradce.

Postupně se vytvořilo množství regionálních občanských romských sdružení, některá se posléze rozpadla, ale vznikla a vznikají stále nová. Svoji činnost zaměřují buď na oblast kultury, vzdělávání nebo sport, častěji všechny tyto aktivity spojují.

Brzy po změně režimu začala vznikat také vlastní **romská média**. Nejprve se objevila periodika: časopis-měsíčník **Lačo lav** (Dobré slovo), později **Amaro lav** (Naše slovo) a konečně **Gendalos** (Zrcadlo), na které navázalo **Amaro gendalos** (Naše zrcadlo). V Brně vycházejí dvoje noviny, od roku 1990 měsíčník **Romano kurko** (Romský týden) a od roku 1999 čtrnáctideník **Romano hangos** (Romský hlas). Ve Valašském Meziříčí vychází od roku 1997 „magazín nejen pro romské děti“ **Kereka** (Kruh).

Romští aktivisté dosáhli založení **redakce romského vysílání na půdě Českého rozhlasu v Praze**, jejíž pořad **O Roma vakeren** (Romové hovoří) stále pokračuje; později byla vytvořena romská redakce i na rozhlasové stanici Regina. V České televizi byl v letech 1991–1999 vysílán

romský **magazín Romale** (Romové!). Od konce roku 1998 a v průběhu roku následujícího Česká televize vysílala v rámci cyklu **Děti okamžiku** původní dvacetiminutové dokumenty o osobnostech (výtvarníci, hudebníci apod.) a kultuře Romů nejen v českých zemích, ale i na Slovensku. V letech 2000–2001 produkovala Česká televize cyklus pořadů **Amare Roma** (Naši Romové), jehož součástí byl mj. i kurz romštiny.

V roce 1991 bylo v Brně založeno **Muzeum romské kultury**, usilující dokumentovat historii a kulturu Romů v její celistvosti. Po letech strávených v provizorních prostorách sídlí od roku 2000 v budově určené jen pro účely muzea; pro veřejnost připravuje stálou expozici, jež by měla představit průřez romskými dějinami i kulturou. V současné době je badatelské veřejnosti přístupná rozrůstající se muzejní knihovna, která se zaměřuje na odbornou romistickou a původní romskou literaturu. Od roku 1992 muzeum pravidelně pořádá přednášky pro širokou veřejnost rámci cyklu: Kdo jsou Romové, práci muzea za uplynulý rok shrnuje ročenka Bulletin Muzea romské kultury. V roce 1992 muzeum uskutečnilo v Brně velkou výstavu: Romové v Československu, od počátku roku 1997 realizuje putovní výstavu děl romských neprofesionálních výtvarníků s názvem *E luma romane jakhenca* – Svět očima Romů, která po prezentaci v České republice s velkým ohlasem putovala delší dobu i po USA a Skandinávii (viz dále s. 75). V roce 1999 muzeum uskutečnilo ve spolupráci s Moravským zemským muzeem další velkou výstavu – Hledání domova – v brněnském paláci Anthropos.

Obr. 25 – Štitová malba na boční zdi budovy Muzea romské kultury v Brně, David Zeman a kol., podzim 2001.

Už od roku 1990 Romové pravidelně pořádají **festivity vlastní kultury**. V rámci festivalů – s názvem **Romfest** (Brno-Líšeň, Strážnice), později na tuto tradici navázala **Romská píseň** (Rožnov pod Radhoštěm) – se setkávají jednou v roce Romové z celé bývalé federace, a to příslušníci různých romských skupin, podskupin i rodů. Tak se festivaly postupně stávají neoficiálními svátky všech našich Romů. Prezentace romské kultury se stále častěji ujímají již i neromské subjekty; od roku 1999 se už každoročně v Praze (květen) koná světový festival romské kultury **Khamoro** (Sluníčko), na kterém představují své hudební a taneční umění především Romové zahraniční. V menším měřítku zařazuje romskou hudbu na své koncerty jiný pražský festival – **Respect** – festival „world music“.

Na **Slovensku** existuje a pracuje také větší počet nejrůznějších romských subjektů. Například v Košicích vzniklo u nás první profesionální romské divadlo **Romathan**, působí zde romská konzervatoř (Střední umělecká škola). V Bratislavě sídlí informační a dokumentační centrum Nadace **InfoRoma**,

v Rožňavě pracuje **Nadace pro ochranu a rozvoj tradičních romských řemesel**, jako součást státních muzeí v **Humenném** a v **Rimavské Sobotě** existují oddělení romské kultury, která se podobně jako brněnské Muzeum romské kultury zaměřují na sběr a dokumentaci v oblasti hmotné i duchovní kultury Romů. Vedle jmenovaných organizací existuje ještě množství jiných, v jejichž rámci Romové usilují o uchování, povznesení i další rozvoj vlastního etnika.

Romské aktivity se však odehrávají stranou zájmu ostatní společnosti, a tak její většina zůstává prozatím o Romech jen nedostatečně informována. Podobně snahy odborníků – romistů, usilujících o popularizaci kultury Romů, někdy ztroskotávají na okraji zájmu veřejnosti laické i odborné. Od roku 1994 vychází kvalitní **Časopis romistických studií *Romano džaniben*** (Romská věda, Vědění o Romech). Zájemci o studium romského jazyka a romských reálií mohou využít možnosti studovat **samostatný obor „romistika“** v rámci Indologického ústavu při Filozofické fakultě UK. Od roku 1991 zde působí největší odbornice na dané téma u nás, ale i v zahraničí uznávaná romistka **PhDr. Milena Hübschmannová, CSc.** Rovněž na Pedagogické fakultě UK mohou studenti od roku 1990 absolvovat přednáškový cyklus z oboru „romistika“ včetně studia romštiny. V Ústí nad Labem existuje při Pedagogické fakultě UJEP **Centrum romistiky** (dříve Ústav pro studium romské kultury). Na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci na Katedře sociologie a andragogiky probíhá už několik let přednáškový semestrální cyklus z romistiky. Ve slovenské Nitře působí na Pedagogické fakultě Univerzity Konstantina filozofa Katedra romské kultury.

Brzy po dosažení svobody dochází ve vzájemném vztahu Romů a ostatní společnosti **k oboustrannému vystřízlivění. Dluhy z dob minulých se přechodem k tržnímu hospodářství rychle projevíly.** Nekvalifikovaní Romové, často absolventi zvláštních škol, se ocitli mezi prvními nezaměstnanými a mnohdy jimi zůstali dodnes. Pochopitelně se Romové v této situaci nacházejí především v důsledku nedostatečného vzdělání, svůj díl viny však nese i skrytý rasismus soukromých zaměstnavatelů, ale také systém sociálních dávek, nedostatečně motivující nezaměstnané ke změně jejich situace.

Nezaměstnanost Romů se dle lokalit pohybuje od 50% až do 95%. Základní otázkou při řešení problému nezaměstnanosti Romů zůstává **vzdělání**. Ačkoliv je snaha o změnu situace ve vzdělávání romských dětí deklarována na nejrůznějších úrovních, přece se zdá být zatím spíše formální. **Naše školství ještě romského žáka a jeho specifika nevzalo dostatečně na vědomí.** Stejně jako žáci ani učitelé dosud nejsou v průběhu přípravy na povolání učitele o romském etniku dostatečně informováni. Následně dochází k tomu, že ve srovnání s průměrným českým žákem poněkud problematické romské dítě není ve škole přijímáno **s pochopením a láskou**, a proto se u něj záhy vytváří k této instituci **negativní vztah**. Bezradnost státních škol a jejich učitelů v přístupu k nikoliv průměrným, a tedy často i „problémovým“ romským žákům se odrazila a dodnes odráží v jejich **přeřazování do zvláštních škol**. Tak se většinou mezi mentálně retardovanými neromskými dětmi ocitají děti romské, jejichž **nedostatečnost spočívá spíše v oblasti sociální**. Největší „chybou“ romských žáků je to, že přicházejí do prvních tříd **nedostatečně připraveni na školní výuku**. Později se projeví zase **nevyhovující domácí podmínky** pro plnění školou zadaných úkolů, stejně jako **absence spolupráce rodičů se školou**. Uvedené nedostatky by měly pomoci eliminovat zejména **„nulté ročníky“** na základních školách (experimentálně se objevují již od roku 1993), případně **speciální třídy**, v nichž bude mít učitel spolu s **romsky hovořícím asistentem** prostor a čas na individuální práci s žákem. **Přeřazování „nepohodlných“ romských žáků do zvláštních škol neskýtá perspektivní řešení složité situace nedostatečně kvalifikovaných, a proto nezaměstnaných Romů.**

Absolventi zvláštních škol si totiž odnášejí do dospělosti handicap v podobě omezených možností výběru budoucího povolání, ale také snížené sebevědomí, jež nepřispívá k jejich pozitivnímu společenskému zařazení.

Pro učitele romských žáků by za dané situace mělo být prioritou **navázat kladný vztah s žákem**, aby měl možnost pocítit, že je ve škole vítán, neboť dříve tomu tak nebývalo. Učitel by měl umět **vysvětlit ostatním žákům příčiny odlišnosti vzhledu a částečně i projevu romských dětí** a neměl by **připustit jejich zesměšňování**. Pro pedagoga, který má skutečný zájem udržet romského žáka ve své třídě a něčemu jej naučit, je neméně důležité **navázat vztah oboustranné důvěry s rodiči žáka** tak, aby i v domácím prostředí mohla být podpořena autorita učitele a školy, a naopak na půdě školy, aby rodiče přenechali učiteli volné pole působnosti ve vztahu k dítěti. Školní neúspěch je počátkem nekvalifikovanosti Romů i jejich deprivace z života v majoritě a jednoznačně je dalším z **kriminogenních faktorů**.

Není však možno pominout jisté kroky, kterými stát, i když opožděně, na vzniklou situaci reaguje. Od roku 1997 přicházejí do škol s vyšším počtem romských dětí stále noví **romští pedagogičtí asistenti** (ve škol. r. 2000/2001 jich bylo 230), kteří pomáhají učitelům při aklimatizaci romského žáka na školní prostředí, zejména prvňáčkům pomáhají překonávat jazykové bariéry, přispívají k navázání pozitivního vztahu mezi školou a rodiči žáka. I v širším měřítku byla ve stejném roce poskytnuta Romům velmi účelná pomoc, a to zřízením funkce **romských poradců** u jednotlivých okresních úřadů. Romští poradci (pokud jsou opravdu vybráni z členů romské komunity) se ukazují jako důležitý a dlouho chybějící článek v řešení problému soužití majority s romskou menšinou. **V roce 1998 vznikla Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity** při Úřadu vlády ČR. Od prosince 2001 se zvětšily pravomoci i možnost působení uvedeného orgánu tím, že se z něj stala již přímo Rada vlády ČR pro záležitosti romské komunity.

Podle četných výzkumů veřejného mínění z poslední doby má u nás značná část obyvatel **negativní vztah k Romům**. Tento postoj však není dán pouze objektivními skutečnostmi, ale také **netolerancí k odlišnostem**, jež je ovlivněna především špatnou informovaností a neznalostí. Sdělovací prostředky léta dluží Romům v prezentaci nezkrasleného obrazu o nich; teprve v poslední době začínají svůj dluh splácet.

K netoleranci přistupuje i další negativní jev – **xenofobie**. Po 40 letech komunistické izolace našeho státu je to jev sice pochopitelný, ale nikoliv omluvitelný.

A konečně, ve vztahu k Romům působí u nás i **rasismus**. Projevuje se zejména u příslušníků neofašistických bojůvek (skinheads apod.). Většina lidí se od rasistů distancuje – výrok v úvodu kapitoly je poměrně frekventovaný u mládeže na vyšších stupních škol. Mladí inteligentní lidé odmítají ztotožnění se skinheady, jejichž prvoplánově rasistické názory jsou jim cizí, ale zároveň se, patrně nevědomky, dopouštějí velké chyby. Uplatňují **princip kolektivní viny**, při kterém jsou všichni Romové zařazeni do jediného celku, z něhož nemají šanci uniknout. Princip kolektivní viny se na Romy aplikuje tím snáze, že se svým zjevem tak výrazně odlišují od ostatní populace. Negativní osobní zkušenost s konkrétní osobou nebo osobami je potom vztažena na celé etnikum. Neberou se v potaz Romové žijící v majoritní společnosti bezkonfliktně, kteří však navíc sami také pohoršeně a možná ještě o něco hůře pohlížejí na špatně se chovající Romy – protože příslušníky vlastního etnika, jež jim dělají ostudu. „Bezproblémoví“ Romové přitom nemají o mnoho větší možnosti působit na své chybující „soukmenovce“, než jakými disponuje stát

a jeho instituce. Situaci můžeme přirovnat ke snaze představitele české inteligence přesvědčit recidivistu téhož etnického původu, aby zanechal své trestné činnosti. Úspěch je sice možný, ale dosti nepravděpodobný. **Pokud totiž člověk sám nedospěje k přesvědčení, že chce na sobě něco změnit, je jakákoliv změna velmi obtížná, ne-li nemožná vůbec.**

Negativní celospolečenské naladění ve vztahu k Romům existuje bohužel na všech vzdělanostních úrovních, nevyhýbá se ani státní správě a samosprávě, kde ve svých důsledcích umožňuje bujení skutečného rasismu. Subjektivní pohled na Romy zastávají i nezávislí soudci, jejichž rozhodování ve prospěch skinheadských útočníků se zejména v nedávno minulých letech stalo projevem určité zaujatosti. Rasistický podtext útoků lze mnohdy stěží soudně prokázat, někdy lze vycítit i malé odhodlání tento motiv hledat.

Obr. 26 – Cikáni raus (Cikáni ven), nápis na stánku PNS, Brno-Zvonařka, 1998.

Pro dnešní dobu je příznačné, že nepřátelský postoj není směřován k jednotlivcům dopouštějícím se zvrženíhodných činů, ale k Romům jako skupině. V takové situaci dochází ke **stigmatizaci** všech, kteří se otevřeně hlásí k romské komunitě. **Romští jedinci dosahující nadprůměrné vzdělanostní i sociální úrovně mají proto tendenci se ke svému etniku nehlásit, aby se nepříjemné celoživotní stigmatizaci vyhnuli. Přitom jako deklarovaní Romové by mohli být pro své etnikum, a tím i pro celou společnost velkým přínosem.**

V mezinárodních souvislostech se však prosazuje i jiný trend. Mezinárodní romská unie – International Romani Union (IRU) na svém posledním zasedání v Praze v červenci 2000 vyhlásila **Deklaraci národa**; Romové celého světa tak vyjádřili své přesvědčení, že tvoří jediný národ, protože sdílí společné tradice, kulturu, původ i jazyk. Zároveň světovou veřejnost ujistili, že

nemají v úmyslu vytvořit vlastní stát. Úmysl spojit pojetí národa s pojetím nově vybudovaného národního státu vedl a stále vede k řadě konfliktů a válek. Takové řešení Romové odmítají i vzhledem k historickým souvislostem, ze kterých vyplývá, že **Romové patří k menšině národů světa, jež nikdy nevyvolaly ani nevedly válku.** (Členy IRU jsou také Romové z České republiky, JUDr. Emil Ščuka byl dokonce na zmíněném zasedání zvolen prezidentem unie). Světová romská unie – World Romani Union (později přejmenovaná na IRU) byla ustavena na 1. světovém kongresu Romů, který se konal v Londýně ve dnech 4.–12. dubna 1971; účastnila se ho i delegace Svazu Cikánů-Romů z Československa. Na paměť onoho významného počínu byl **8. duben vyhlášen Mezinárodním dnem Romů.** K celosvětovým oslavám se Romové z Česka i Slovenska mohli připojit teprve po pádu totality, o to bouřlivěji jej slaví v posledních letech.

Obr. 27 – Poprvé v roce 1999 (11. 9.) se na Sv. Kopečku u Olomouce uskutečnila Romská pouť, které se účastnili Romové z celé republiky i ze Slovenska.

V několika posledních letech se staly aktuální **emigrace** Romů do zahraničí (Velká Británie, Belgie, Kanada, Austrálie i další země), kde se snaží – zpravidla neúspěšně – žádat o azyl jako osoby postižené rasismem. Prvotní snahy některých představitelů naší samosprávy podpořit emigrační trend Romů finančními příspěvky na letenky jsou již překonány. V době, kdy stojí Česká republika před vstupem do EU a musí v řadě oblastí srovnat krok s ostatními členskými státy, je takový přístup k jakékoliv menšině nemístný; naopak se řeší otázka, jak odchod Romů zastavit. Otázka zatím zůstává nevyřešena, protože společnost není zajedno ani v ujasnění příčin jejich odchodu. Názorové spektrum ukazuje tři základní přístupy: jedni tvrdí, že „romský exodus“ souvisí s odvěkou touhou Romů po pohybu z místa na místo, většina se však shoduje na tom, že Romové odcházejí za vidinou ekonomických výhod, jaké nabízejí vyspělejší země. Menšina lidí,

zato většinou profesionálně zapojených do řešení uvedených otázek, nepopírá názor většiny, ale zároveň jej rozšiřuje o další poznatek. Touha po lepších ekonomických i sociálních podmínkách je konstantou, kterou ostatně velmi dobře znají i etnika neromská. Málokdo si přitom uvědomuje, že **ke zlepšení ekonomických a sociálních podmínek neoddělitelně patří také vyloučení diskriminace na trhu práce, skutečná možnost získat adekvátní vzdělání a kvalifikaci, ale také zajištění osobní bezpečnosti.**

Soubor mnoha různých otázek nějakým způsobem spjatých s životem Romů u nás byl a je stále nazýván **romský problém** (za protektorátu se užívalo termínu „cikánský problém“). Používání tohoto slovního spojení však vždy bylo **nevhodné i zavádějící**. Spojuje totiž v sobě dva bloky dosti odlišných otázek, jejichž řešení by mělo probíhat více či méně nezávisle na sobě. První blok tvoří **vztah Romů ke společnosti**. Jedná se o otázky mj. související s historicky determinovanou nízkou vzdělaností a sociální úrovní Romů, ale také s nedůvěrou vůči Neromům. Druhým blokem je **vztah společnosti k Romům**. Spočívá především v narovnání deformovaného vztahu k Romům, který se projevuje uplatňováním principu kolektivní viny a řadou stereotypních náhledů na příslušníky dané etnické skupiny. **Oba bloky mají společný cíl: plné zapojení Romů do společnosti – jako skutečných občanů tohoto státu, kteří plní veškeré povinnosti občana, a mají možnost nejen de iure, ale i de facto využívat i všech práv z tohoto stavu vyplývajících.**

Doporučená literatura:

Balabánová, Helena: Praktické zkušenosti se vzděláváním romských dětí. Praha 1995.

Balabánová Helena: Romské děti v systému českého základního školství a jejich následná profesionální příprava a uplatnění. In: Romové v České republice (1945–1998). Praha 1991, s. 333–351.

Bitušíková, Alexandra: Rómovia v emigrácii: ekonomický turizmus alebo nová šanca?

In: Etnologické rozpravy, r. 8, 2/2001, s. 71–79.

Černý, Václav: Rasismus, jeho základy a vývoj. Olomouc 1995.

Davidová, Eva: Cesty Romů. Romano drom 1945–1990. Olomouc 1995 (zejména s. 205–231).

Davidová, Eva: Romové a česká společnost. Hledání domova, porozumění a vzájemného soužití.

Studie Národohospodářského ústavu Josefa Hlávky 3/2001.

Dubayová, Mária: Chcu či nechcu sa rómske deti učiť? In: Etnologické rozpravy, r. 8, 2/2001, s. 50–55.

Frištenská, Hana – Víšek, Petr: O Romech. Na co jste se chtěli zeptat. Praha 2002.

Gál, Fedor: O jinakosti. Praha 1998.

Gjuričová, Jitka: Na okraji. Romové jako objekt státní politiky. Praha 1999.

Homoláč, Jiří: A ta černá kronika. Brno 1998. (Romové na s. 82–100).

Horváthová, Jana: Jaký je zájem Romů o uchování vlastní kultury? (Muzeo-sociologický průzkum na téma Romové a muzealizace). In: Etnologické rozpravy, r. 8, č. 2/2001, s. 30–49.

Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit. Olomouc 1993.

Konflikt, koření života. Průvodce řešením konfliktů pro učitele středních škol. Praha 1996.

Kusá, Zuzana: Stereotypy obrazov Rómov v slovenskej tlači. In: Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů. Brno 2001, s. 70–84.

Nečas, Ctibor: Historický kalendář. Dějiny českých Romů v datech. Olomouc 1997.

Nečas, Ctibor: Obraz romského etnika v českých všeobecných encyklopediích.

In: Časopis Matice moravské, r. CXIX, č. 1/2000, s. 93–101.

Novotná, Kateřina: Etnické stereotypy a tisková média.

In: Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů. Brno 2001, s. 85–100.

Pekárek, Pavel: Sociální systém romského etnika. In: Sborník příspěvků ze semináře Možnosti a meze sociálního inženýrství v oblasti sociálně-patologických jevů. Praha 1997.

Příbáň, Jiří: Sociální a právní postavení Romů. Sociologické texty II. (aplikovaná sociologie). Katedra sociologie FF UK. Praha 1994, s. 101–108.

Romové v České republice (1945–1998). Socioklub. Praha 1999.

Srb, Vladimír – Andrlé, Alois: Romské obyvatelstvo v České republice podle sčítání lidu 1991.

In: Slezský sborník, r. 92, 1994, č. 3/4, s. 285–296.

Šebková, Hana: Jazyková situace Romů a její vývoj. Praha 1995.

Šotolová, Eva: Vzdělávání Romů. Praha 2000.

Vaculová, S. – Samková, P. – Pavelková, M.: Stereotypy v pojetí výchovy a školy u romských a neromských matek.

In: Etnické stereotypy z pohledu různých vědních oborů. Brno 2001, s. 108–122.

Vargová - Hábovčíková, Bohuslava: Význam přípravy vysokoškolských odborníků pro práci s rómským spoločenstvom pre rozvoj multikulturalizmu. In: Slezský sborník, r. 93, 1995, č. 1–2, s. 169–175.

Zpráva o vývoji české společnosti 1989–98. Academia Praha 1998, (s. 65 a dále).

Žlnayová, Edita: Pojmový svět žáků prvního ročníku základních škol z hlediska romštiny. Praha 1995.

Bibliografie:

Hübschmannová, Milena – Svatáková, Jana – Pfeiferová, Helena: Abstrakta odborné literatury o Cikánech v ČSSR (1955–1972). Praha 1974.

Pellar, Ruben: Bibliografie romistické literatury. Olomouc 1995.

14. Struktura romského společenství u nás

„Cikán jako Cikán, všechno je to jedna sebranka.“

(Všeobecně rozšířený názor.)

V předchozích kapitolách několikrát zaznělo, že **Romové tvoří jediné společenství**, ale dělí se do řady skupin a skupiny dále do podskupin a rodů.

Nejpočetnější zastoupení mezi Romy v České republice mají **Romové slovenští**, kteří **tvoří asi 75–85 %** z celkového počtu Romů u nás (procentuální údaje jsou jen velmi přibližné, orientační). Ti se však mezi sebou dále dělí dle lokality či osady, ze které pocházejí. Ve skupině slovenských Romů dnes už existují propastné rozdíly mezi jednotlivci či jednotlivými nukleárními rodinami, ale i mezi starší a mladší generací. Rozdíly se týkají úrovně sociální, kulturní i vzdělanostní a rozhodují zpravidla o životní úrovni daných jedinců nebo rodin. V rámci této skupiny najdeme životní ztroskotance závislé na alkoholu a drogách spočívající na společenském dně, stejně jako mistry ve svém oboru, spisovatele, učitele, vědce i umělce.

Výraznou komunitu tvoří **Romové olašští s asi 10 %**, kteří se dále dělí na další skupiny, podskupiny a množství rodů. Zatímco jinde v Evropě najdeme rozličné olašské skupiny, u nás se v minulosti zpravidla objevovaly pouze dvě: *Lovárové* – koňští handlíři a *Kalderaši* – výrobci kotlů; v současné době žijí u nás většinou jen potomci někdejších *Lovářů*. I v rámci této komunity však dosud existuje jistá hierarchie podskupin a rodů.

Olašští Romové přicházeli na území Uher, Haliče a posléze i do našich zemí zejména od druhé půle 19. století z rumunské jazykové oblasti (rumunské knížectví Valachie, odtud v dialektu slovenských Romů pojmenováni *vlachike Roma*, Olaši sami si říkají *vlašika Rom*, český přívlastek – olašští vznikl z maďarského „olaskí“). Jedná se o tradičně kočovné Romy,

Obr. 28 – Madona s děťátkem, Ernest Dančo, dřevořezba.

kteří proto byli nejvíce postiženi zákazem kočování v roce 1958, a především jeho realizací v roce následujícím. Stejně jako dříve, i dnes zůstává olašská komunita dosti uzavřená vůči svému okolí, romskému, a tím více neromskému. Na ostatní skupiny Romů pohlíží Olaši s jistým despektem. Uvedený postoj může být pozůstatkem pradávných „kastovních přehrad“ nebo je prostě přirozeným důsledkem existence výrazných meziskupinových rozdílů v rámci romského etnika. V této souvislosti nelze pominout, že Romové, kteří se v minulosti začínali usazovat, se postupně stále více zařazovali mezi obyvatelstvo majoritní; přirozeně pak přebírali některé jeho způsoby, a naopak část

svých ztráceli. Z pohledu kočovných olašských Romů tím ochudili svoje romství – *romipen*. Slovo *Rumungro*, kterým u nás Olaši označují prakticky všechny ostatní – neolašské Romy, je proto logicky provázeno nepřehlédnutelným hanlivým příděchem. Pramení z výše uvedeného, ale i několika dalších rozdílů sociokulturního rázu. (Viz blíže o vzniku slova *Rumungro* na s. 38)

V komunitě olašských Romů se mluví výhradně romsky – používání romštiny je zde otázkou cti. Olaši však užívají jiný dialekt romštiny než třeba slovenští Romové; vzhledem k tomu, že u nás žijí především příslušníci někdejší olašské skupiny *Lovárů* – mluví lovárským dialektem.

Poněkud povýšený postoj těchto Romů vůči příslušníkům ostatních romských skupin pramení mimo jiné i z rozdílu v hodnocení fyzické práce. Vykonávání těžké fyzické práce je pro Olachy znamením neúspěšnosti a nedostatku schopností mentálních. Naopak oceňováno je získávání finančních prostředků činnostmi, které vyžadují více zapojit myšlení, jedná se zpravidla o různé obchodní aktivity. Vedle toho olašští Romové podnikají v oblasti služeb; provozují hostinská i restaurační zařízení, vlastní autobazary apod. Někteří Romové z této skupiny jsou však také neblaze proslulí jako kapsáři ostražitě číhající na svůj lup v rušných částech zalidněných velkoměst. V poslední době se velkým problémem v olašské komunitě stává drogová závislost.

Olašští Romové mají dosud své představitele, které uznávají pro jejich moudrost a autoritu. Ve skupině ale neexistuje inteligence v pojetí majority – to znamená studovaní lidé. Romové z olašských rodů a skupin dosud spíše nedoceňují význam školního vzdělání pro praktický život. Docházka jejich dětí do školy je mnohdy špatná, někdy se stává, že dítě povinnou školní docházku ani nedokončí. Postavení dívek a žen v této komunitě se dosud řídí tradičním modelem, což znamená, že žena se stará výhradně o rodinný krb a děti. Vzhledem k tomu dívky, i pokud jsou nadané a schopné, možnost studovat v podstatě nemají, neboť v určitém věku rodiče upřednostní jejich provdání a počátek manželského a zároveň i rodinného života. Sňatky mezi příslušníky olašských a jiných romských skupin jsou dosud velmi ojedinělé.

Zbývajících **10–15%** představují především **maďarští Romové**; jen nevýznamně se na tomto čísle podílejí zbytky původních **českých Romů** (likvidovaných za války, viz blíže kap. 11, s. 43) a **němečtí Sintové**. U nás žijící *Sintové* mají však jádro své komunity (zpravidla vždy někoho z příbuzných) v Německu.

V důsledku dále probíhajícího začleňování Romů do společnosti i nepřetržitě působícího procesu přirozené asimilace se i v rámci výše naznačených skupin, podskupin a rodů vytvářejí mezi jednotlivci z těchto celků někdy až propastné **rozdíly**. Pokud se nechceme záměrně dopouštět mystifikace, **neměli bychom tedy hovořit o Romech u nás jako o jedolité skupině obyvatel vyznačující se stejnými znaky**.

Doporučená literatura:

Horváthová, Jana: Olaši a Rumungri. In: Romano hangos, 3/2001, s. 7.

Hübschmannová, Milena: Šaj pes dovakeras. Můžeme se domluvit. Olomouc 1993, s. 19.

Hübschmannová, Milena: Co napovídá o romské rodině tradiční seznamovací ceremoniál.

In: Romano džaniben, 1–2/96, s. 19–24.

Lakatošová, Margita: Některé zvyklosti Olašských Romů. In: Romano džaniben, 3/1994. s. 1–13.

Marušiaková, Elena: K problematice cigánskej skupiny. In: Slovenský národopis, r. 33, 1985, s. 694–708.

Stojka, Peter: Soudci a soudy u Olašských Romů. In: Romano džaniben, 1–2/1996, s. 120–128.

Tokár, Radko: Sociálna kultúra valašských Rómov na Slovensku. In: Etnologické rozpravy, r. 8, 2/ 2001, s. 107–114.

15. Galerie osobností

*„Cikánky obklopené houfem dětí jsou zase těhotné. Spočítejte si, kolik cikánů budeme hostit za pár let, když **každá rodinka čítá kolem šesti většinou dementních potomků. Pobírají přídavky, sociální dávky, invalidní důchody – všechno z daní těch, kteří pracují...**“*

(Dopis Jany H. z Plzně, Magazín Dnes č. 38, 22. 9. 1994, s. 22.)

Mezi početným a leckdy velmi rozdílným romským etnikem dnes v celosvětovém měřítku nacházíme řadu osobností, které působí již prakticky ve všech oborech lidské činnosti. V minulosti byli Romové ceněni spíše jen jako **hudebníci**.

Na území sousedního Slovenska žilo v 18. století dokonce několik výrazných hudebních osobností. **Michal Barna** se stal hudebníkem na dvoře kardinála Imricha Čákyho v Ilišovcích na Spiši. **Panna Cinková** (1711–1772) ze slovenského Gemeru se proslavila jako primáška. Na počest legendární hudebnice byl v jejím rodišti postaven památník a od roku 1970 zde každý sudý rok probíhají hudební slavnosti. Ze Slovenska pocházel i **Ján Biháry** (1764–1827), jenž pro své umění, prezentované hlavně na šlechtických dvorech ve Vídni a Budapešti, dostal přezdívku Uherský Orfeus. Z dalších byl velmi populární **Jožko Piťo** (1800–1886). V souvislosti s virtuózní interpretací slovenských lidových písní mu je dokonce připisován podíl na probouzení národního uvědomění Slováků v dobách násilné maďarizace. Vynikajícím primášem byl i jeho žák **Pavol Čonka** (1841–1913). **František Šarközy** (1820–1897) získal věhlas jako hlavní vojenský kapelník všech císařských hudebníků v Uhrách. **František Horváth** (1855–1939) v roce 1885 zvítězil v Pešti v soutěži 15 nejlepších primášů, získal titul „král primášů“, v následujícím roce reprezentoval Uhry na světové výstavě v Paříži, v roce 1889 účinkoval na slavnostech otevření Eiffelovy věže. Z Paříže odešel do Londýna na pozvání britského krále Eduarda VI. Jako skladatel a textař

Obr. 30 – Bratři Jan a Ivan Hriskovi.

populárních písní si v meziválečném období získal velkou oblibu **Jožko Pihík** (1890–1956). Vynikajícím cimbalistou byl **Ján Gašpar Hrisko** (1921–1980) z Očové, jinak řadu let sólista Brněnského rozhlasového orchestru lidových nástrojů. Jeho dva synové v Brně dále rozvíjejí rodovou tradici – vedou a účinkují v cimbálové kapele, která nese rodové jméno (viz obr. č. 30). Ze Zvolenské Slatiny pochází houslový virtuos **Rinaldo Oláh** (1929), který působil dlouhá léta jako vedoucí SĽUK-u. Na tomto místě ho vystřídal další významný hudebník **Ján Berky-Mrenica** (nar. 1939).

Na moravském Horňácku působil primáš **Jožka Kubík** (1907–1978), jehož hudební projev měl pro lidovou hudbu Slovácka obrovský význam. Díky síle jeho osobnosti pronikly do sedlácké muziky prvky romské tradiční hudby a splynuly s ní v jediný neopakovatelný celek. Busta Jožky Kubíka s houslemi je umístěna v areálu zámeckého parku ve Strážnici (od r. 1981), který každoročně hostí Mezinárodní folklorní festival; jiná Kubíkova busta se nachází v obci Kuželov u Větrného mlýna (od r. 1984), kde se vždy v červenci odehrává slavnostní zakončení Horňáckých slavností. Obě busty jsou dílem akademického sochaře Zdeňka Němečka. Jožka Kubík je možná jediný Rom na světě, jehož jméno nese vesmírné těleso – v březnu 2001 byla podle něj pojmenována planetka č. 17611 (obíhá na dráze mezi Marsem a Jupiterem) – objevená v roce 1995 českobudějovickými hvězdáři z observatoře na Kletci.

Původně rodák z východního Slovenska **Jožka Giňa** (1928–1997) se usadil v Opavě. Stal se proslulým primášem a hráčem na violu, jeho mistrovství dodnes můžeme obdivovat v mnoha nahrávkách Českého rozhlasu. V rodinné tradici pokračuje v Opavě i nadále cimbálová kapela Giňovců.

Ze současných romských hudebníků připomeňme **Antonína Gondolána** (nar. 1942), který byl členem doprovodné kapely Karla Gotta. Nyní vystupuje s rodinnou jazzově orientovanou kapelou, v níž nelze přehlédnout osobitý a profesionální zpěv **Věry Gondolánové**.

Josef Fečo (nar. 1940) vytvořil v roce 1967 kytarovou skupinu Roma Štar, a položil tak základy k hudebnímu stylu, který byl později označen jako rom pop. Zpěvačkou všeobecně oblíbené hudební skupiny byla jeho sestra **Anna Fečová**. Josef Fečo také sám komponuje, napsal původní romskou operu Geňa a Béla; pro neratovický Kroužek her a nápadů aneb *Čhavorikani luma* (Dětský svět) složil hudbu k muzikálu Zloděj a jeho svět aneb 16 krutých pravd (premiéra v Divadle v Dlouhé, Praha 1997). Hudebního aranžmá se ujal jeho vnuk, Josef Fečo mladší (nar. 1978), absolvent Jazzové konzervatoře Jaroslava Ježka (obor kontrabas, basová kytara).

Z hudebních skupin se v 70. letech výrazněji prosadila rodinná kapela brněnských **Bagárovců**; později její členové působili jako profesionální hráči v předních pražských hotelích (Panorama, Fórum, Ambassador, Intercontinental). Po rozpadu kapely začal sólově vystupovat **Gejza Horváth** (nar. 1948) – v doprovodu kytary zpívá buď romské lidové písně ve vlastní autorské úpravě, nebo skládá písně nové (viz text písně *Miro dad* – vnitřní strana zadního přebalu knihy). V Brně působí cimbálová kapela dalšího uznávaného primáše – **Eugena Horvátha** (nar. 1940).

Romského původu byl také virtuózní hráč na violoncello **František Tanenberger** z Bučovice (nar. 1924), který působil mimo jiné jako koncertní mistr v ND Bratislavě a od roku 1955 byl členem Slovenského kvarteta. Ze známé hudebnické rodiny pochází **Pavel Oračko** (nar. 1972); po absolvování konzervatoře studoval hru na housle na brněnské JAMU (u prof. Bohumila Smejkal) a ihned po studiích získal angažmá ve Státní filharmonii Brno. Talentovaný klavírista, absolvent hudební konzervatoře v Bratislavě, **Richard Rikkoň** (nar. 1974) pokračuje nyní ve studiu hry na klavír v Paříži.

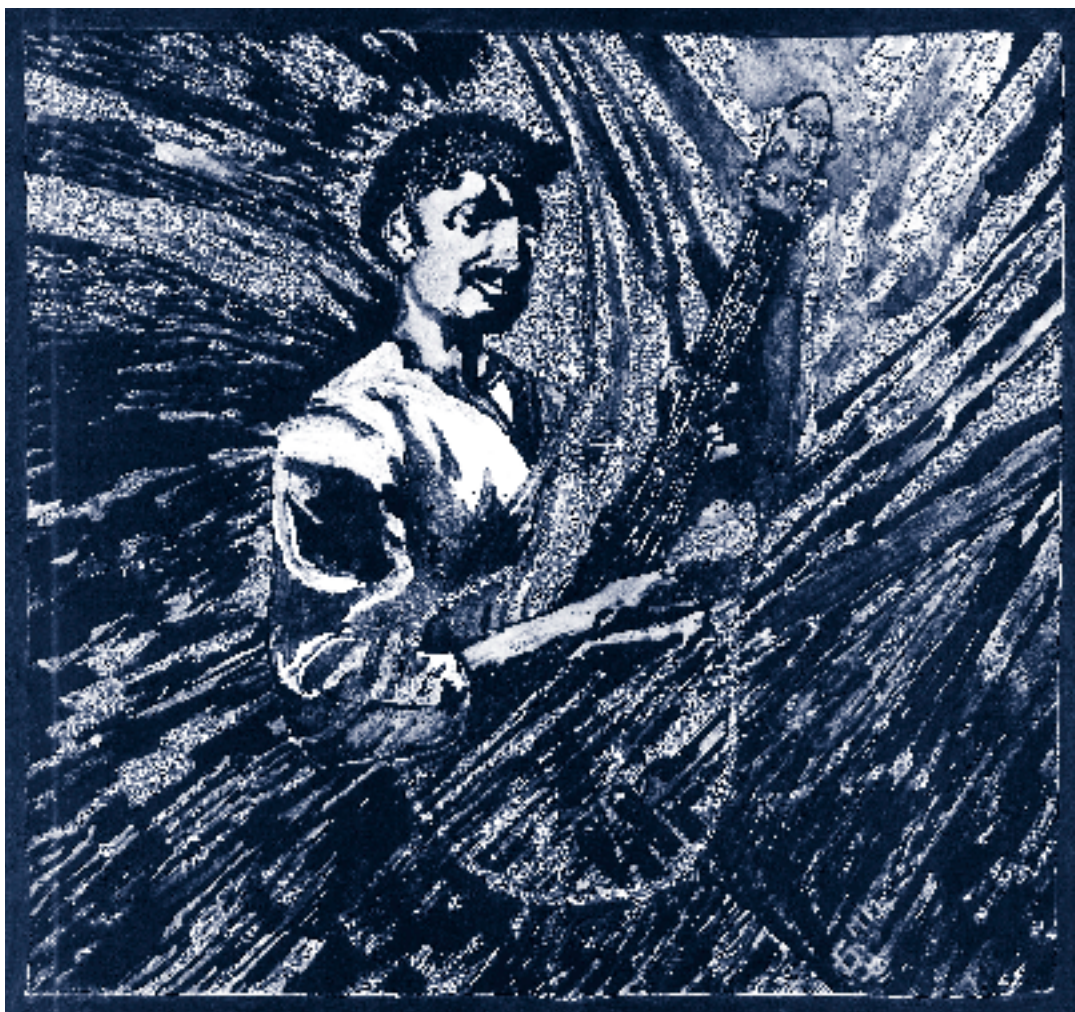
V současné době u nás působí celá řada romských kapel různých hudebních žánrů a stylů, ale vzhledem k panující nedobré atmosféře v česko-romských vztazích se o nich téměř neví. Do médií, a tedy i k neromským posluchačům, se dostane jen minimum z nich. Mezi takové patří např. svitavská skupina **Točkolotoč**, která se v 80. letech stala vítězem prestižního folkového festivalu Porta; na svém kontě má již několik samostatných alb. Posluchače z řad Romů i Neromů má skupina **Romano Rat** (Romská krev), v jejímž čele stojí **Ida Kelarová** a **Dezider Dužda**. Velký ohlas u nás i v zahraničí zaznamenala zpěvačka romských lidových písní v rompopovém podání **Věra Bílá** (nar. 1954) z Rokycan. Vystupuje v doprovodu skupiny **Kale** (Černí). Hráč na housle a zpěvák **Vojtěch Lavička** (nar. 1973) je vůdčí osobností populární pražské česko-romské kapely **Álom**, vede také výhradně romskou skupinu **Bench Band**. Obě kapely vycházejí ve svých skladbách z romského folkloru.

Již v sedmdesátých letech 20. stol. vzniklo osobité hudební spojení karlínských přátel – známého nekonformního pražského písničkáře Vlasty Třešňáka a romské jazzově orientované rodinné kapely Kormanů pod vedením **Milana Korman** (mj. oba signatáři Charty 77). Postupně dorůstající členové této hudební rodiny posilují původní jádro skupiny, která dnes úspěšně vystupuje pod názvem **Korman & Korman**. Houslista **Jiří Korman** (nar. 1960) se věnuje skladatelské činnosti i v oblasti filmové hudby; jako přítel Bohumila Hrabala měl tu čest zahrát spisovateli na jeho poslední cestě.

Bariéru předsudků se v současné době daří úspěšně nabourávat brněnské osmičlenné hudební skupině – **Gulo čar** (Sladká tráva), hrající pod vedením baskytaristy **Vladimíra Dirdy** (nar. 1967). Všichni její členové mají za sebou již bohatou muzikantskou minulost, a přestože pocházejí z tradičních hudebnických rodů, hrají zejména jazz, funky a soul. Jejich debutové album *Pačas* (Věříme) hudební kritici zařadili mezi nejlepší nahrávky roku 2000. Do povědomí širší veřejnosti začínají pomalu pronikat i další hudební uskupení a interpreti, u nichž teprve čas prověří, zda se jedná o výrazné hudební osobnosti. Velmi slibně si vede originální folkrocková zpěvačka a kytaristka **Katka Šarközi** z Prahy (debutové album: *Naklání se čas*, 2000), ale např. i brněnská skupina **Melody and rhythm harmony**, která vznikla na základech předchozí oblíbené Funky Night pod stejným vedením – **Ladislava Čonky** (nar. 1983).

Ze zahraničních hudebníků je třeba připomenout zejména Roma ze skupiny francouzských *Manušů* **Django Reinhardta** (1910–1953), jazzového kytaristu a skladatele, který vytvořil autorskou dvojici se Stefanem Grappellim. Byl prvním evropským hudebníkem, jenž zanechal jazzové historii svou stopu. Způsobem hry Django Reinhardta byl zpočátku silně ovlivněn kytarista **Bireli Lagrene** (nar. 1966), z rodiny Sintů pohybující se na francouzsko-německém pomezí. Velmi brzy si však vytvořil svůj vlastní styl a dnes je považován za jednoho z nejlepších jazzových kytaristů na světě.

V Maďarsku působí velmi populární **Stočlenná cikánská kapela Budapešť**, interpretující jak hudbu romskou, tak díla světových hudebních velikánů. Naproti tomu dva světoznámé folklorní soubory olašských Romů z Maďarska **Kalyi Jag** (Černý oheň) a **Ando Drom** (Na cestě) prezentují výhradně původní romskou hudební tradici. Naopak hudbu, která si vede úspěšně na žebříčcích hitparád moderní hudby, produkuje světoznámá rodinná kapela z Francie – **Gipsy Kings**. Ve svých skladbách využívá i populárních rytmů španělského flamenca, na jehož vzniku se velmi významně podíleli právě Romové, respektive Gitanos (jejich hudbě se zpočátku neříkalo flamenco, tímto výrazem byli původně označováni sami španělští Romové. Stejně významně jako Romové se na vzniku flamenca podíleli i Andalusané, kteří byli ovlivněni arabskou hudební

Obr. 31 – Bluesman, Ján Berky, kombinovaná technika.

tradicí). Vynikajícím interpretem flamencového hudebního stylu je kytarista – španělský Rom – **Paco de Lucia** (vl. jménem Francisco Sánchez Gómez, nar. 1947). Mistrem flamencové kytary byl i „plnokrevný andaluský Cikán“ **Carlos Montoya**; nahrál přes 30 alb, koncertoval po celém světě, ale proslavil se zejména v USA, kde prožil většinu svého profesionálního života. V současném Španělsku se dle znalců Romové podílejí až 80% na hudební produkci ve stylu flamenco.

Pohybové nadání Romů se uplatňuje již tradičně v **tanci**. **Joaquín Cortés** (nar. 1969), Rom z jihošpanělské Cordoby, patří k světově nejpopulárnějším tanečnickům flamenca. Popularitu získává i díky účinkování na filmovém plátně (např. hlavní role ve španělském filmu *Cikán*, 2000). Díky mistrné prezentaci tance jménem flamenco se proslavilo i několik dalších španělských Gitanů. (Hudební a taneční styl flamenco, ale i realie a mystiku ze života španělských Gitanů přináší např. trojice hudebně-tanečních filmů režiséra Carlose Saury: *Krvavá svatba* 1981, *Carmen* 1983, *Čarodějná láska*).

Také v České republice Romové projevují pohybové nadání. Vedle řady vynikajících, ale veřejnosti blíže neznámých tanečnicků amatérských folklorních souborů, se začínají mezi mladými

Romy objevovat i první tanečníci profesionální. **Zdeněk Horváth** (1976) z Bruntálu vystudoval tanec na ostravské konzervatoři a od roku 1998 je členem baletního souboru Národního divadla v Praze. **Michal Šaray** (1979) se naopak orientuje na tanec moderní, v roce 1996 se stal vicemistrem ČR v diskotancích. Od roku 1999 vede v Brně taneční formaci M-Dance-Club, která v roce 2001 vyhrála konkurz agentury ITV a s ním i titul mediální objev roku.

Mezi Romy je několik skutečných **hereckých osobností**. Romům totiž často nechybí právě herecké nadání. V kočovných divadelních společnostech měli Romové své zastoupení, jezdili s loutkovým divadlem. S romskou tradicí bylo spjata pouliční předvádění tance a hudby nebo tanečních kreačí se zvířaty. Tyto hudebnické, artistické, herecké a kejklířské výstupy v sobě spojovaly prvky syntetického divadla. Archivní doklady potvrzují, že Romové postupně pronikli i do rodiny zakladatele českého loutkářství Matěje Kopeckého (1775–1847), Romové patří do akrobaticky proslulé rodiny **Berouskových**. V době první Československé republiky vlastnily romské rodiny několik menších cirkusů a také dnes řada světových cirkusů zaměstnává romské artistry, krotitele zvěře apod.

Z holywoodských herců byl Romem **Yul Brynner** (1915–1985, vl. jménem Taidje Kahn) známý např. díky ztvárnění postavy Chrise v klasickém westernu Sedm statečných; Romkou byla i holywoodská hvězda **Ava Gardnerová** (1922–1990), která se proslavila filmy Zabijáci, Nahá Maja. /Jen pro zajímavost: světoznámý komik **Charlie Chaplin** (1889–1977) sice nebyl Romem v pravém smyslu slova, zato se nikdy netajil se svojí romskou babičkou./

Už v roce 1931 vzniklo v Moskvě profesionální romské divadlo **Romen**. Jeho herci se proslavili účinkováním ve světově úspěšném filmu sovětské produkce – Cikáni jdou do nebe, který vznikl na motivy povídky Maxima Gorkého Makar Čudra. Na Slovensku v Košicích působí od roku 1992 profesionální romské divadlo **Romathan**. Obě posledně jmenované instituce provozují divadlo syntetické, v němž dle romské tradice spojují mluvené slovo s hudbou a tancem. Naproti tomu v Německu nyní působí spíše na činohru orientovaný romský divadelní soubor **Pralipe**. Soubor vznikl ještě v Makedonii, odkud po vypuknutí války v někdejší Jugoslávii jeho členové emigrovali. Divadlo Pralipe má ve svém repertoáru především původní hry inspirované aktuálními otázkami minulosti i současnosti romského etnika.

Mezi Romy najdeme i filmové **režiséry**. Je to např. ve Francii žijící světově proslulý režisér romsko-alžírského původu **Tony Gatlif** (nar. 1948, filmy: Princové, Lačho drom, Gadžo dilo), který se ve své tvorbě rád věnuje tematice Romů. Na Slovensku působí filmový a televizní režisér i scénárista **Josef Banyák** (nar. 1958, dokument: Deti ne-vinné, adaptace romských pohádek O strige apod.).

Mezi Romy jsou dnes velmi úspěšní **sportovci**. Svoji mrštnost a dynamičnost dobře uplatňují v boxu. Ke starší generaci boxerů patří **Arnošt Ikri** (nar. 1934), který byl v letech 1956–60 členem reprezentačního družstva československých boxerů. Reprezentantem naší republiky v tomto sportovním odvětví byl i **Štefan Cirok** (ŠKP Bratislava). **Štefan Sarközy-Amigo** (nar. 1944) byl juniorským mistrem Československa, nyní vede v Bratislavě boxerský oddíl a působí jako mezinárodní rozhodčí. Někdejší boxer-representant **Stanislav Tišer** dnes trénuje mladé adepty tohoto sportu na pražském Žižkově. **Tibor Rafael** (nar. 1970), reprezentant ČR, v letech 1993–94 byl vyhlášen nejlepším boxerem České republiky. Slovensko v roce 1996 na Olympiádě v Atlantě reprezentoval **Peter Baláž**. **Ján Balog** (nar. 1969) nejprve závodil za Lokomotivu Košice

Obr. 32 – Dana Gažiová, absolutní vítězka mezinárodního gymnastického závodu o Pohár košického vládního programu, Košice 1982, tehdy nejúspěšnější sportovní gymnastka ČSSR.

reprezentant ČR, též účastník OH v Atlantě a mnohonásobný držitel titulu mistr ČR. Ze současných boxerských nadějí klubu možno jmenovat **Ivana Dunku** (nar. 1986), který třikrát po sobě získal titul mistr ČR v boxu v soutěži kadetů a v roce 2001 skončil 5. na mistrovství Evropy v Liverpoolu.

V kulturistice získal titul mistra ČSSR v letech 1984 a 1985 **Anton Šaray** (nar. 1959), **Adam Cibula** (nar. 1956) dokonce v letech 1993–94 získal pro slovenskou kulturistiku titul mistra Evropy. **Adam Csupori** se stal v roce 1997 mistrem Slovenské republiky ve vzpírání (silový trojboj).

Romové jsou také vynikající fotbalisté: **Ján Stojka** (nar. 1967) hrál v letech 1988–95 v první lize za Inter Bratislava, hrál v zápasech o Pohár UEFA. **Eugen Bari** (nar. 1971) hrál od roku 1994 v prvoligovém mužstvu DAC Dunajská Streda.

Ve sportovní gymnastice dosáhla vynikajících výsledků **Dana Gažiová** (nar. 1968) z Brna, která patřila v letech 1979–1984 do československého reprezentačního družstva (viz obr. č. 32). Významné ocenění pro ČSSR získala v roce 1981 v korejském Pchjongjangu v závodu Družba olympijských nadějí, kde se stala absolutní vítězkou. Zvítězila dokonce i nad vyhlášenými sovětskými gymnastkami; vítězství bylo o to významnější, že ČSSR obdržela zlatou medaili v tomto

a po přestěhování do Čech za klub Praga Praha. V roce 1986 se v uvedené disciplíně stal mistrem Československa. Nyní v Praze vede boxerský klub Palaestra, kde mají děti možnost trénovat i zdarma. **Rudolf Didy** (nar. 1979) získal pro Slovensko v roce 1997 na mistrovství Evropy juniorů bronzovou medaili.

Bratři **Josef Baier** (nar. 1950) a **Ladislav Gaži** (nar. 1949) se sice poněkud zpronevěřili rodinné hudební tradici, ale zato dosáhli nebývalého úspěchu ve sportu. V Brně založili Box club – Direkt a **Box club – Gaži Brno**. Prvně jmenovaný klub se zaměřuje především na romské děti, kterým nabízí příležitost smysluplně trávit volný čas – na trénincích. Případné boxerské talenty potom přecházejí k bratrovi do druhého klubu, který se díky vynikajícím výsledkům stal jedním ze čtyř vrcholových boxerských center v ČR; v roce 2001 bylo brněnské centrum vyhodnoceno dokonce jako nejlepší. Sám prezident jmenovaného boxerského klubu Ladislav Gaži přiznává, že na věhlas brněnského klubu mají nemalou zásluhu právě romští boxeři. **Ludovít Plachetka** (nar. 1971) se stal mistrem ČR v boxu v roce 1993, byl to také náš úspěšný reprezentant na OH v Atlantě v roce 1996. Vynikajícím boxerem je **Pavel Polakovič** (nar. 1974), dlouholetý

významném závodě znovu po dlouhých 14 letech. Gažiová byla považována za naději československé gymnastiky pro nadcházející OH v Los Angeles (1984), kterých se však nakonec zúčastnit nemohla stejně jako celá výprava československých sportovců.

Romové dnes nechybějí ani mezi sportovci se zdravotním postižením. Jmenujme za všechny alespoň reprezentantku ve stolním tenisu **Vieru Kašparovou** (nar. 1982) ze Slovenska. V roce 1999 zvítězila na mistrovství Evropy v soutěži jednotlivců; na paralympijských hrách v australském Sydney v roce 2000 vybojovala stříbrnou medaili.

Romové se uplatňují i v různých **vědních oborech**. Ve vědách **exaktních**, například jako inženýři: **ing Karel Holomek** (nar. 1937, mj. v letech 1952–53 člen československého juniorského reprezentačního družstva sportovních gymnastů), ale třeba také jako lékaři. Teprve nedávno a vlastně náhodou se v pramenech zjistilo, že v 18. století ve španělském městě Teba byl lékařem Rom – **José Matildo López**. Poté naše vědomosti o romských lékařích pro dlouhé období chybějí a navazují až ve století 20. Prvním známým romským lékařem u nás byl rodák ze slovenské romské osady u Klenovce, okr. Rimavská Sobota, **MUDr. Ján Cibula** (nar. 1932), který po roce 1968 emigroval do Švýcarska. Nejprve v Ženevě a nyní v Bernu provozuje už řadu let svoji soukromou lékařskou praxi. V roce 1978 byl zvolen prezidentem Mezinárodní romské unie (IRU); za jeho působení byla unie přijata do sekce mimovládních organizací v OSN. Ženskou lékařkou je Cibulova sestra **MUDr. Adéla Cibulová**, která žije na Slovensku. Jako chirurg působí v brněnském Centru kardiovaskulární a transplantační chirurgie **MUDr. Vladimír Horváth** (nar. 1970). Několik romských studentů se na dráhu lékaře teprve připravuje.

Obr. 33 – Romští studenti středních a vysokých škol z ČR sdružení v o.s. Athinganoi si připomněli něco z tradic svých předků a aspoň na několik letních dní okusili kočování, Kladruby, 2000.

Stejně tak se uplatňují Romové i ve vědách **humanitních**, např. jako právníci: **JUDr. Tomáš Holomek** (1911–1988) ze Svatobořic u Kyjova se stal již v době první Československé republiky prvním romským vysokoškolačkem u nás; dnes má právnické vzdělání řada dalších Romů. Připomeňme za všechny jen zakladatele a dlouholetého předsedu Romské občanské iniciativy **JUDr. Emila Ščku** (nar. 1957), od roku 2000 prezidenta IRU. Talentovaná absolventka práv **Mgr. Anna Červeňáková** v současné době získává zkušenosti pro svoji práci na stáži u Evropského parlamentu ve Štrasburku. V kanceláři ombudsmana v Brně pracuje právnička **Mgr. Zuzana Gáborová** (nar. 1975). V oblasti sociologie se pohyboval **Doc. RSDr. Miroslav Holomek, CSc.** (1925–1989), mimo jiné v letech 1969–73 předseda Svazu Cikánů-Romů v ČSR.

Povoláním učitel byl již brzy po roce 1945 rodák z romské osady u Oslavan u Brna **Antonín Daniel**. Učiteli se posléze stali **František Bandy**, **Marie Čonková-Čadecká** (nar. 1946). Na Slovensku např. **PhDr. František Godla** (nar. 1946), který je středoškolským profesorem, ředitelem a pedagogem Střední umělecké školy v Košicích je **PaeDr. Gejza Adam** (nar. 1951).

Vzdělání lidé se začínají objevovat již i v komunitě olašských Romů. Vzhledem k dosud platnému tradičnímu rozdělení rolí v olašské rodině je vyšší vzdělání obdivuhodné zejména u žen. **Margita Lakatošová** (nar. 1970) po absolvování gymnázia a Sociálně-právní akademie pokračuje ve studiu pedagogiky na Filozofické fakultě UK v Praze. **Helena Rafaelová** (nar. 1977) z Plzně po absolvování prvního ročníku plzeňské univerzity navázala na studium sociálně kulturní antropologie v USA; ve Washingtonu D.C. na prestižní Johns Hopkins University studuje původní obor v kombinaci s psychologií. Cesta obou těchto dívek ke vzdělání byla mimořádně trnitá, i proto patrně zůstává u nás jejich vzor v podstatě nenásledován.

Mezi Romy se stále častěji objevují i žurnalisté. **Mgr. Jarmila Balážová** z Brna (nar. 1972) pracuje jako dramaturgyně a moderátorka České televize i televize Nova, je šéfredaktorkou časopisu *Amaro gendalos*. Hlasatelkou v ČT se stala v roce 1998 **Iveta Kováčová**, která je mj. také skvělou zpěvačkou vokálního tria Triny. Jako redaktori zpravodajství ČT působí **Ondřej Giňa ml.** a **Richard Samko**. Redaktorkou časopisu *Mladý svět* je **Mgr. Judita Traubová** (nar. 1968) z Tábora. Romskou relaci – *O Roma vakeren* v Českém rozhlase vede **Anna Poláková**, romské vysílání na stanici Regina zase básník **Emil Cina** (nar. 1947). V Českém rozhlase na stanici Radiožurnál pracuje jako redaktor **Jan Mišurec** (nar. 1973). Na Slovensku působí schopná žurnalistka **Mgr. Anna Koptová** (nar. 1953), jejíž pracovní záběr již dávno přesáhl obor žurnalistiku, což platí i o **Agnes Horváthové** (nar. 1957) a mnoha dalších.

Prvním romským historikem u nás byl rodák ze západoslovenského Šaštína, prom. historik **Bartoloměj Daniel** (1924–2001), zakladatel a pracovník Muzea romské kultury v Brně. Podobně přispěla k založení muzea i autorka této publikace, jinak historička a muzeoložka **PhDr. Jana Horváthová** (nar. 1967). Dokumentaci vlastní kultury se věnují i Romové na Slovensku. První pracovníci Oddělení romské kultury v Gemersko-malohontském muzeu v Rimavské Sobotě byla **Mgr. Alena Horváthová** (nar. 1961), nyní ředitelka Informačního a poradenského centra Romů a Klubu romských žen tamtéž. Oddělení romské kultury funguje i při Vihorlatském muzeu v Humenném, kde romisticky orientované sbírkové fondy spravuje **Mgr. Miroslav Cina**, stejně jako Alena Horváthová absolventka katedry romské kultury na nitranské univerzitě.

Psychologii vystudovala brněnská rodačka **Mgr. Monika Horáková-Mihaličková** (nar. 1973), první výkonná místopředsedkyně Meziresortní komise pro záležitosti romské komunity vlády ČR, posléze poslankyně Parlamentu ČR. Romským studentům středních a vysokých škol z celé

republiky umožnila setkávání, výměnu názorů i zkušeností na půdě občanského sdružení Athinganoi (viz obr. č. 33). Na Slovensku působí psycholožka **PhDr. Klára Orgovánová** (nar. 1956), předsedkyně Nadace InfoRoma a Nadace pro romské dítě; v roce 2001 byla jmenována zmocněnkyní vlády SR pro řešení problémů romské menšiny.

Ze zahraničních romských vědců humanitních oborů připomeňme sociologa, básníka a aktivního politika pocházejícího z bývalé Jugoslávie **PhDr. Rajko Djuriće** (nar. 1947), který nyní žije v Berlíně (1990–2000 prezident IRU). V Ruské akademii věd bádá na poli historických a etnologických věd **prof. Naděžda Demeterová**, v etnologii publikuje také **dr. Andrej Mirga** z Polska. Profesorský titul získal lingvista a historik **prof. Ian Hancock-le Redžosko** (nar. 1942) z Texaské univerzity v Austinu, vynikajícím lingvistou je **PhDr. Christo Kjučukov** (nar. 1962) z Bulharska nebo **Lev Čerenkov** z Ruska. V oblasti dějin umění se pohybuje olašská Romka a kunsthistorička **Ágnes Darócsi** z Maďarska. K romským osobnostem světového významu patří sociolog **dr. Nicolae Gheorghe** z Rumunska. V současné době pracuje v OBSE ve Varšavě. **Romani Rose** ze skupiny německých *Sintů* je zakladatelem a vůdčí osobností Dokumentačního a informačního centra v německém Heidelbergu, které se orientuje na genocidu Sintů a Romů v době druhé světové války. Centrum disponuje velmi zajímavou a světově ojedinělou expozicí. **Dr. Santino Spinelli** je hudební teoretik i aktivní hudebník, ale především představitel italských Romů. Od roku 1994 pořádá ve středoitalském městě Lancianu **mezinárodní uměleckou soutěž AMICO ROM**, v níž jsou posuzována díla s romskou tematikou nejrozličnějších uměleckých oborů od autorů z celého světa.

Zejména od druhé poloviny 20. století, kdy bylo Romům umožněno chodit do školy, a zbavit se tak negramotnosti, začínají se mezi nimi objevovat také první spisovatelé, píšící jednak romsky, jednak jazyky majoritních společností, v nichž žijí. U nás je to především: **Tera Fabiánová** (nar. 1930), **Vojtěch Fabián** (nar. 1949), **PhDr. Vlado Oláh** (nar. 1947), **Jan Horváth** (nar. 1959), **Margita Reiznerová** (nar. 1945), **Helena Demeterová** (nar. 1940), **Ilona Ferková** (nar. 1956), **Andrej Giňa** (nar. 1936), dříve jmenovaný **Emil Cina** (nar. 1947) se věnuje zejména tvorbě pro děti, **František Demeter** (nar. 1948, činný i výtvarně). Tvorba uvedených autorů již byla zveřejněna, na rozdíl od řady začínajících tvůrců, kteří na knižní vydání své tvorby teprve čekají. Na Slovensku žije a tvoří první romská spisovatelka (první z území bývalého Československa) i autorka původních divadelních her **Elena Lacková** (nar. 1921), **PhDr. Dezider Banga** (nar. 1939) nebo **József Ravasz** (nar. 1949) a mnoho dalších.

Ze světových autorů není možno pominout romskou poetku z Polska **Bronislawu Wajspapuszu** (1908–1987), která je básníčkou světového významu. Ve Francii žil a tvořil spisovatel **Matéo Maximoff** (1917–1999). Jeho první dílo Sudičky bylo přeloženo do 14 světových jazyků. Ve Švédsku žila **Katarina Taikonová** (1932–1995), autorka literatury pro děti. Její knihy jsou populární po celé Skandinávii; kniha *Katici*, ty to zvládneš vyšla i v češtině (1999). **Filomena Franz** (nar. 1922) z německých *Sintů* píše především romsky; za svoji činnost obdržela v roce 1995 Spolkový kříž za zásluhy, nejvyšší občanské vyznamenání, jaké vláda SRN uděluje. Také v žilách kolumbijského autora románové ságy *Sto roků samoty* **Gabriela García Márqueze** (nar. 1928) koluje romská krev; v roce 1982 získal Nobelovou cenu za literaturu.

Vrozenou vnímavost a citovost Romové naši i zahraniční uplatňují zejména ve **výtvarném umění**. U nás k nejznámějším tvůrcům patří **Rudolf Dzurko** (nar. 1941), který pracuje originální technikou lepení barvené skleněné drtě na skleněný podklad. Vedle toho je autorem

soch z pískovce a ze dřeva (viz obr. č. 29). V české výtvarné obci patří k uznávaným naivním výtvarníkům.

Další romští výtvarníci – samoukové se v poslední době dostávají do povědomí veřejnosti zejména díky putovní výstavě Muzea romské kultury *E luma romane jakhenca – Svět očima Romů*. Mezi autory na výstavě prezentovaných prací jsou řezbáři, kreslíři i malíři. Dřevo je materiál v přírodě lehce dostupný, proto jej Romové tradičně opracovávali, původně jen pro zhotovení užitkových předmětů (nádobí apod.); nyní na rodinných základech vyrůstají lidoví řezbáři – umělci. Autorem rozsáhlé kolekce dřevorezby je **Dezider Fertö** (1921–1996) z Gemerské Vsi, jehož celoživotní dílo je umístěno ve sbírkách Muzea romské kultury (viz obr. č. 3, 37).

Obr. 34 – Většina výtvarníků z řad Romů vytváří svá díla bez odborného vzdělání. Nejsou-li přímo nezaměstnaní, pak pracují nejčastěji v dělnických profesích. Dušan Oláh z Detvy: přes den lakýrník, ve chvílích volna ilustrátor a malíř.

Ernest Dančo (nar. 1935) žije v Benátkách nad Jizerou a vytváří zejména polychromované figury inspirované náboženskou tematikou (viz obr. č. 28). **Ján Bartoš-Biskup** (nar. 1953) je rázovitý dřevorezbař ze Zvolena (viz obr. č. 24). Ve Zvolenské Slatině žije a tvoří nejen ze dřeva **Ivan Berky** (nar. 1970); je mj. autorem městského znaku na místní radnici. **Jaroslav Cicko** (nar. 1939) z Horné Štubně se svými sovkami ze dřeva či kamene postupně přesouvá z pozice lidové amatérské tvorby k tvorbě profesionální.

Z kreslířů a malířů připomeňme výtvarný talent amatérů-samouků z Detvy, mezi něž patří **Ján Oláh-Širo** (nar. 1959), mj. autor ilustrací ke karetní hře, **Dušan Oláh** (nar. 1960, viz ilustrace pod mottem knihy, obr. č. 9, 10, 34). **Ján Berky** (nar. 1951, viz obr. č. 31) nachází inspiraci pro své práce zejména v aktuálních problémech současných Romů, naopak **Tibor Oláh** (nar. 1952), nyní žijící v Rožňavě, nachází zálibení spíše ve ztvárnění krajiny.

Z dalších autorů-samouků stojí za pozornost **Július Lakatoš** (nar. 1938) ze Selice. V pravém slova smyslu lidovým tvůrcem byl **Aladár Kurej** (1926–2001) z Humenného. **Tibor Červeňák** (nar. 1977) z Hranic na Moravě je autorem často rozměrných olejů především s tematikou figurální. Výstava prezentuje i kresbu **Františka Demetera** (nar. 1948), který však již v roce 1996 emigroval do Belgie. Trvale se zde usadil a pravidelně pořádá výstavy svých výtvarných prací. Malíř **Pavel Kroka** (nar. 1961), jinak romský poradce Městské části Praha 7, měl samostatnou výstavu obrazů v roce 2000 v Českém muzeu výtvarných umění v Praze. Skladatel **Jiří Korman**, inspirován jeho díly, vytvořil 13 hudebních variací zachycených na CD *Čhajori romaňi/Cikánská dívenko* (Nadace Díla pro národ, Praha 2000.)

Tvorbu romských žen prezentují olejomalby **Marty Váľkové** (nar. 1956). Vedle práce romské poradkyně v Ústí nad Orlicí se ve volných chvílích věnuje výtvarné tvorbě, kterou studovala na Střední škole umělecko-průmyslové v Uherském Hradišti. Výstavu doplňují vyšívané obrazy neškolené **Markéty Šestákové** (nar. 1952) z Českých Budějovic.

Z romské tradice vychází práce s dalším přírodním materiálem – hlinou. Součástí putovní výstavy jsou totiž i hliněné plastiky nevidomé sochařky z Brna **Boženy Příkrylové** (nar. 1978). Příkrylová je autorkou bronzové pamětní desky obětím protektorátního cikánského tábora v Hodoníně, která byla v roce 1998 umístěna na hřbitovní zdi v Černovicích, o. Blansko (viz obr. č. 23). Pro Baziliku Navštívení Panny Marie, která se nachází na známém poutním místě – na Sv. Kopečku u Olomouce – zhotovila sochu Madony z pálené hlíny (1999). Na Slovensku, v městě známém výrobou keramiky – Modře, působila jako profesionální keramička **Viola Petrášová-Stojková** (1962–1996). Invence a umělecké nadání Petrášové se měly možnost projevit i navzdory jejímu předčasnému skonu v řadě samostatných keramických objektů.

Na Slovensku žije a tvoří jeden z mála romských profesionálních výtvarníků **Alexander Bohó** (nar. 1947). Je autorem řady grafik i olejomalb v duchu výtvarného směru – konceptualismu. Restaurátor nástěnné malby **David Zeman** (nar. 1973) je autorem sgrafit na motivy dřevorytů Josefa Váchala ve stejnojmenné ulici v historické části města Litomyšle, je spoluautorem štítové malby na boční zdi budovy Muzea romské kultury v Brně (viz obr. č. 25). Práci restaurátorské se věnuje také **Eduard Oláh** (nar. 1955), ovšem coby sochař-kameník. V roce 1997 vytvořil památník romským obětím války pro lesní hřbitov u objektu protektorátního cikánského tábora v Hodoníně u Kunštátu. (Památník romských obětí obdobného tábora v Čechách – v Letech u Písku – je dílem neromského autora, akademického sochaře Zdeňka Hůly, odhalen v roce 1995.)

Obr. 35 – Alojz Šarkózy s mříží vlastní výroby, Dunajská Lužná 1998.

Ze zahraničních romských výtvarníků jen namátkou uvedme **Karla Stojku** (nar. 1931) z Vídně, jehož plátna čerpají náměty v autorových hrůzných zážitcích z koncentračního tábora v Osvětimi. Je možno zmínit i díla řady romských malířů z Maďarska. Po souborné prezentaci jejich děl v rámci putovní výstavy realizované již dříve zmíněnou **Ágnesou Darócsi**, se jim podařilo prolomit bariéru předsudků a jejich tvorba vešla v obecnou známost. Některým z nich se dokonce podařilo získat akademické vzdělání a stát se profesionálními výtvarníky. Za hranicemi Maďarska jsou známí především dva: **István Szentandrás** a **Tamás Péli** (nar. 1948).

Ve Švédsku žije **Rosa Taikonová** (nar. 1926, sestra spisovatelky Katariny Taikonové, viz s. 74) – uznávaná výtvarnice-šperkařka. Při navrhování i výrobě originálních stříbrných šperků vychází z rodové tradice – je totiž ze skupiny *Kalderašů*, kteří se v minulosti věnovali nejen výrobě kotlů, ale zhotovovali třeba také ozdobné stříbrné knoflíky či kování na „vajdovské“ hole.

Tradice romského kovářství se stala základem pro tvorbu dnešních romských **uměleckých kovářů**. Snad jejich největší koncentrace je v oblasti západního Slovenska; romské umělecké kováře nalezneme mj. v Bratislavě-Podunajských Biskupicích, Zohoru nebo v Dunajské Lužné. V poslední jmenované obci funguje hned několik rodinných firem, např. **Rigovci – Rigokov** (viz obr. č. 36), **Šarközi**, ale i **Šarközy** (viz obr. č. 35), které nejen exportují své práce do zahraničí a do exkluzivních obchodů s bytovými doplňky i nábytkem, ale podílí se také na restaurování kovových objektů v historických částech Bratislavy (např. brána prezidentského paláce) nebo Vídně. Romští umělečtí kováři reprezentovali naši zemi v roce 1967 na mezinárodní výstavě EXPO v kanadském Montrealu. Za kovovou plastikou kozorožce si z výstavy odvezli dokonce významné ocenění. Je příznačné, že právě na této prestižní výstavě byl skutečný původ autorů zamlčen a díla byla vydávána za slovenskou lidovou tvorbu.

Obr. 36 – Firma Rigokov: Kovová plastika koně – symbol firmy, Dunajská Lužná 1998.

Dokladem postupné integrace Romů do společnosti může být fakt, že zejména v poslední době pronikají zástupci tohoto etnika i do **církve**. Představitelé církve bývali vděčným námětem romských anekdot; dnes se situace začíná měnit. Od roku 1997 mají Romové již svého prvního blahoslaveného, kterým se stal **Ceferino Jiménez Malla zvaný el Pelé** (1863–1936), jenž v době občanské války ve Španělsku neváhal riskovat svůj život pro záchranu kněze. Za tento statečný čin byl popraven. Prvním romským římsko-katolickým knězem na Slovensku se stal **Eugen Fejcz** (nar. 1961), který působí ve farnosti v Družstevnej pri Hornádě. V Radošovicích je romským kaplanem **Jozef Markovič**. Pastorační činnosti mezi Romy v Bardejově se věnuje řádová sestra **Atanázia** (vl. jménem Mgr. Mária Holubová, nar. 1952). V jihočeském Větřní, nedaleko Českého Krumlova, působí vysvěcený romský duchovní – jáhen **Vojtěch Vágai** (nar. 1959).

Nejen romští duchovní, ale i ostatní Romové z celého světa se každoročně 24. května setkávají v jihofrancouzském přístavním městečku **Les-Saintes-Maries-de-la-Mer** na křesťanské pouti, při níž je do moře vynášena a oslavována socha patronky Romů – svatá Kalí Sára.

Tato kapitola nepodává vyčerpávající přehled o romských osobnostech nejen v zahraničí, ale zdaleka ani u nás. Cílem bylo poskytnout pouze ukázkou, umožnit náhled do současného stavu. Přesto zůstává smutnou skutečností, že **někteří z mediálně známých, dokonce slavných lidí s romským původem uvedení svého jména v souvislosti s Romy odmítají. A to je dokladem nejen jejich etnického uvědomění, identity, ale bohužel také momentálního stavu společnosti, v níž příslušnost k Romům znamená přitěžující okolnost.**

Doporučená literatura:

Balvín, Jaroslav: Romské osobnosti ve fotografii. Ústí nad Labem 1999.

Brindzák, Eugen ml.: Starý rómský muzikant. Phuro lavutaris. Trenčín 2000.

Davidová, Eva: Cesty Romů. Romano drom 1945–1990. Olomouc 1995.

Davidová, Eva: Kdo je Tony Gatlif. In: Romano džaniben, 1–2/1998, s. 123–130.

Drenko, Jozef: Rómska primáška Panna Cinková. In: Neznámi Rómovia, Bratislava 1992, s. 117–123.

Hlôšková, Hana: Na svetoznámej cigánskej/rómskej púti alebo s jeřábkovcami tentoráz v Saintes Maries de la Mer.
In: Etnologické rozpravy, r. 8, 2/2001, s. 172–176.

Horváthová, Agnes: Minulosť a súčasnosť kováčstva v Dunajskej Lužnej. In: Romano džaniben, 1–2/1999, s. 12–16.

Horváthová, Jana: Takový normálny doktor (rozhovor s MUDr. Vladimírom Horváthem).

In: Romové v České Republice (1945–1998). Praha 1999, s. 318–326.

Horváthová, Jana: Romské výtvarnictví v zemích bývalého Československa.

In: Romano džaniben, 4/2000 (1. část) s. 81–89, 1/2001 (2. část), s. 124–129.

Lichardus, Jozef: O cigánských kováčoch z Košarísk. In: Umění a řemesla, 1969.

Majerčiak, Vladimír: Legendárny primáš Jožko Piňo. In: Neznámi Rómovia, Bratislava 1992, s. 127–138.

Mann, Arne: Romský dějepis. Praha 2001.

Mann, Arne: Majstri ohňa a železa – rómski umeleckí kováči.

In: Slovensko, magazín Matice Slovenskej a Nadácie MS. Martin, 1966, č. 4, s. 28–30.

Manuš, Erika, Dzurko, Rudolf: Dzurko. Praha 1995.

Manuš, Erika: Jdeme dlouhou cestou. Příběhy Romů a Neromů v proměnách času. Praha 1998.

Manuš Erika: Peklo, nebe, ráj. Bít nebo být. Vyprávění nejen cikánská. Praha 2001.

Muzeum romské kultury: E luma Romane jakhenca – Svět očima Romů.

Katalog k výstavě romských neprofesionálních výtvarníků. Praha 1998.

Portréty. O Yanko le Redžosko – prof. Dr. Ian Hancock. In: Romano džaniben, 3/1996, s. 50–61.

Riboldi, Don Mário: Blahoslavený Rom, Zefferino Jiménez Malla. Miláno 1993 (slovensky).

Romane bare manuša (Karty romských osobností). Praha 1995.

A jedno zamyšlení navíc

„Stojí nám to vůbec za to?!“

Zopakujme si krátce, co už víme. Romové žijí v Evropě víc než sedm století a postupně se rozšířili do všech jejích koutů. Hranice států vnímali jen v souvislosti s formálními odlišnostmi v podstatě shodných restriktivních protiromských opatření, kterých se jim v té které zemi dostalo. V dobách celoevropského vyhánění Romů se jejich komunity přísně uzavřely před okolním světem, staly se jejich jediným útočištěm a zároveň obrannou jednotkou. Romové žili svým vlastním životem, jehož součástí bývalo i bezskrupulózní parazitování na všech, kteří do komunity nepatřili – tedy hlavně na příslušnících majority. Jenže začlenit se do již hotových ekonomických struktur evropských zemí bylo velmi obtížné. Většinová společnost zase naopak brala Romy na vědomí jen jako exotické cizince nebo notorické podvodníky, před kterými je třeba dobře uzamykat svá obydlí. Tak se stalo, že majorita a Romové, ač žijící od raného středověku ve stejném prostoru, vlastně **nikdy nežili spolu, ale jen vedle sebe**.

Zákonem o potulných Cikánech z roku 1927 měla prvorepubliková legislativa poskytnout vlastní společnosti ochranu před Romy, nikoliv řešit jejich situaci. Přes rozličné překážky již o něco dříve usilovali někteří obzvláště osvícení jedinci z řad Romů zanechat leckdy únavného kočování a okusit něco z výtobytků civilizace, jaké pozorovali mimo romský svět. Jen vytrvalým se podařilo vklínit mezi Neromy přímo do jejich obcí, takoví pak měli šanci dohnat a sladit krok s příslušníky majority; mohli například poprvé začít chodit do školy.

Důsledná realizace nacistických rasistických teorií způsobila, že z původních českých Romů přežili jen jednotlivci, kteří následně ve své většině cíleně splynuli s českou společností. Po válce jejich místo „zaujali“ převážně Romové z romských osad na slovenském venkově a dnes tvoří většinu romské populace u nás.

Paradoxně teprve socialistická společnost poprvé formálně zrovnoprávnila Romy s ostatními občany. Romové již neměli zakázaný přístup do žádné oblasti, mohli žít vedle bílých, dokonce všem nezletilým nastala povinnost chodit do školy. Romové teď mají být programově nedílnou součástí společnosti, zatímco v předchozích dobách stáli buď zcela mimo, nebo jen na okraji. **Poprvé dochází k bližším kontaktům** a prvním poznatkům ze vzájemného soužití. Zrovnoprávnění Romů bylo pro naplnění ideje socialistického rovnostářství nutné, ale přineslo velké a snad i netušené problémy. Najednou se projevil ten obrovský rozdíl mezi romskou menšinou a ostatní společností, který vznikl a prohluboval se odděleným vývojem Romů, třebaže žijících v bezprostřední blízkosti většinové společnosti. **Dle měřítek majority Romové vykazují zpoždění; z velké části je historicky determinováno:** příchod z kulturně odlišného Orientu, poté život v izolaci, který na dlouho znemožňoval plné zapojení do okolní společnosti, stejně jako staletí, po která Romové nepoznali její vzdělávací systém. **Malí Romové vstupující do života z náručí svých rodičů tedy logicky nemohou mít stejné startovní podmínky jako poslední potomci všech těch mnoha předchozích neromských generací, které ve škole nechyběly.**

Romové měli být do budování socialismu zapojeni nikoliv jako svébytné etnikum, ale jako řadoví Češi a Slováci. Byl to jednoznačně úkol nadmíru těžký a zdánlivě vůbec nerealizovatelný. I proto byl patrně zvolen tak násilný způsob jeho řešení – „zlomení přes koleno“ v podobě státem řízené asimilace. Výsledek už známe: povinné usazení, cílené odnárodňování, ztráta vlastních hodnot, pocity méněcennosti, morální vakuum, cesta hmotných výhod provázená

ztrátou soběstačnosti a závěr – demoralizace. Několik desítek let trvajících útok na duchovnou podstatu romského společenství byl efektivnější než staletí snah o jeho vytěsnění nebo i fyzickou likvidaci – **romské komunity byly rozloženy zevnitř**.

A dnes? I přes naznačenou mizérii, ještě mnoho pozitivního v romském etniku zůstalo a mohlo by být vzkříšeno. Veřejnost však dává najevo v lepším případě svůj nezájem. Častěji slyšíme: „*Chtějí-li Cikáni žít lépe, ať konečně se sebou něco dělají sami!*“ Jen málokdo si uvědomuje, jak **je tento požadavek nereálný**, nehledě k tomu, že do nedůstojného stavu se Romové nedostali jen vlastní vinou. Nad posledním je možno mávnout rukou, nikoliv však nad tím, že **historické zpoždění Romové sami – bez podané pomocné ruky – nikdy nedohoní**. Stovky let, po která se vzdělávali způsobem nesrovnatelným s majoritním školským systémem, jsou počátkem dnešní neúspěšnosti romských žáků v klasické české škole. Je známo, že české školství nejen ve vztahu k Romům, ale obecně je orientováno ne zcela ideálně – encyklopedicky a akademicky, pochopitelně tak v důsledku skýtá největší šanci na úspěch dětem ze vzdělanějšího prostředí... Špatný začátek zakládá na další problémy, které už všichni známe. Únik z bludného kruhu je v uvědomělé pomoci na potřebných místech, jako je právě školství. Taky lidská práva, protože bez jejich naplňování Romové nikdy nebudou skutečnými občany tohoto státu. Je jasné, že faktická integrace Romů do naší společnosti bude náročná i nákladná. Někdo potom může položit otázku: „**A stojí nám to vůbec za to?!**“ *Mají Romové pro naši společnost nějaký pozitivní význam?* (Nehledme na to, že otázka je vlastně zbytečná, protože z hlediska mezinárodního by naší republice případné vytěsnění Romů nebylo umožněno ani prominuto. Avšak pro dobrý pocit, že se snažíme o něco, co není jen nutné, ale zároveň i přínosné, bude vhodné si na otázku odpovědět). Na toto téma různé naše i světové osobnosti uvedly už řadu podnětných myšlenek, které je možno po jistém čase jen zopakovat, protože jejich platnost se nemění.

V souvislosti s emigrací Romů do zahraničí už v roce 1997 publicista **Jiří Peňáz** v Respektu hodnotil hrozící romský exodus takto: „*Pro koho je však hypotetický romský exodus větší ztrátou? Pro bílé Čechy, kteří během padesáti let zůstali sami v prostoru, kde se národy po staletí prolínaly, nebo pro odcházející Romové, kteří se sami nazývají ‚dětmi větru‘, putujícími stovky let prostorem Eurasie? Zmizením jednoho etnika – ať jakkoli ‚problémového‘ – se česká netolerance zabetonuje, křupanství posílí, život zchudne. V Německu existuje jedno populární heslo: Cizinci, nenechávejte nás tady samotné! Naši Cikáni však navíc nejsou cizinci. Homogenita je totiž svojí podstatou příbuzná s totalitou, obě usilují o smazání rozdílů, o glajchšaltaci a parkovou úpravu. Moderní společnost, která je naopak založena na heterogenitě, tedy co největší rozdílnosti, se svými minoritami obohacuje. Není to vždy jednoduché, ale stojí to za to. Privilegia patří menšinám, majorita žádné ohledy nepotřebuje. Je českým neštěstím, že takové samozřejmé konstatování zde zní bezmála jako provokace.*“

Vlastní postřeh předložím i já. Pocházím totiž ze smíšené rodiny – jsem zároveň Romkou i Češkou, proto mi bylo umožněno ne vždy obvyklé srovnávání. Ti nevzdělaní a vysmívání Romové mají v rámci své jinakosti mimo jiné poněkud snížený práh citové vnímavosti. Někdy působí až dětinsky, jak mají „pláč i smích v jednom uzlíčku“, jindy se zase dokážou vcítit do druhého tak, jak už to dneska není zcela běžné. Znáte ten pocit, když přijдете k někomu domů bez ohlášení a on se „pro forma“ zeptá, dáte-li si něco? A vy, i když vám v břiše kručí, nechcete obtěžovat, ze slušnosti odmítneme a maximálně dojde na obligátní kávu. U mnohých Romů však dodnes platí stará zásada „Host do domu Bůh do domu“; čím prostší Romové, tím více platí. Právě takový vás nestaví před dilema: distinguishing odmítnout, nebo se s chutí

najít. Bez ptaní donesou, co dům dá. Znam ze svého okolí i několik případů, kdy se Romové ujali ještě níže společensky řazených bezdomovců a za menší výpomoc jim dají najít, v zimě poskytnou přístřeší. Návyky z dob, kdy jedinou hodnotou bylo přežít, kdy jeden Rom byl odkázán na druhého a platila zásada vzájemné solidarity nebo pomoci slabším vůbec. Ostatně staré romské přísloví říká: „Rom prožil mnoho těžkostí, proto má soucit s každým.“

Je známé, že Romové neplánují, a vzhledem k tomu je obtížné se s nimi na čemkoli předem závazně domluvit. Na druhou stranu dokážou žít plně přítomností, užít si ji a vychutnat, i když jim zrovna štěstí nebo osud není nakloněn. V létě zpravidla nejezdí na drahé dovolené, místo toho jen tak v hloučcích postávají nebo vysedají před svými domy, pokuřují, klábosí, zpívají nebo i hlučí, vyhřívají se na slunci, nikam nespěchají a je jim dobře. Někdo může učinit závěr: „*Nedostatek motivace k ušlechtlejším cílům, primitivní život.*“ Což ale bude svět šťastnější, bude-li plný neurotických workholiků? A potom, ona absolutní oproštěnost od honby za leckdy nesmyslnými cíli a ambicemi se neprojevuje jen auru charismatické nezávislosti, ale také v láskyplném a odevzdaném vztahu k dětem. Mnohé české ambiciózní ženy kmitají mezi kariérou a vlastní rodinou, děti přesouvají od jedné „hlídací paní“ k druhé, a to jistě k pohodě dětí nepřispívá. Naproti tomu romská matka nebo babička vydrží leckdy v bohorovném klidu a s trpělivostí krajkářky batolit se celý den spolu s dítětem jen jemu k ruce a nemá pocit, že jí zatím něco uniká. Namítnete možná: „**A co děti odložené v dětských domovech, romští narkomani a kriminálníci...**“ Jenže já nemluvím o těch zpustlých, kteří už zapomněli, co znamená slovo *romipen* a k čemu je zavazuje. **Nemluvím ani o darebácích, které je třeba posuzovat bez rozdílu etnika**, já mluvím o Romech a některých jejich sociokulturních specifických rysech. Ty nespočívají ve vybydlených domech ani v jejich oběžných, bezzubých a neupravených obyvatelích.

Jinými slovy mě při tom každodenním srovnávání obou přístupů k realitě nepřipadá, že by Romové byli lepší nebo horší, ale stále zřetelněji dospívám k závěru, že **Romové jsou jako chybějící kámen do mozaiky**; že podle přírodních zákonitostí v našem světě být musí, asi tak jako závaží na miskách vah.

Německý spisovatel **Günter Grass** v rámci řeči věnované památce tří v Německu zavražděných tureckých žen řekl v roce 1992 v mnichovském komorním divadle na adresu Romů: „*Mají v sobě zarážející krásu, která nás činí ošklivými samy před sebou. Jejich pouhá existence zpochybňuje naše hodnoty. Potřebujeme je. Mohli by nám pomoci alespoň trochu pohnout našim zkonstatěným pořádkem. Mohli bychom se od nich naučit, jak bezvýznamné jsou naše hranice, protože oni žádné neznají. Jsou doma všude v Evropě; třeba právě oni jsou těmi, za něž se skálopevně pokládáme my – totiž rozenými Evropany.*“

Stejně jako známý francouzský antropolog a etnolog Claude Lévi-Strauss, ani já neuznávám termín primitivní národy. Romy počítám k národům donedávna přírodním. Jejich přebývání v permanentním kontaktu se surovou i něžnou přírodou, ale i neustálý boj o holou existenci v lidské společnosti, zformovaly žebříček hodnot, na jehož prvním místě je ochrana života a všeho živého vůbec. Možná právě takové zjednodušení a pořádek v základních hodnotách dnešnímu světu chybí. Uvedený fakt postihla v jednom lektorském posudku v roce 1997 i známá odbornice na romistiku **Milena Hübschmannová**, když odmítla pojmy nižší a vyšší stupeň civilizace, jež jsou v souvislosti s Romy a evropskou kulturou poměrně frekventované. Jej vysvětlení: „...osobně tyto pojmy považuji za zcestné, protože chtě nechtě implikují 'civilizační' nadřazenost těch, kteří čím dále tím zoufaleji hledají východisko ze své 'vyšší' civilizace a podvědomě (či vědomě) se obracejí k těm 'nižším' s nadějí, že jejich neodcizenost a rudimentální schopnost komunikovat s vesmírem je zbaví civilizačních stresů.“

Ani v celosvětovém měřítku nejsou Romové zanedbatelným prvkem; národ, který prolíná zeměmi bez politických omezení, dnes čítá jen v Evropě přes osm milionů lidí. Je to kultura, o jejíž existenci ví celý svět, což jistě nelze říci o kulturách všech evropských národů. O tom svědčí i řada ojedinělých výtvarných, hudebních nebo literárních děl, které inspiroval právě romský živel. Je zde ovšem i další rozměr, který jsem zmínila už na konci 1. kapitoly – křivka vývoje etnika či národa. Romové, pokud jim bude dáno přežít i do dalších věků, jsou podle mě nyní na pomyslném úpatí své cesty dějinami. Vždyť teprve v posledních letech se objevila první generace romské inteligence, která má možnost zapojit se do tvorby hodnot jak na poli vědeckém, tak i uměleckém. Zvýšená emocionálnost, schopnost imaginace a možná i staletí strádání jsou v Romech hluboce uloženy. Podle odborníků jsou romské děti obzvláště umělecky disponované, a to nejen po stránce hudební, ale třeba také výtvarné, což se projevuje tehdy, jsou-li dobře vedeny. (V posledním desetiletí u nás dali o sobě poprvé vědět neškolení romští výtvarníci.) V romských dětech a celém etniku dřímá dosud nevyužitý mozkový i emocionální potenciál, ohromná nevyužitá energie. Možná právě ona představuje hrozící „nebezpečí“ v podobě konkurence pro mnohdy postmoderně unavené a neustálým technickým pokrokem i postupující civilizací „zušlechťované“ národy.

Dané téma nahlíží **Fedor Gál** v MF Dnes v roce 2001 ze zcela praktického zorného úhlu: „*Naši xenofobní spoluobčané si budou muset zvyknout, že bude přibývat migrantů, že populace, které jsou teď předmětem averze, jsou vitálnější než současná majoritní, že jich bude pořád víc. Že Evropa vymírá, a nemá-li vymřít, musí nasát desítky milionů migrantů. Lidé, kteří si na to nezvyknou – Bůh s nimi. Budou žít v prostředí, ve kterém se nebudou cítit dobře, budou plni vzteku a nenávisti. Národně čistý stát je totální nesmysl. V Evropě příštích třiceti let dojde k masivním migračním vlnám. Ve jménu našeho přežití. To si málokdo uvědomuje. Neužijeme své důchodce například.*“

Nakonec se s vámi podělím o něco hezkého – o úryvek z prózy **Bohumila Hrabala** *Cikánská rapsodie*, kterou napsal v Kersku v září 1991: „*Jednu dovolenou jsem strávil se svojí ženou Pipsí a Mařenkou a Honzíkem Smetanou na Slovensku, v Bobotech ve Vrátnej doline. Večer jsme jednou náhodou zašli do jizby, kde cikánská kapela hrála k poslechu a tanci... Avšak, když hosté a tanečníci odešli, Honzík Smetana přistoupil k cikánské kapele a řekl... Přátelé, když jsem jako student byl v Tatrách, hráli mi cikáni písničky svých dědů, nezapomněli jste na ně? A primáš, starý cikán... Á, panie velkomožný, nezapomenuli, ale nikdo tuná už tie staré improvizácie nechce... A Honzík Smetana řekl: Tady máte a zahrajte, jen pro sebe a pro nás... A cikáni se na sebe podívali, starý první houslista začal hrát... druhé housle jej doprovodily, pak i cimbál... a nakoniec basa ukostřila tu cikánskou rapsodii i blues... a najednou jsme se hudbou vrátili nazpátek do cikánských pravých nebes, někam do cikánského dávnověku... byla tu Rhapsody in blue... hudba obalovaného tónu... byl to jakýsi rozhovor dvou houslí, cimbálu a basy před Bohem... Cikáni zvažněli a jizba se stala kaplí sboru zasvěcených blažených, kteří hovoří hudbou... A seděli jsme a byli jsme zasaženi bleskem vyššího poznání... Když hudebníci, sami dojatí, skončili ten dialog, to hledání nástrojů, Honza Smetana vstal, objal skromné hudebníky a řekl... Vždyť tohle je i Béla Bartók, to co umíte má ve své operetě Franz Lehár... jste mými hosty, protože my jsme vámi poctěni... A primáš se hořce usmál... My bychom taky tak hráli hostům, ale dneska nikdo už o tu pravou hudbu nestojí... A tak jen my tou improvizovanou hudbou jsme uslyšeli, kterak cikáni bez pasu a výjezdni doložky strunnými nástroji stoupali až k samým hvězdám, bylo nám jako by před chvílí touto jizbou prošel světlý Kristus a zanechal za sebou vůni zázraku...“*

Seznam vyobrazení

Přední strana přebalu: Rodina, Arnoltice 1974; foto Jindřich Štreit, ze sbírek Muzea romské kultury (dále jen MRK).

Pod mottem: Mizející kultura, Dušan Oláh, kresba černou propiskou; ze sbírek MRK.

Kapitola 1. Původ Romů

Poznáte, kdo je kdo?

Č. 1. Obyvatelé vesnice v indickém Rádžasthánu, 1998; foto Le Bloch, ze sbírek MRK.

Č. 2. Obyvatelé romské osady v Muránské Dlhé Lúce, 1999; foto Jana Horváthová, ze sbírek MRK.

Kapitola 2. Odchod z pravlasti

Č. 3. Putování, Dezider Fertő, dřevorezba; foto Milan Hofer, ze sbírek MRK.

Kapitola 4. Vývoj vztahů mezi Romy a Evropany

Č. 4. Romská matka s dítětem na rytině Heinricha Weigla z roku 1577; převzato z knihy: Romové – O Roma. Tradice a současnost. Brno 1999.

Kapitola 5. Doba vyhánění a pronásledování

Č. 5. Výstražné tabule s ukázkou trestů, které Romům hrozily při nerespektování zákazu vstupu na daná území, (1708–1710); foto ze sbírek MRK.

Kapitola 6. Tradiční romská komunita

Č. 6. Život kočovných Romů se vždy řídil jistým řádem, který pamatoval i na děti a jejich potřeby. Matka s dítětem ze skupiny kočovných cínovačů, Bulharsko 1998; foto Jana Horváthová, ze sbírek MRK.

Č. 7. Obřadní stříbrná konvice zdobená výjevy ze života Romů patřila k symbolům moci vůdce romské skupiny stejně jako „vajdovská hůl“, klobouk, řetěz nebo velké stříbrné kulovité knoflíky (průměr 5–7 cm), které se nezapínaly, ale pánskou vestu či kabát pouze zdobily a naznačovaly moc i postavení jejich nositele; foto Arne Mann, ze sbírek Středoslovenského muzea v Banské Bystrici.

Č. 8. Stříbrný „vajdovský“ řetěz se zavěšenými mincemi. Ženy nosily stříbrné nebo zlaté dukáty ve vlasech, na krku a hrudi nebo přišité na oděvu; foto Arne Mann, ze sbírek Vlastivědného muzea v Prešově.

Kapitola 7. Jazyk a slovesnost

Č. 9. Víla Trávnice, Dušan Oláh, akvarel; foto Milan Hofer, ze sbírek MRK.

Č. 10. Vzpomínka z osady, Dušan Oláh, kresba černou propiskou; foto Milan Hofer, ze sbírek MRK.

Kapitola 8. Řemesla, profese a zaměstnání

Č. 11. Romští kováři stejně jako jejich indiští předkové pracovali v sedě na zemi. Za povšimnutí stojí kovářova vesta zdobená stříbrnými knoflíky. (Jožka Kubík, prastrýc legendárního horňáckého primáše). Velká nad Veličkou 1914; foto B. Vavroušek, foto ze sbírek MRK.

Č. 12 – 13. Romští výrobci kotlů v minulosti a dnes (první – poblíž Varšavy, 1868, litografie Wojciecha Gersony a druhá – Bulharsko, 1998, foto Jana Horváthová. Obě foto jsou ze sbírek MRK.

Č. 14. Brusič nožů, Frýdek-Místek, kolem 1960–1970; foto ze sbírek MRK.

Č. 15. Zejména na východním Slovensku se někteří Romové (ze skupiny původně rumunských *Rudarů*) živí výrobou a prodejem dřevěného nádobí, koryt a příborů, Podčičva 1995; foto Eva Davidová, ze sbírek MRK.

Č. 16. Na Balkáně Romové stejné skupiny mimo uvedený sortiment zhotovují navíc i vřetena, 1998; foto Jana Horváthová, ze sbírek MRK.

Č. 17. Výroba nepálených cihel – valků, Krásnohorské Podhradie, 1999; foto Jana Horváthová, ze sbírek MRK.

Č. 18. Výroba šňůrek, Slovensko 1905–1911; foto ze sbírek Néprajzy Muzeum Budapest.

Č. 19. Ze zbytků látek romské ženy ručně zhotovují rohožky a předložky, Klenovec, 1999; foto Eva Davidová, ze sbírek MRK.

Kapitola 10. Usazování v českých zemích

- Č. 20. Integrovaní moravští Romové přejímali od svého okolí i způsob odívání. Matka s dítětem z Hroznové Lhoty, okres Hodonín, kolem r. 1898; foto Josef Klvaňa, ze sbírek Etnografického ústavu Moravského zemského muzea v Brně.

Kapitola 11. Genocida

- Č. 21. Tabule zakazující vstup „potulných cikánů a tuláků“ do určitých oblastí na území Československé republiky v letech 1927–1947; foto ze sbírek MRK.
- Č. 22. Vězeňkyně a pacientky táborové nemocnice v „cikánském táboře“ v Hodoníně u Kunštátu, 1942; foto Josef Habanec, foto ze sbírek MRK.
- Č. 23. Pamětní deska na hřbitovní zdi v Černovicích na Blanensku, práce nevidomé Boženy Příkrylové, 1998; foto Jana Horváthová, foto ze sbírek MRK.

Kapitola 12. Státem řízená asimilace

- Č. 24. Kopáči, Ján Bartoš-Biskup, dřevořezba; foto Milan Hofer, ze sbírek MRK.

Kapitola 13. Po „sametové revoluci“

- Č. 25. Štítová malba na boční zdi budovy Muzea romské kultury v Brně, David Zeman a kolektiv, podzim 2001; foto Veronika Rycková, ze sbírek MRK.
- Č. 26. Cikáni – raus (Cikáni ven), nápis na stánku PNS, Brno-Zvonařka, 1998; foto Jana Horváthová, ze sbírek MRK.
- Č. 27. Poprvé v roce 1999 (11. 9.) se na Sv. Kopečku u Olomouce uskutečnila Romská pouť, které se účastnili Romové z celé republiky i ze Slovenska; foto Gejza Horváth, redakce Romano hangos.

Kapitola 14. Struktura romského společenství u nás

- Č. 28. Madona s dítětkem, Ernest Dančo, dřevořezba; foto Milan Hofer, ze sbírek MRK.
- Č. 29. Basista, Rudolf Dzurko, dřevořezba; foto Libor Teplý, ze sbírek MRK.

Kapitola 15. Galerie osobností

- Č. 30. Bratři Jan a Ivan Hriskovi; foto Jan Mihaliček, redakce Romano hangos.
- Č. 31. Bluesman, Ján Berky, kombinovaná technika, ze sbírek MRK.
- Č. 32. Dana Gažiová, absolutní vítězka mezinárodního gymnastického závodu o Pohár košíckého vládního programu, Košice 1982, tehdy nejúspěšnější sportovní gymnastka ČSSR; foto Vojtech Sapara, archiv D. Gažiové-Beránkové.
- Č. 33. Romští studenti středních a vysokých škol z ČR sdružení v o.s. Athinganoi si připomněli něco z tradic svých předků a aspoň na několik letních dní okusili kočování, Kladruby, 2000; foto Jan Mihaliček, redakce Romano hangos.
- Č. 34. Většina výtvarníků z řad Romů vytváří svá díla bez odborného vzdělání. Nejsou-li přímo nezaměstnaní, pak pracují nejčastěji v dělnických profesích. Dušan Oláh z Detvy: přes den lakýrník, ve chvílích volna ilustrátor a malíř. Foto ze sbírek MRK.
- Č. 35. Alojz Šarközy s mříží vlastní výroby, Dunajská Lužná 1998; foto ze sbírek MRK.
- Č. 36. Firma Rigokov: Kovová plastika koně – symbol firmy, Dunajská Lužná 1998; foto Jana Horváthová, foto ze sbírek MRK.

Vnitřní strana zadního přebalu

- Č. 37. Podkováři, Dezider Fertö, dřevořezba; foto Milan Hofer, ze sbírek MRK.

Zadní strana přebalu

- Cikánská rodina, Míla Doleželová, olej; foto Jan Černo, ze sbírek Sdružení laiků sv. Dominika.

Miro dad

1. *Andre šmikňa labolas
tosarastar andre rat
bari bari jag
o trast andre tačarlas
pre kovinca bandžarlas
miro miro dad*

*Ref: Pipa pijelas stadži urelas
kal'i cholov parno gad
leske ačhelas
andre jag thovlas
baro koter trast
sako lestar džanelas
kaj kovačis has*

2. *Lancos tover čokanos
le grajeske petalos
kerlas miro dad
jaro maro balevas
gadžo leske anelas
raj has miro dad*

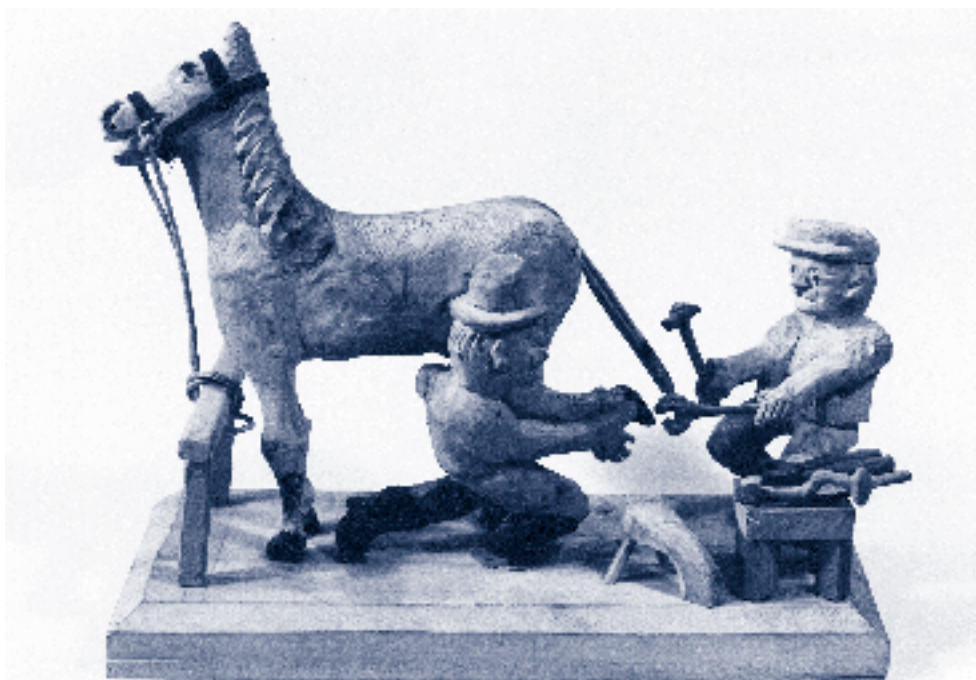
(Geza Horváth, autorský text písně, 2002)

Můj otec

*V kovárně plápolal
od rána až do večera
mocný oheň
táta můj
železo tam taval
a na kovářině ho kul*

*Dýmku kouřil klobouk nosil
bílá košile a černé kalhoty
mu slušely
do ohně dával
kusy železa
a všichni věděli
že je kovář*

*Řetěz sekyru kladivo
koni podkovu
udělal můj táta
moukou chlebem slatinou
gadžové mu platili
pán byl můj táta*

Obr. 37 – Podkováři, Dezider Fertö, dřevořezba.

Cikánská rodina, Míla Doleželová, olej.